

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТЕТЕРЯТНІКОВ Костянтин Вікторович

УДК 24+261.4-8

**БОГОСЛОВСЬКА ЕТИКА ПРАЦІ
В СУЧАСНОМУ ПРОТЕСТАНТИЗМІ**

09.00.14 – богослов'я

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. В. Тетерятніков

Науковий керівник: Шкіль Світлана Олександрівна, доктор філософських
наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Тетерятников К. В. Богословська етика праці в сучасному протестантизмі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я (041 – Богослов'я). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2021.

В дисертації представлено дослідження богослов'я і етики праці в сучасному протестантизмі. Робота містить екскурс до процесу становлення богослов'я і етики протестантизму в контексті розвитку Реформації. Фокус дослідження спрямований на розуміння сучасного стану та тенденцій розвитку протестантської етики праці, український протестантський контекст та тенденції, які пов'язані з переходом від протестантської етики праці до етики лідерства через коучинг і навчання наступного покоління і переходом від протестантської етики праці до місії на своєму робочому місці.

В роботі подане визначення основним поняттям богослов'я й етики праці й представлений основний концептуальний та історичний контекст протестантської етики праці, ґрунтуючись на сучасних наукових підходах щодо етики в цілому. Дослідження виявило і показало вплив протестантської етики праці на суспільство та окреслило основні етапи розвитку протестантської етики праці в сучасний період. В роботі показані сучасні тенденції протестантського богослов'я і етики праці, які виявилися через коучинг молоді до лідерства і місії в професії через різноманітні коучингові програми протестантів, які стали ефективними в підготовці наступного покоління лідерів для позитивних перетворень у суспільстві. Дослідження висвітило основні ідеї щодо сучасного розуміння лідерства, покликання, трудової етики, богослов'я праці і ідей місії християн в професії, порівнюючи основні принципи протестантської етики праці з іншими етичними системами.

Метою дисертаційної роботи є системний аналіз розвитку сучасного протестантського богослов'я й етики праці та їхнього впливу на суспільство.

Об'єктом дослідження є етика праці, коучинг і лідерство в парадигмі сучасного протестантського богослов'я.

Предметом дослідження є сутність, історія, процеси становлення та розвитку сучасної протестантської етики праці.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у ньому вперше здійснений цілісний аналіз протестантського богослов'я й етики праці з урахуванням сучасних тенденцій та принципів коучингу підготовки лідерів, який здійснюється в українських протестантських церквах для здійснення місії християн через їхню професійну діяльність і покликання, що може стати вагомим фактором становлення громадянського суспільства та підвищення соціально-економічного рівня нашої держави.

Досліджено поняття протестантської трудової етики, а також богослов'я й етики праці, що пов'язане з особливістю трудової етики і моральності в сучасну епоху та дозволяє побачити різноманітність інтерпретації етичної системи щодо праці у протестантів сучасності, що базується на біблійних текстах і принципах класичної протестантської етики праці. Проаналізовано методологію Р. Шрайтера, яка допомагає зрозуміти, яким чином можемо розвивати богослов'я й етику праці в сучасному протестантизмі, застосовуючи методологію формування локальних богословських систем, які призначаються як для церковних громад, так і для суспільства. Розкрито, що становлення богослов'я та етики протестантизму розпочалося в контексті реформаційних процесів, які відбувалися в Західній і Центральній Європі з кінця XV ст. до XVI століття. Реформація призвела до того, що трудова етика вже не вважалася релігійною, а стала орієнтуватися на світську діяльність. Світська професія вже розглядалася як найвища цінність морального життя і стала вираженням покликання людини, прояв покликання, що наділяло світську професійну діяльність чинником обов'язку

виконання Божої волі. Висвітлено, що професійна етика раннього протестантизму була аскетичною і сформувала культ простоти, ощадливості, охайності, підкоренням правилам поведінки й здорового раціоналізму і практичності. Протестантська аскеза витісняла прагнення до витрат на розкіш та пробуджувала працьовитість і бережливість, що призвело до того, що країни Європи, які прийняли протестантизм, стали економічно процвітаючими і заможними. Протестантська трудова етика стимулювала виникнення та розвиток підприємництва, яке є однією з основних рис ринкової економіки. Головні фактори, які спонукають людей до підприємницької діяльності, зокрема наполегливість, стійкість, впевненість у собі, цілеспрямованість та сенс життя, безпосередньо пов'язані зі світоглядом, який відкритий до зовнішнього світу й певною мірою відрізняє представників різноманітних протестантських деномінацій від християн католицької та православної віри. Сучасний протестантський погляд на лідерство пов'язаний не стільки з фігурою самого лідера, стільки з джерелом бачення лідера та розумінням, куди слід йти йому самому і вести за собою інших людей. Лідерство вимагає особливого розуміння спільної мети, досягнення якої зайняті віруючі люди, осмисленням власної ролі й відповідальності кожного. Наставництво – важливий фактор для формування християнського лідерства, а також значущий складник у справі реалізації християнської місії. Проаналізовано ситуацію впливу протестантської етики праці на українське суспільство. Простежено перехід від протестантської трудової етики до етики лідерства через навчання і коучинг. Ідеї протестантської етики трансформувалися в ідеї підготовки молодих лідерів наступного покоління, які зможуть принести не тільки християнські цінності в суспільство, але і трансформувати його, принісши докорінні етичні зміни та впливаючи своїм прикладом на інших співгромадян. Богослов'я праці передбачає опрацювання питань про Бога, Його працю, розуміння

призначення людини і її співпраці з Богом, а також про важку, небезпечну і несправедливу працю як наслідок гріхопадіння і т. д.

Ключові слова: протестантська етика праці, протестантське богослов'я праці, український протестантизм, сучасний протестантизм, Реформація, лідерство, коучинг.

ABSTRACT

Teteryatnikov K. V. Theological Ethics of Work in Modern Protestantism. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences, specialty 09.00.14 – Theology (041 – Theology). – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation presents the study of theology and the ethics of labor in modern Protestantism. The work contains an excursion into the process of formation of theology and the ethics of Protestantism in the context of the development of the Reformation. The focus of the study is on understanding the current state and trends of Protestant work ethic, the Ukrainian Protestant context, and the trends associated with the transition from Protestant work ethic to ethics of leadership through coaching and learning the next generation and the transition from Protestant work ethic to mission at their workplace .

In this work, the definition of the basic notion of theology and the ethics of labor and the basic conceptual and historical context of the Protestant work ethic are presented, based on modern scientific approaches to ethics in general. The research revealed and showed the influence of the Protestant work ethic on society and outlined the main stages of the development of the Protestant work ethic in the modern period. The paper shows modern trends in Protestant theology and labor ethics, which have been revealed through the coaching of youth to leadership and mission in the profession through various coaching programs of Protestants that have proven to be effective in preparing the next generation of leaders for positive

change in society. The research highlighted the main ideas about the modern understanding of leadership, vocation, labor ethics, theology of labor and the ideas of the mission of Christians in the profession, comparing the basic principles of the Protestant ethics of work with other ethical systems.

The aim of the study is a systematic analysis of the development of modern Protestant theology and work ethic and its impact on society.

The object of study is on work ethic, coaching and leadership in the paradigm of modern Protestant theology.

The subject of research is the essence, history, processes of formation and development of modern Protestant work ethic.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time a comprehensive analysis of Protestant theology and work ethic, taking into account current trends and principles of coaching leadership training, which is carried out in Ukrainian Protestant churches to carry out the mission of Christians through their professional activities and vocations, which can be an important factor in civil society and socio-economic level of our state.

The concept of Protestant work ethic, as well as theology and work ethic, which is associated with the peculiarities of work ethic and morality in the modern era and allows us to see the diversity of interpretation of the ethical system of work in modern Protestants, based on biblical texts and principles of classical Protestant work ethic. R. Schreiter's methodology is analyzed, which helps to understand how we can develop theology and work ethic in modern Protestantism, using the methodology of forming local theological systems, which are intended for both church communities and society. It is revealed that the formation of the theology and ethics of Protestantism began in the context of the Reformation processes that took place in Western and Central Europe from the end of the XV – XVI centuries. The Reformation led to the fact that work ethic was no longer considered religious, but began to focus on secular activities. The secular profession was already regarded as the highest value of moral life and became an expression of the

vocation of man, a manifestation of the vocation that gave secular professional activity a factor in the obligation to do God's will. It is revealed that the professional ethics of early Protestantism was ascetic and formed a cult of simplicity, thrift, neatness, obedience to the rules of conduct and rationalism and practicality. Protestant asceticism supplanted the desire to spend on luxury and aroused diligence and thrift, which led to the fact that European countries that embraced Protestantism became economically prosperous and prosperous. Protestant work ethic stimulated the emergence and development of entrepreneurship, which is one of the main features of a market economy. The main factors that motivate people to do business, including perseverance, resilience, self-confidence, purposefulness and meaning of life, are directly related to a worldview that is open to the outside world and to some extent distinguishes representatives of various Protestant denominations from Christians of Catholic and Orthodox Churches. The modern Protestant view of leadership has to do not so much with the figure of the leader himself as with the source of the leader's vision and understanding of where he should go and lead other people. Leadership requires a special understanding of the common goal that believers are committed to, and that everyone understands their own role and responsibilities. Mentoring is an important factor in the formation of Christian leadership, as well as a significant component in the implementation of the Christian mission. The situation of the influence of the Protestant work ethic on the Ukrainian society is analyzed. The transition from Protestant work ethic to leadership ethics through teaching and coaching is traced. The ideas of Protestant ethics have been transformed into the idea of training young leaders of the next generation who will be able not only to bring Christian values into society, but also to transform it by bringing radical ethical changes and influencing other citizens by their example. The theology of labor involves the study of questions about God, His work, understanding the purpose of man and his cooperation with God, as well as hard, dangerous and unjust work as a result of the Fall, etc.

Key words: Protestant work ethic, Protestant labor theology, Ukrainian Protestantism, modern Protestantism, Reformation, leadership, coaching.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1.Тетерятников К. В. Протестантська трудова етика та український контекст // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса, 2017. – Вип. 15. – С. 135–138.

2.Тетерятников К. В. Реформація як форма усвідомлення та реалізації суспільних перетворень // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Одеса, 2017. – Вип. 16. – С. 135–137.

3.Тетерятников К. В. Проблема релігійної ідентичності: пошук взаємозв'язку між євангельськими протестантами України і протестантизмом Реформації // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2017. – Випуск 18.– С. 196–201.

4.Тетерятников К. В. Трудова етика і моральність в сучасну епоху // Гілея: Науковий вісник збірник наукових праць. – 2018. – Випуск №135. – С. 244-247.

5.Тетерятников К. В. Оновлення протестантської соціальної етики // Практична філософія. – 2018. – №2 (№68). – С. 174-181.

6.Тетерятников К. В. Історичне та світоглядне значення протестантської етики // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії. – 2018. – №280. – С. 182-190.

Статті в іноземних періодичних наукових виданнях:

7.Teteryatnikov K. The work ethic of post-Soviet Protestants // Power and Society (History, Theory, Practice). – 2018. – № 2. – P. 125-137.

8. Teteryatnikov K. Protestant ethics in the socio-political context of Ukraine: from Max Weber to Ukrainian realities // Theological Reflections. – 2016. – № 17. – P. 104–113.

9. Teteryatnikov K. The Reformation Challenge for the Postmodern Evangelical Church // Theological Reflections. – 2015. – № 16. – P. 105-115.

Статті в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій:

10. Тетерятников К.В. Українські реалії і протестантська трудова етика як результат Реформації // Збірник наукових праць: Епоха Реформації і сучасна Україна. – Полтава, 2017. – С. 217–224.

11. Тетерятников К.В. Исследование Макса Вебера о протестантской этике в постсоветском контексте // Сборник статей: Миссия в профессии. – Киев: Ассоциация "Духовное Возрождение", 2016. – С. 166–173.

12. Тетерятников К.В. Миссиологический аспект протестантской трудовой этики // Материалы научно-практической конференции "Вера и труд: христианская миссия и лидерство в профессиональной деятельности". – Санкт-Петербург, 2017. – С.302–310

13. Тетерятников К.В. Социологические измерения миссионерских инициатив протестантских церквей // Богомыслие. – 2018. – №22. – С. 82-94.

14. Тетерятников К. Церкви вчера и сегодня: почему евангельские церкви остаются маргинальными в обществе? / К.Тетерятников // Форум 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. – Редактор-упоряд. Михайло Черенков. – К.: Дух і літера, 2011. – С. 175–188.

15. Тетерятников К. Социальное служение / К.Тетерятников // Школа без стен: следующий шаг. – Коростень: Триада С, 2016. – с. 83-122.

16. Тетерятников К. Как семья может реализовывать миссию / К.Тетерятников. – Ирпень: Mission Eurasia, 2019. – 104 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я Й ЕТИКИ ПРАЦІ	20
1.1 Поняття протестантської трудової етики.....	20
1.2 Сучасна трудова етика і моральність.....	25
1.3 Методологія Р. Шрайтера в богослов'ї й етиці праці.....	37
1.4. Біблійні основи богослов'я праці.....	41
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	48
РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ БОГОСЛОВ'Я ТА ЕТИКИ ПРАЦІ ЕПОХИ РЕФОРМАЦІЇ	52
2.1 Визначальні риси впливу протестантської етики на західне суспільство.....	52
2.2 Протестантська трудова етика і формування рушійних сил капіталістичних відносин.....	64
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	70
РОЗДІЛ 3 ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА ЛІДЕРСТВА	72
3.1 Осмислення лідерства в етиці праці.....	72
3.2 Розуміння місії у професійній діяльності.....	107
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	135
РОЗДІЛ 4 ПРОТЕСТАНТСЬКА ТРУДОВА ЕТИКА В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ	139
4.1 Українські соціально-політичні реалії і протестантські моральні цінності	
4.2 Особливості застосування принципів протестантської трудової етики в українських реаліях.....	146
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4	167
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Геополітичні зміни, які прийшли разом із розпадом Радянського Союзу й падінням соціалістичної економіки, викликали в українському суспільстві підвищений інтерес і потребу українців у пошуку альтернатив соціалістичній етиці праці, яка була сформована в радянські часи в межах безальтернативної у ті часи філософської парадигми. У зв'язку з трансформаційними процесами постсекулярної епохи в Україні релігія вже не вважається чимось негативним, тим паче в етичних питаннях, у зв'язку з чим трудова етика протестантів викликає активне зацікавлення українського суспільства як альтернативний шлях розвитку. Правда, в контексті традиційного домінування православ'я в релігійному вимірі української культури протестантська трудова етика не була сприйнята як можливість для розвитку.

Однією з причин інтересу до трудової етики, чие походження виводиться зі світоглядних основ Реформації, є факт високого економічного рівня, комфортності загального соціального життя та поваги й широких можливостей всебічного розвитку людської особистості у країнах Заходу, які є переважно протестантськими (принаймні, в історико-культурному вимірі). Намагання зрівнятися з європейським рівнем життя неможливе до реалізації без глибокого розуміння сутності традиційної протестантської етики, яка в сучасну епоху трансформувалася в коучинг, що готує лідерів на робочому місці для успішного здійснення місії в професії. Інтеграція в європейський світоглядний простір потребує вивчення не тільки історії й теорії протестантської етичної системи, але і сучасних підходів та етичних систем і принципів, які мають вплив на розвиток суспільства через коучинг і лідерство як можливий спосіб перетворень. Християнська відповідь щодо побудови дієвого потужного громадянського суспільства повинна бути такою, де присутнє глибоке розуміння праці й лідерства. Така ситуація

актуалізує не лише теоретичне осмислення протестантської етики, але й виводить її дослідження в практичну площину. В цьому контексті системний філософсько-теологічний аналіз сучасного становища протестантської етики праці сприятиме розвитку українського соціуму, яке переживає скрутні часи трансформації етичних основ суспільного світогляду.

Протестантська етика має свою історію з часів західноєвропейської Реформації XVI ст. і виявляє закономірності життя тих західних суспільств, які обрали протестантський спосіб життя. Система протестантської етики переживала різні етапи свого розвитку й трансформації, але її незмінною основою було Святе Письмо, яке тлумачилося для вибудовування системи етичних принципів життя. Ще на початку XX ст. німецький соціолог М. Вебер (1864-1920) у своїй класичній фундаментальній праці «Протестантська етика і дух капіталізму» (1905) намагався проаналізувати вплив протестантизму на формування капіталістичних відносин. На сьогодні економічний розвиток протестантських країн потребує всебічного аналізу в практичній проекції побудови зрілого громадянського суспільства в Україні, дієвої економіки та високих стандартів соціального життя громадян нашої держави. У цьому вбачаємо виразну теоретико-практичну актуальність нашого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова відповідно до наукової теми «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Метою дисертаційної роботи є системний аналіз розвитку сучасного протестантського богослов'я й етики праці та їхнього впливу на суспільство.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- дати визначення основним поняттям богослов'я й етики праці та представити основний концептуальний культурно-історичний контекст протестантської етики праці, ґрунтуючись на сучасних наукових підходах щодо етики в цілому;

- виявити і довести виразний дієвий вплив протестантської етики праці на суспільство;

- окреслити основні етапи розвитку протестантської етики праці в ХХ ст.;

- висвітлити біблійні основи богослов'я праці на основі протестантської герменевтики;

- охарактеризувати сучасні тенденції в протестантській етиці праці, які виявилися через коучинг молоді до лідерства і місії в професії;

- проаналізувати коучингові програми протестантів, які виявилися ефективними в підготовці наступного покоління лідерів для позитивних перетворень у суспільстві;

- дослідити основні ідеї щодо сучасного розуміння лідерства, покликання, трудової етики, богослов'я праці та ідей місії християн у професійній діяльності;

- порівняти основні принципи протестантської етики праці з іншими етичними системами;

- довести актуальність використання принципів протестантської трудової етики в сучасному українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є етика праці, коучинг і лідерство в парадигмі сучасного протестантського богослов'я.

Предметом дослідження є сутність, історія, процеси становлення та розвитку сучасної протестантської етики праці.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційне дослідження має виразний міждисциплінарний характер і виконане на межі філософії, богослов'я, етики та релігієзнавства. Методологічну основу

дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та філософських процесів і принципи сучасного богослов'я – об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного плюралізму, позаконфесійності, екуменічної відкритості й толерантності.

Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується низка основних методів: системного аналізу (при дослідженні історії Реформації і становлення протестантської трудової етики), історико-генетичного аналізу (при вивченні становлення трудової етики протестантів), компаративного вивчення (при порівнянні богословських й етичних концепцій реформаторів), а також методів емпіричного та теоретичного дослідження.

Метод емпіричного дослідження – спостереження – використовується для систематичного цілеспрямованого вивчення впливу протестантської етики на суспільство, де протестантизм традиційно домінує. Метод емпіричного дослідження – порівняння – застосовано для визначення схожості та відмінності в протестантській етиці у різних країнах та в різних напрямках сучасного протестантизму.

Методи теоретичного дослідження – аналіз і синтез – використовується для поділу історичних періодів і сучасного стану в розвитку протестантської етики на складові частини; синтез, навпаки, з'єднує окремі частини та риси протестантської етики в єдине ціле, щоб виявити цілісність і розвиток та сформулювати висновки дослідження. Метод теоретичного дослідження – історичний метод – застосовується для дослідження виникнення, формування та процесів, пов'язаних із розвитком протестантської етики.

Також для формування висновків дослідження, наведених у дисертації, будуть використовуватись методи індукції, яка є невід'ємною складовою загальнологічних методів та прийомів дослідження. Для виокремлення загальних тенденцій розвитку сучасної протестантської етики

автор дисертації користується методами абстрагування та узагальнення, які базуються на таких логічних прийомах дослідження як індукція, дедукція та аналогія. Дисертаційне дослідження також вимагало застосування таких загальних методологічних принципів як єдність логічного та історичного.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на працях передусім зарубіжних дослідників, які стосуються проблематики протестантської етики, а саме: М. Вебера, Р. Хейза, І. Барбура, П. Нулленса, Р. Мичинера, К. Барта, В. Бачиніна та ін., а також вітчизняних науковців А. Колодного, Л. Филипович, В. Єленського, М. Черенкова та ін.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що у ньому вперше здійснений цілісний аналіз протестантського богослов'я й етики праці з урахуванням сучасних тенденцій та принципів коучингу підготовки лідерів, який здійснюється в українських протестантських церквах для здійснення місії християн через їхню професійну діяльність і покликання, що може стати вагомим фактором становлення громадянського суспільства та підвищення соціально-економічного рівня нашої держави.

Істотні наукові результати, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист і конкретизуються у таких основних положеннях:

Вперше:

- встановлено взаємозв'язок між протестантською трудовою етикою і християнським коучингом та підготовкою до лідерства, наділеного потенціалом ефективного здійснення місії християн через їх професію і покликання. Протестантське уявлення про лідера пов'язане не стільки з фігурою самого лідера, скільки з джерелом бачення лідера та розумінням, куди слід прямувати йому самому і вести за собою інших людей – принцип «вказування шляху» і чітке усвідомленням своєї ролі на цій дорозі. Протестантське лідерство втілюється в контексті специфічного середовища взаємодії між Богом, християнською громадою і конкретною людиною,

вимагає особливого розуміння спільної мети, досягненням якої зайняті віруючі люди, осмислення власної ролі й відповідальності кожного;

- обґрунтовано розгляд протестантської трудової етики з точки зору чотирьох основних етичних систем, а саме: метод консеквентальної етики, етики принципу, етики особистості та етики цінностей;

- на основі дослідження історичного розвитку протестантської трудової етики показано трансформацію протестантського богослов'я й етики праці відповідно до загальнолюдських етичних систем, які регулюють життя суспільства. Показано, що протестантська трудова етика розчинилася в сучасному громадянському суспільстві й вже не відзначається передусім релігійно маркованими постулатами, але при цьому не втрачає своєї традиційної сутності, що базується на християнській ціннісній парадигмі та біблійних принципах;

- доведено важливість використання методології Роберта Штайтера у формуванні богослов'я й етики праці як у сучасному протестантизмі, так і в його локальному контексті пострадянських євангельсько-протестантських церков в Україні. Зокрема, розкрито основні принципи його методології формування локальних богословських систем, що передбачає формування богослов'я в поєднанні як церковної традиції, так і культури суспільства через визначені «кроки»: виявлення платформи попередніх локальних богословських систем; відкриття і розуміння культури для формування локального богослов'я; визначення тем для локального богослов'я. відкриття і дослідження впливу церковних традицій; розуміння розглянутих традицій, які представляють низку богословських систем минулого; зіставлення тем церковних традицій та актуальних тем місцевого значення, розкриття їхнього впливу як на локальне богослов'я, так і на культуру.

Уточнено:

- основні поняття протестантської трудової етики, а також розгляд сучасного богослов'я й етики праці, що базується на біблійних текстах та традиційних принципах класичної протестантської етики праці;

- визначальні положення професійної етики раннього протестантизму, що вирізнялася аскетизмом і сформувала цінності простоти, ощадливості, підкоренням правилам поведінки, раціоналізму, практицизму. Аскетичні ідеали ранніх протестантів здійснювалися в межах світської професії та світського укладу життя та протиставлялися прагненню будь-яких світських благ, що містять у собі небезпеку та спокуси для духовного життя людини, що невідворотно впливає на соціальний вимір співіснування громадян певної держави. Протестантський аскетизм детермінував зростання економіки та підвищення стандартів соціального життя.

Набуло подальшого розвитку:

- уявлення про те, що релігійність впливає на трудову етику та працю людей, тому визначення домінуючих релігійних пріоритетів суспільства має важливе значення в осмисленні їхньої теології праці;

- вивчення становлення богослов'я та етики протестантизму в контексті реформаційних процесів, які відбувалися в Західній і Центральній Європі протягом кінця XV-XVI ст.; дослідження протестантського принципу особистого тлумачення Біблії, відповідно до власного розуміння та внутрішніх інтуїцій, замість того, щоб формально дотримуватися та коритися «офіційним» інтерпретаціям, які були ухвалені суворо централізованою релігійною владою; аналіз форм духовної активності й збільшенням незалежності мирян, що, зокрема, призвело до того, що трудова етика вже не вважалася релігійною, а стала орієнтуватися на світську, тобто нерелігійну діяльність.

- дослідження християнської духовності на робочому місці як комплексного поняття, яке стосується багатьох богословсько-практичних і соціально-філософських, економічних та культурологічних питань.

Богослов'я праці передбачає осмислення питань про Бога, Його працю, розуміння призначення людини і її співпраці з Богом, а також про важку, небезпечну і несправедливу працю як наслідок гріхопадіння тощо. Образ справжньої духовності відкрив людині Бог через Свого Сина. Християнська духовність виникає завдяки Духові, Який відроджує в нас здатність до співтворчості з Богом.

Теоретичне значення дослідження. Висновки і теоретичні твердження, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню богослов'я й етики праці сучасного протестантизму, що сприяє розвитку вітчизняного богослов'я, релігієзнавства та релігійної етики.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні філософських та богословських дисциплін у вищих навчальних закладах як афілійованих до релігійних організацій, так і в неконфесійних освітніх інституціях. Матеріали дослідження можуть також слугувати для підготовки відповідної навчальної та методичної літератури з богословських, релігієзнавчих та філософських навчальних курсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, яка представляє ідеї та розробки здобувача, сформульовані ним самостійно заради забезпечення досягнення поставленої мети і вирішення визначених завдань. Використані у тексті дисертації ідеї, гіпотези та думки інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також були апробовані через участь у низці наукових конференцій, зокрема: Міжнародна науково-практична конференція «Двадцять років релігійної свободи та активної місії в пострадянському суспільстві» (Ірпінь, 18-19

листопада 2011 р.); Звітна науково-практична конференція викладачів, докторантів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 10 березня 2016 р.); II-га міжнародна науково-практична конференція - «Реформація: східноєвропейські вимірювання», Національний університет «Острозька Академія» (Острог, 13-15 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Епоха Реформації та сучасна Україна», Полтавська державна аграрна академія (Полтава, 29 березня 2017 р.); Науково-практична конференція «Вера и труд: христианская миссия и лидерство в профессиональной деятельности» (Санкт-Петербург, 2017); Всеукраїнська науково-практична конференція «Людина, яка реформує та реформується» (Київ, 10 листопада 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Релігієзнавство і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 17 листопада 2017 р.); Міжнародна богословська конференція «Методології богословських досліджень: проблеми і перспективи» (Київ, 27-28 квітня 2018 р.). Міжнародна богословська конференція ««Нове та старе» (Мт. 13:52): традиція та оновлення в богослов'ї, церкві та освіті» (Одеса, 2019 р.).

Публікації. Основні результати роботи висвітлені у 13 статтях, 6 з яких розміщені в українських фахових виданнях із філософських наук, 3 – в іноземних періодичних наукових журналах, 7 – в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертаційної роботи зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 185 сторінок, з них 174 основного тексту. Список використаних джерел становить 10 сторінок і налічує 116 найменувань, з них 65 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я Й ЕТИКИ ПРАЦІ

1.1 Поняття протестантської трудової етики

Протестантська трудова етика розглядається як релігійно обґрунтована доктрина про добродіяння праці та про необхідність працювати сумлінно і старанно. Протестантська трудова етика досліджується як основа економічного успіху західного світу [61, с. 174]. Протестантська трудова етика сягає своїм корінням у наукові праці Макса Вебера, які закладають нову парадигму в науці, розглядаючи релігію як спосіб, що визначає той чи інший тип економічної поведінки. На думку Вебера, «якщо Бог вказує шлях людині, завдяки якому вона може без шкоди для своєї душі і не шкодячи іншим, законним способом заробити більше, ніж на будь-якому іншому шляху, і людина відкидає це і обирає менш прибутковий шлях, то вона тим самим перешкоджає своєму покликанню, бо вона відмовляється прийняти дари Бога для того, щоб мати можливість вжити їх на благо собі і іншим, коли Він того забажає» [17, с. 191]. Але Вебер писав свою працю на початку ХХ століття перед початком світових війн, а це був період модерну й індустріалізації.

Протестантська трудова етика розглядає працю не тільки як метод особистого збагачення та отримання матеріальних благ, а й як суспільно корисну діяльність, яка має на увазі, що збагачення одного призводить до суспільного покращення життя. Праця, з точки зору протестантської етики, оцінюється як служіння Богові. Також, із точки зору протестантської етики праці, не тільки робота, але і відпочинок укорінені в релігії, яка надає почуття обраності, сенс життя та радості праці. Так, в одному з перших сучасних національних досліджень щодо європейської Реформації, в монографії доктора філософських наук Михайла Черенкова підкреслюються основні ознаки протестантської трудової етики: «це працелюбність,

відповідальність та аскетизм протестантизму пов'язані з релігійним вихованням та можуть стати передумовою економічного зростання, передусім розвитку людських ресурсів та якості праці» [94, с. 54].

Протестантську трудову етику розглядають із двох боків. З одного боку, – як основу економічного успіху, а з іншого боку, – як те, що має унікальний характер, пов'язаний з аскетизмом підприємців протестантів. У людей часто з'являється враження, що економічний успіх у світі пов'язується тільки з протестантизмом. Але це не так. Японія і Китай є провідними країнами Сходу та є економічно розвиненими, але вони не є протестантськими, і загалом християнство відіграє там мінімальну роль. Не будемо тут вдаватися в аналіз впливу конфесії на формування національної ментальності та суспільного світогляду, бо це дуже широка тема. Хоча протестантська етика дієво може стимулювати успіх, але для нас цікавий інший бік справи – аскетизм етики праці, який відображає специфіку роботи протестантів. Бо в цьому і є головна відмінність від інших етичних систем, які регламентують працю.

На думку О. Панич, місцеве протестантське середовище має специфічне ставлення до праці. Українські протестанти чітко розмежовують працю на користь церкви і працю на робочому місці. На її думку, лише «перша по суті вважається служінням Богу і отримує схвалення в протестантських общинах. Друга може розглядатися як позитивне явище тією мірою, якою вона забезпечує сприятливе середовище для місіонерства» [62]. Іншими словами, в розумінні цінностей українських євангельських протестантів, робота і професія має сенс лише тоді, коли вона допомагають церкві в зростанні. Якщо професійна діяльність не містить цього, або суперечить цінностям помісної общини, тоді цю діяльність не схвалюють, а також не бачать у ній практичного сенсу, або пояснюють свою задіяність у професії як вимушену і пов'язану з зароблянням грошей.

Протестантська трудова етика є результатом реформаційних процесів в Західній Європі. Сама ж Реформація привела до секуляризації християнства, а етичний аспект став переважати над релігійним [15, с. 210]. Відповідно, трудова етика перестала бути релігійною та стала орієнтуватися переважно на «світську» діяльність. Пригадується знаменита цитата Мартіна Лютера: «покликання доярки не менш почесно, ніж покликання проповідника і священнослужителя», – що має на увазі те, що вже немає чіткої межі між священним і профанним у сфері праці і, відповідно, трудова етика набуває інший – не релігійний характер. За Лютером, «цивільні професії, скромна діяльність в будинку і у дворі, в підприємстві і на посаді, слід вважати не те, що відволікають від неба, а те що вважається дійсно духовним заняттям» [47, с. 211].

Що ж таке протестантська трудова етика? Протестантська трудова етика передає ідею добротності праці і необхідність сумлінної роботи, припускає якість, старанність й ідею збагачення. Для реформаторів, трудова етика і сама праця – це сенс людського життя в світі, тому що праця виражає твою богообраність і виявляє Боже призначення – «благодать добрих справ показує, що дух усиновлення дано нам» [15, с. 409]. Іншими словами, через свою діяльність у світі з його перетворення віруючий може засвідчуватися в тому, що він перебуває серед обраних і тим самим заспокоювати свою стривожену совість через захопленість діяльністю в світі.

Актуальність протестантської етики, як внутрішньої складової і основи для місії в професії, розуміють національні лідери євангельських союзів України. Так, президент ВСЦ ЄХБ Валерій Антонюк у своєму інтерв'ю для дослідницького центру «Re-vision» підкреслив, що для нього «місія в професії – це перш за все, нагадування про те, що було в Радянському Союзі, коли кожен християнин був місіонером на робочому місці» [80, с. 320]. Він каже: «Я вважаю, що це актуально і в наш час, коли будь-яке покоління християн реалізовує місію у своїй професії. Я вірю в те,

що кожен християнин повинен бути кращим, як з професійної, так і з духовної точки зору, на тому місці, де його покликав Бог» [80, с. 320]. На думку лідера найбільшого протестантського союзу, церква повертається в її природний стан життя в суспільстві, коли вже ніхто не готовий тебе слухати, але від тебе як і раніше очікується, щоб ти був кращим на своєму робочому місці.

Чому так? Тут потрібно відзначити, що ситуація в суспільстві після тотального благовістя за останні три десятиліття не сильно змінилася. Християн протестантів в Україні всього 3,62% [65, с. 1], і це не дивлячись на їх активність, про яку можуть тільки позаздрити православні. Вся соціальна спрямованість євангельських церков впирається у відсутність найголовнішої складової – теології праці, яка могла би зробити євангельський протестантизм більш адекватним в українському суспільстві. Бо хоча євангельські церкви в Україні і бачать себе спадкоємцями Реформації, але вони не зовсім є ними. Інтерес до святкування ювілею п'ятсотріччя Реформації в 2017 р. є більше поштовхом церков до благовістя, ніж ідейним фактором позитивних змін у церкві і в суспільстві. Ідеї Реформації так і не стали лейтмотивом стратегічних ініціатив до змін пострадянських церков. Адже концепція Реформації має на увазі необхідність у постійних реформах, які не зупиняються тільки в церкві, але зачіпають і суспільство. Ця сторона взаємодії, що передбачає зміни не тільки в духовній і моральній стороні життя, але і в соціально-політичній, часто опускається в українських євангельських церквах.

У зв'язку з цим, необхідність у ревізії доктрини праці стає актуальним для євангельських церков, які опинилися перед необхідністю переглядати свої світоглядні підстави. Усвідомлюючи необхідність у змінах і перетвореннях, ми тут стикаємося з дефіцитом реформаторів. Конформізм вбиває реформаційний дух, але очевидна криза лідерів, відкриває не тільки проблему, але і можливість.

На думку М. Вебера, коли суспільство має велику частку прихильників Реформації, воно виявляється здатним створити більш розвинену капіталістичну економіку [18, с. 67]. Але дослідження Вебера датуються кінцем XIX – початком XX століття і мають на увазі класичний протестантизм, а в Україні переважна більшість протестантів належать до категорії пізнього протестантизму, який не перебуває під впливом теологічних засад Лютера та Кальвіна в плані трудової етики. Так, на думку Вебера, католицизм, став перешкодою для суспільства на шляху до розвитку виробництва, але сучасна Католицька церква не є такою перешкодою. В минулому протестанти, не дивлячись на свою незручність, були необхідними для розвитку економіки капіталістичних країн Європи. Так, пруському королю-солдату Фрідріху Вільгельму I доводилося миритися з перебуванням менонітів, незважаючи на категоричну відмову останніх від військової служби, тому що меноніти були головною опорою німецької промисловості [18, с. 68].

Ієн Барбур у своїй книзі «Етика в століття технології», в розділі «людські цінності» говорить, що «на ранніх етапах протестантська етика проповідувала ощадливість і наполегливу працю, і поєднання їх нерідко вело до фінансового успіху» [4, с. 65].

Християнська віра історично передбачала не прийняття світу, аскезу і відмову від занурення в світські справи. Що є відчуженість від світу? За Вебером, це підпорядкування усього способу життя релігійним інтересам. Це є як у католиків, так і у протестантів. Вебер показав, що ця теза про неприйняття світу має внутрішній зв'язок із капіталістичним підприємництвом і розвитком бізнесу. І в цьому парадокс. Цікаво, що етична система кальвіністів (реформатської віри) мотивувала послідовників до наполегливої праці, раціонального ведення господарства і вкладання прибутку в подальше виробництво. Це пов'язано також і з їх аміллєнаристськими есхатологічними уподобаннями. Макс Вебер вказав, що

гонитва за добробутом у протестантів не була ознакою гріховної жадібності або честолюбства. Він звернув увагу, що протестанти по-новому ставилися до багатства і цей підхід був аскетичним [47, с. 275]. Вебер називав це новим «духом капіталізму», підкреслюючи його нематеріальний характер і не схильність до гедонізму.

У чому ж причина такого підходу? Це пов'язано з тим, що в протестантизмі порятунком не залежить від справ, а придбання капіталу не вважалося загрозою порятунку. На думку реформатських письменників XVII століття, які в своїх працях поєднували похвалу придбання капіталу в світі з критикою його розтрати, капітал слід примножити, а не витратити [47, с. 276]. Точка зору Вебера підтверджується аналізом сучасних протестантських громад у Латинській Америці (де мільйони людей за останні 20 років перейшли з католицизму в протестантизм). Як показують дослідження, що ті, хто стали протестантами, люди з бідних верств, які піднімають свій життєвий рівень швидше, ніж католики [80, с. 137].

На думку Макса Вебера, кальвіністська ідея про обраність надавала їм впевненість у спасінні і не впливала негативно на їх світську діяльність. Тобто вони займалися бізнесом і примноженням капіталу безперешкодно й активно, за умови, що їх капітал досягався прийнятними способами і не витрачався марнотратно [19, с. 275].

1.2 Сучасна трудова етика і моральність

Трудова етика пов'язана з нашим життям у сучасну епоху, яка є постмодерністською. Ми приймаємо рішення кожного дня і не завжди це усвідомлюємо. Бо деякі рішення приймаються тому, що входять до повсякденних звичок, але вони відображають наші пріоритети, цінності та світогляд. Деякі наші рішення спираються на принципи, які ми успадкували від батьків. В інших випадках приймаємо рішення, які ідуть всупереч нашому вихованню, але відображають наш погляд на речі. На це звертають

увагу автори книги «Багатовимірна етика. Моральне богослов'я у контексті постмодернізму» Патрик Нуллес і Рональд Міченер, котрі міркують про те, що ми вже не можемо розглядати те чи інше етичне питання, не використовуючи декілька методологічних шляхів.

Епоха постмодерну вплинула на сучасну культуру і змусила її переглянути цінності, які служили опорою моральних світоглядів. Цінності, які здавалися раніше непорушними, сьогодні ставляться під сумнів. Постмодерністське переосмислення не обов'язково передбачає, що цінності хибні, але відкриває необхідність у перевірці цих основ, які колись сприймалися без сумніву.

Етика праці – це система моральних норм і цінностей у сфері роботи. Етика праці – це наукове осмислення моральної сторони людської роботи у цілому і вона належить до соціальної етики (або макроетики) [58, с. 21].

Протестантську етику праці можна розглядати, використовуючи чотири різні методологічні шляхи, або моделі поведінки.

Перший шлях – це метод консеквенціальної етики. В консеквенціальній етиці головний критерій дозволяє визначити, що добре, а що погане: є наслідок вчинків, а не самі вчинки. Іншими словами, певний вчинок може вважатися добрим в одній ситуації і поганим в іншій ситуації в залежності від результату. У консеквенціальній етиці виділяються два великі напрямки: гедонізм і утилітаризм. В темі протестантської трудової етики нас більш цікавить утилітаризм, ніж гедонізм. Бо мета утилітаризму – це досягнути найвищого задоволення при найменшому болю для найбільшого числа людей.

Другий шлях – це етика принципу, або деонтологічна етика. Іншими словами, це етика обов'язку. Згідно етики принципу, моральний вчинок вважається добрим, коли відповідає відповідному принципу незалежно від наслідків. Етика принципу має два різновиди: теономна етика й автономна

етика. В першому варіанті в основі етики є Бог, який є джерелом законів. В другому варіанті джерелом етики є людина.

Третій шлях – це етика чеснот, або етика особистості. Якщо в перших двох шляхах головне місце відводиться моральним вчинкам і їх наслідкам, то етика чеснот зосереджується на людині, яка здійснює вчинок.

Четвертий шлях – це етика цінностей, у центрі якої не моральні рішення, а моральна сутність людини. Сутністю моральності є не закони й обов'язки, або послух та здоровий глузд, а сприйняття цінностей. Тому що через призму цінностей бачимо деякі речі як неважливі, а інші як непотрібні. Саме цінності визначають напрямок життя людини і суспільства, в тому числі і відношення до роботи. Цінності вказують людині, що для неї дороге.

Найпоширенішим різновидом консеквенціальної етики є гедонізм, який ставить у центрі своєї етичної системи чуттєві задоволення. Гедонізм дуже високо цінується в сучасному споживчому суспільстві. За задоволення платять високу ціну. Гедонізм можна розглядати в короткостроковій перспективі і довгостроковій перспективі. Миттєве задоволення – це мета прихильників короткострокового гедонізму. І якщо прихильник короткострокового гедонізму прагне миттєвого задоволення, то прихильник довгострокового гедонізму прагне уникнути болю.

Особиста свобода – це можливість легко отримати задоволення, з точки зору гедоніста. Але миттєвість задоволення набридає, і тоді розпочинається пошук довгострокового задоволення, яке може знаходити культурні форми поведінки, які пов'язані з створенням сім'ї, купівлею дому або туристичними подорожами по світу. Але короткострокова перспектива і довгострокова перспектива задоволень не можлива без фінансів, які необхідно заробити. Тому робота – це той механізм, через який можемо отримувати необхідні можливості для задоволення. Тому гедонізм може бути внутрішнім двигуном щодо роботи, якщо розуміти, що збагачення повинно приходити через працю, а не через кримінальні злочини. Також гедонізм

розкриває людську сутність, яка виражається в потребі отримувати задоволення й уникати болю. Цю основоположну мотивацію, яка стоїть за людськими вчинками, можна описати як психологічний гедонізм.

Етичний гедонізм – це продовження психологічного гедонізму, згідно якого, людство не тільки є гедоністичним, але і таким повинно бути. Чуттєві задоволення – це найвища мета людського існування. Гедонізм підкреслює перш за все тілесне і психологічне переживання задоволення та болю.

Духовний гедонізм має на увазі, що найвище задоволення людина отримує від поклоніння Богу і служіння ближньому. Саме з точки зору духовного гедонізму, протестантська трудова етика, яка підкреслює аскетичний характер збагачення, приводить до духовного задоволення від самого факту збагачення для того, щоб потім допомогти ближньому і прославити Бога через працелюбство і бережливість. Джон Пайпер пише: “мета християнина гедоніста бути щасливим у Бозі, радіти в Бозі, насолоджуватись спілкуванням із Ним і Його благоволінням” [123, с.88]. Християни гедоністи вважають, що людина була створена для поклоніння Богу, тому воно приносить максимальну насолоду. Тобто людина шукає насолоду, бо вона так створена.

Гедонізм походить від давньогрецького філософа Епікура (341–271 рр. до Р. Хр.) і має на увазі, що людина повинна шукати гармонію з самим собою та природою. Послідовники Епікура одягалися просто, щоб не впасти в марнославство, і не прагнули високого положення в суспільстві. Епікурейський погляд на життя мав на увазі спокій і час насолоди від спілкування між друзями. Погляд Епікура схилявся до довгострокового гедонізму, який приділяв увагу не гонитві за задоволенням, а уникненню болю. Така філософія призводила до всілякої стриманості й аскетичного способу життя. Помірне життя допомагає зберегти здоров'я, а також дає спокій для розуму. На думку Епікура, є три види бажань. По-перше, це природні бажання, такі як потреба в їжі, відпочинку та теплі. По-друге, є

необов'язкові природні бажання, без яких можливо обійтися. Це може бути вишукана їжа або прагнення до сексу. По-третє, є не природні та непотрібні насолоди, до яких нас спокушає суспільство. Їх треба уникати. Цю думку влучно передає Дон Кьюпит, сучасний спеціаліст з релігійної філософії: «Саме зараз нам необхідно навчитися бути менш суворими до себе і один до одного; саме зараз нам необхідно навчитися любити це життя і жити добре. Бо це все, що у нас є і коли-небудь буде» [105, с.66].

Сучасний гедонізм пов'язаний з ім'ям Томаса Гоббса (1588-1679), який вважав, що людина має необмежену свободу і силу подолати застарілі інституції. Моральність людини диктує не надприродна реальність, а суспільна необхідність. Природа і суспільство не діють у досконалій гармонії, а перебувають у постійному хаосі. Природа – це сурове середовище, де треба вести боротьбу за виживання. Цей модерністський погляд контрастував із середньовічним уявленням, яке домінувало в той час. Гоббс вважав, що проблеми моралі в людському суспільстві можна вирішити тільки через суспільний договір, бо здоровий глузд підштовхує людей вийти за рамки природного хаотичного і дикого стану та домовлятися і шукати соціального і правового консенсусу. На погляд Гоббса, задача уряду – створити порядок, який би якомога краще служив би інтересам окремої людини. Тобто суспільство складається з егоїстів, яким необхідні угоди, які б зберігали життя [58, с.98].

Гедонізм у суспільстві призвів до появи утилітаризму, який був заснований Ієремією Бентамом (1748–1832) та розвинутий Джоном Миллем (1806–1873).

Утилітаризм Бентама мав на увазі, що людина повинна прагнути до найбільшого щастя для найбільшого числа людей. Морально добрими вчинками можуть вважатися тільки ті вчинки, які збільшують людське щастя. Бентам запропонував шість антропологічних параметрів щастя, а саме: інтенсивність, тривалість, безсумнівність або сумнівність, близькість або

віддаленість, результативність та чистота. Сьомий параметр щастя, за Бентамом, – це масштаб.

Джон Милль доопрацював теорію Бентама, додав до неї якісний вимір, у котрому підкреслювався кількісний аспект чуттєвої насолоди. Він стверджував, що насолода має і якісну ієрархію. Наприклад, інтелектуальні і соціальні задоволення стоять вище звичайних чуттєвих насолод. Він запропонував складну ієрархію цінностей.

Утилітаризм, пов'язаний із протестантською трудовою етикою, приводив до суттєвих змін у суспільстві. Адже аскетизм трудової етики, помножений на бажання допомогти якнайбільшому числу людей, піднімав рівень людського життя в суспільстві. Але утилітаризм Бентама і Милля був модерністським і відображав оптимізм та віру в прогрес, властиві ХІХ ст. Однак екологічна криза і численні проблеми, пов'язані з генною інженерією, завдали класичному утилітаризму нищівний удар. Тому в ХХ столітті з'являється так звана етика відповідальності, яку обґрунтував німецький філософ Ганс Йонас (1903–1993), який у своєму творі про принцип відповідальності (1979) пише, що ні людська природа, ні природа речей не статичні, тому ми не можемо дати чітке визначення добра, до якого прагнемо. Сучасний технологічний прогрес розширив можливості того, що ми робимо і як функціонуємо в повсякденному житті. Але людство не має ясних моральних орієнтирів. Це поєднання розвинутих технологічних ресурсів із відсутністю моральних ресурсів Йонас вважає загрозливим: “нас трясє від власного нігілізму, в якому велика могутність поєднується з великою порожнечею, а найбільше вміння – з нікчемним поданням про те, на що воно придатне” [116].

Згідно з традиційним утилітаризмом, людство здатне передбачати і розраховувати наслідки. Але насправді, людині сьогодні важче передбачати й оцінювати наслідки. Етика Йонаса вимагає від нас приймати до уваги більш широкий та непередбачений спектр наслідків, до яких можуть привести наші

дії. Бо технологічний прогрес може запровадити людство до самознищення, а розуміння цієї реальності приводить до розуміння самозбереження. Тобто треба забезпечити самовиживання людства, що стає найважливішим етичним принципом. Відповідальність, за Йонасом, не означає послух принципам, це збереження свободи перед лицем зростаючої технологічної міці. На думку Йонаса, людство вже не займає центральне місце у Всесвіті, а природі властива власна цінність.

Етика відповідальності також віддає виразну перевагу колективному аспекту, а з ідеологічної точки зору, створює передумови до авторитаризму. Йонас вважав, що управління суспільством необхідно передати компетентним спеціалістам.

Етика принципу в теономному різновиді має християнський характер, бо вірити, з позиції етики принципу, – це означає проявляти послух. Між волею і вірою є прямий взаємозв'язок.

У християнстві етика принципу виразилася в працях католицьких богословів Томи Аквінського (1205–1274) та Вільяма Оккама (1285–1349), а також у роботах реформатора Жана Кальвіна (1509–1564).

На думку Томи Аквінського, задача етики принципу – використовувати розум людини, щоб вести її до щастя, але з християнської точки зору, щастя отримується не зараз, а в майбутньому житті. Щастя частково можна досягнути і в цьому житті, але воно отримується через слідування за розумом та за Божими законами. Згідно цієї етики, моральний вчинок вважається правильним, коли відповідає певному принципу, незалежно від наслідків.

Етика принципу має на увазі, що людство за своєю природою може слідувати Божим заповідям. Коли людина живе відповідно до здорового глузду, вона розкриває свій потенціал і наближається до Бога. На думку представників етики принципу, людина може мати природну схильність, щоб

слідувати загальним природним принципам. Розум дозволяє людині вступати в контакт із законом природи, в якому відображається вічний Божий закон.

На думку Жана Кальвіна, людство не може слідувати за Богом самотійно, бо природа людини повністю вражена гріхом [87, с.537]. Гріхопадіння привело до повного осквернення розуму та серця. Кальвін вважав, що розум людині потрібен, але він здатний вводити в серйозні омани, оскільки розумом управляє гріх. Воля також була сильно зіпсована і позбулася сили, яка б дозволяла чинити опір гріху. Ніхто не виправдається перед Богом добрими вчинками. Тому етика, за Кальвіном, належить до процесу освячення – як складова життя, наповнена подякою Богу за дар спасіння.

Етика принципу Жана Кальвіна також є основою для протестантської трудової етики, бо направляє людину на шлях етичних змін у суспільстві, які можливі через працю [18, с.63].

Етика принципу зустрічається і в працях Іммануїла Канта, на думку якого, точка відліку в етиці є не предмет, якого ми бажаємо, і не Бог, якому підкоряємось, а сам суб'єкт етики – тобто морально відповідальна людина. Для Канта етика обумовлена обов'язком, а не результатами. Моральний вчинок направляється внутрішнім почуттям морального обов'язку і відбувається не під впливом мінливих бажань. Сутність етики – не в наслідках і не у вчинках, а добрій волі вільного, автономного індивіда.

Етика особистості, або етика чеснот, була розвинута ще Аристотелем, який відділив її від платонівського дуалізму. Він звільнив етику від умоглядних побудов і зробив її більш практичною. Аристотель вважав, що етика повинна уділяти основну увагу мудрості, котра керує практичним повсякденним життям. На його думку, справжнє щастя – це дія нашого інтелекту, яка досягається через споглядальне життя та через шлях пошуку вічних істин. Але Аристотель не закликав до самотнього способу життя, яке присвячене спогляданню. На думку Аристотеля, люди – соціальні істоти, які

здатні відчувати щастя тільки в соціумі міста-держави (поліса). Людям необхідно спільно прагнути до соціального ідеалу.

Для Аристотеля добродетель – це стан душі і таке відношення до життя, в якому добродетель стає звичкою, через постійні вправи. Добродетель – це не окремий добрий вчинок, а постійна властивість особистості. Добродетель – це усвідомлений вибір та спосіб життя, і вона не є спонтанною реакцією, оскільки передбачає усвідомлений вибір.

Етика добродетелі характеризує і філософію стоїцизму. Основна теза стоїків мала на увазі, що людське життя повинно слідувати природному порядку. Добродетельне життя – це життя відповідно з принципами порядку у Всесвіті, а також життя, яке веде до щастя.

Люди не повинні піддаватися низинним почуттям та бажанням, але жити відповідно з розумними обов'язками. Цицерон (106-43 до Р.Хр.) виділив чотири головні добродетелі: розсудливість, мужність, помірність та справедливість, які потім підкреслюють у своїх етичних поглядах і такі християнські богослови, як Августин і Фома Аквінський.

Сучасний представник етики добродетелі – це американський богослов Стенлі Хауервас. Особливістю його етичних поглядів є яскраво виражена психологічна направленість його етичної теорії та акцент на особистісному зростанні [115, с.83-88]. Хауервас ближче до етики особистості, ніж до етики добродетелі. У центрі морально-богословської моделі Хауерваса стоїть всього декілька ключових концепцій: нарратив, община, особистість та добродетель. Сучасність, за думкою Аласдера Макінтайра, втратила послідовність нарративу, що привело до релятивізму та емотивізму. Приймаючи це до уваги, Хауервас робить наступний логічний крок: вважає, що християнська етика повинна повернутися до нарративу, що можливо тільки в контексті общини віруючих.

Першочерговою задачею християнської етики повинний бути пошук відповіді на питання: “Хто я?” Тобто, головне місце відводиться не вчинку, а тому, хто цей вчинок звершує.

На думку Хауерваса, людське існування непередбачуване, а об'єктивного знання або універсального мислення не існує. Особистість завжди передує інтелекту.

З точки зору Хауерваса, суть християнської віри – не в доктринах, а в наративі [114]. Доктрини – це універсальні твердження про істинності, тоді як наративи стосуються випадків, з якими ми стикаємося щодня. Наратив впливає на нас по різному: знімає з нас маски, викриває, вказує на недоліки або ж підбадьорює нас. Особистість набуває постійність і цілісність завдяки історіям. Історії допомагають усвідомити індивідуальність і формують її.

Люди переживають наратив не поодиноці. Ті, хто живе відповідно до історією Ісуса, утворюють нову, засновану на переказі, громаду.

Етика особистості Хауерваса також є основою для протестантської трудової етики, бо направляє людину на шлях общинного життя, де наратив направляє общину на вплив на суспільство, через трудову етику.

Коріння четвертої моделі моральної аргументації, яке називається етикою цінностей або персоналізмом, має своє походження в континентальній філософії, а саме в феноменологічній школі, яка була створена в першій половині ХХ ст. Едмундом Гусерлем, Мартином Хайдегером, Морисом Мерло-Понті, Жаном-Полем Сартром та іншими. Буквально, феноменологія означає вивчення видимих речей, або речей такими, якими вони здаються нашому сприйняттю. Основні відмінності феноменологічної етики від етики аналітичної філософії, яка була поширена в англо-саксонському світі, в тому що континентальна феноменологічна етика приділяла набагато менше уваги обов'язку та зобов'язанню, і приділяла набагато більше уваги культурним, психологічним, міжособовим та

емоційним умовам, в яких відбувається особистісне становлення і яке приводить до можливих етичних досягнень.

Ціннісний персоналізм був прийнятий католицьким моральним богослов'ям. Так, наприклад, друга докторська дисертація Кароля Войтили (Папи Іоанна Павла II) була присвячена Максу Шелеру. А головна увага в цій дисертації приділялась поєднанню томізму та шелерівської феноменологічної антропології [58, с.159].

Макс Шелер (1874-1928), засновник етики цінностей, був складним та мінливим філософом, соціологом і психологом. Його твори з моральної філософії були запереченнями Іммануїлу Канту, і меншою мірою Фрідріху Ніцше. Шелера не задовольняв обмежений формалізм Канта, який не міг відобразити справжнє багатство нашого морального життя. Людям необхідно більше ніж тільки універсальні закони або формальні принципи, їм необхідне керівництво в повсякденних обтяженнях життя з його різноманітними складнощами.

Відправним пунктом для Шелера було повсякденне сприйняття моралі, адже моральні рішення приймаються в складному світі з суперечливими цінностями. На думку Шелера, сухі раціональні формули Канта не допомагають нам у прийнятті рішень: у них людині допомагають її цінності, але вони не відносні, як про це говорив Ф. Ніцше. Цінності, за Шелером, – незмінні. Він вважав, що цінності – це матеріальні якості, які не залежать від різних форм, у котрих вони можуть проявлятися.

Шелер виділив чотири класи цінностей, які були вибудовані ієрархічно від нижчого до вищого рівня.

Перший рівень. Цінності задоволення – це безпосереднє сприйняття насолоди або болю, приємного або неприємного.

Другий рівень. Цінності життя, які пов'язані з добрим здоров'ям та здібністю відчувати насолоду до життя. Ці цінності пов'язані з нашим загальним благополуччям.

Третій рівень. Цінності духа піднімають людей над їх біологічним середовищем. Щоб придбати ці цінності, ми повинні бути готовими відмовитись від цінностей життя.

Четвертий рівень. Цінності релігії стоять на вершині ієрархії. Це цінності, пов'язані з станом блаженства або сумніву.

В своїх пізніх працях Шелер виділяв п'ять типів особистостей: гедоніст, лідер, герой, геній та святий, які перебувають на різних рівнях в ієрархії цінностей.

Протестантська етика праці, з точки зору етики цінностей, може розглядатися як вираження третього рівня, де домінують цінності духа. Аскетизм протестантської етики треба розглядати тільки в контексті розуміння того, що цей аскетизм є наслідком стану, коли людина піднялась над своїм біологічним середовищем.

Відродження інтересу до богослов'я праці серед християн пояснюється тим, що суспільство все більше і більше віддаляється від впливу радянської парадигми праці, яка вбивала у віруючих бажання ефективно працювати. Українські християни відчувають необхідність у богослов'ї ще і тому, що більшість із них працюють не в християнській, а в світській сфері, а відсутність можливості проводити більше часу в церкві або в служінні їх турбує і пригнічує.

Ще одна проблема, яка приводить до необхідності розробки богослов'я праці, це те, що в церкві робота не розглядається як служіння. Олексій Горбачев в своїй статті говорить, що в свідомості сучасного християнина закладена така думка, що робота – це те, що ми робимо в «світі», а служіння, – це все те, що ми робимо в церкві. Професійність, на думку Горбачева, – це слово з світського, нецерковного словника. Тому на роботі ми служимо Богу лише тоді, коли свідчимо про Христа (благовіствуємо), а у всьому іншому на роботі просто заробляємо гроші [21, с.79]. Але Новий Завіт не розділяє життя християн на духовне і світське. Про

це каже Ларрі Пібоді в книзі «Світська праця – повноцінне служіння»: «те, що раніше було світським, у Христі стає святим. Стіна між святим і світським впала» [11, с.69]. Тому необхідність у розробці богослов'я праці для пострадянських протестантів доволі актуальна тема, яка потребує детального вивчення питання із застосуванням методологічних розробок Роберта Шрайтера щодо формування контекстуального (локального) богослов'я праці.

1.3 Методологія Р. Шрайтера в богослов'ї й етиці праці

Роберт Дж. Шрайтер у книзі «Формування локальних богословій» пропонує методологію розробки локального богослов'я, бо вважає, що це є найкращим варіантом сьогодні в богословському розвитку. Оскільки український протестантизм є за визначенням проявом пізнього протестантизму, то для нього не властиві деякі елементи класичної протестантської етики і богослов'я праці, тому є необхідність застосувати методологію Шрайтера відносно формування локального богослов'я праці.

Шрайтер зауважує, що раніше західне богослов'я не вважалося обмеженим регіонально, але зараз погляд змінився, особливо після появи богослов'я визволення, і вже сьогодні воно теж вважається локальним [100, с. 6]. Він приходить до висновку, що велика християнська богословська традиція складається з низки «локальних богословій», тому необхідність у методології формування локального богослов'я зараз як ніколи актуальна для протестантських церков в Україні. Локальне богослов'я – це і є богослов'я, яке сформувалося в конкретному контексті й середовищі. Воно не може бути універсальним, бо має відповіді на конкретні запитання і виклики, але треба зауважити, що, згідно з цим визначенням, ми не можемо визнати жодне богослов'я універсальним. Шрайтер акцентує увагу на тому, що локальне богослов'я зосереджується на Євангелії, церкві й культурі. Євангелія – це

блага звістка про Ісуса Христа і спасіння, яке Бог послав через Нього. Але Євангелія втілюється в реальних людях, які належать до церкви.

Шрайтер пропонує схему для розробки локального богослов'я. Для нього локальне богослов'я – це динамічна взаємодія між Євангелієм, церквою та культурою. Євангеліє піднімає питання в контексті церковної громади. Якщо розглядати ці питання в контексті богослов'я і етики праці, то вони будуть стосуватися праці віруючих на свої робочих місцях і що з цього приводу каже Боже Слово? Церква піднімає питання про те, як розуміють Боже Слово інші церковні громади в минулому і сьогодні відносно теми етики праці християн. Шрайтер пояснює, що хоча «розуміння факту що богослов'я засноване на досвіді конкретної церковної громади і полягає в конкретних обставинах, надзвичайно важливо для локального богослов'я зв'язувати їх з обставинами церкви в цілому» [100, с.37].

Євангеліє і церква взаємодіють всередині культури, яка теж живить локальне богослов'я. Проблеми самовизначення і соціальних змін приводять нас до питання: що унікального в певній культурі і яке її місце в потоці громадських змін? Тому при формуванні контекстуального богослов'я необхідно вивчати культуру, її реакцію на традиції, внутрішні й зовнішні ресурси відновлення та збереження, пристосування до змін та пом'якшення дисонансів при змінах.

З чого розпочинається створення локального (контекстуального) богослов'я? Частіше за все, на думку Шрайтера, на початку процесу формування локального богослов'я з'являється одна з трьох можливостей. Перша можливість – це коли церковна громада, яка забажала прийняти участь у формуванні власного богослов'я, стикається з іншими богословськими моделями, які вже були створені раніше і мають велику або невелику цінність для громади. Друга можливість, коли складається ситуація, коли в громаді відбувається подія, на яку необхідно негайно відреагувати. Третя можливість, коли відбуваються загальні богословські дослідження.

Формування локального богослов'я розпочинається на платформі вже сформованих богословських парадигм. Рідко коли богослов'я розвивається з нуля. В нашому випадку формування локального богослов'я й етики праці в сучасному протестантизмі неможливе без усвідомлення впливу загальновідомої протестантської трудової етики, яка сформувалася завдяки західноєвропейській Реформації. Але ми не можемо не враховувати вплив православного контексту, а також радянського і пострадянського середовища в українському суспільстві.

Отже, попередні локальні богословські системи мають суттєвий вплив на сьогоднішній день і сприймаються як перешкоди, які заважають розвитку справжнього локального богослов'я. Але це не тільки перешкоди, це і також нагадування про проблеми, з якими боролася в минулому помісна церква. Також попередні богословські системи можуть розглядатися і як відповідь на виклики минулого. В інших розділах ми детально розглянемо протестантське богослов'я праці й етики минулого, а також контекст і середовище, яке формувало етику і богослов'я праці українських протестантів.

Богословський процес формування локального богослов'я розпочинається з відкриття культури. В основі підходу розуміння культури – слухання, а також створення глибокого опису та пошуку рівноваги між повагою до культури і необхідністю змін всередині її.

На цьому етапі вивчається не тільки сама культура і спосіб привнесення Христа в культуру, а також пошук Христа, Який вже діє в ній. Тут виникає ціла низка питань. По-перше, як помітити вже наявну присутність Христа в культурі? Як зуміти прислухатися до культури? Як церковній громаді виразити свій досвід так, щоб він дійсно став родючим ґрунтом для зростання локального богослов'я?

Для створення локального богослов'я праці й етики необхідно дослідити багато аспектів. Серед них такі: цінності культури, джерела її самовизначення, її постійні проблеми, образ і норми поведінки всередині

культури, її ідеали і джерела сили. Таким чином, необхідно прислухатися до проблем культури, які зосереджені навколо богословських понять створення, викуплення і суспільства.

Створення: як культура дивиться на свою самоорганізацію?

Викуплення: які проблеми має культура, від яких вона страждає і які засоби боротьби з ними вона пропонує?

Суспільство: які особливості спільного життя цих людей і як розвивається їх спосіб життя?

На цьому етапі формування локального богослов'я виникають і визначаються теми, на які впливають фактори гострих потреб культури та шаблони культурних значень, що впливають на формат змісту послання (так званий відповідний пункт, від чого можна відштовхуватись у побудові богословської системи).

Розуміючи культуру, ми паралельно відкриваємо і церковну традицію, яка є точкою відліку в формуванні локального богослов'я і яку неможливо обійти. Тут з'являється питання, як подолати складності, що виникають при зіткненні культури і церковної традиції? Шрайтер вважає, що для цього є три способи.

Перший спосіб – це відновлення новозавітного свідчення в його ідеальному вигляді новозавітної церкви. Тобто вивчення Нового Завіту в конкретній темі – точка відліку в формуванні локального богослов'я. Отож, на деякий час ми відстороняємось від домінування культури або традиції, для того щоб сформувати новозавітний (біблійний) стандарт ідеальної картини, яке буде домінуючим керівництвом у формуванні локального богослов'я. До речі, такий підхід улюблений для більшості протестантів, на думку Шрайтера.

Другий спосіб – це звернення до великих богословських тем із місцевої точки зору. Перевага цього способу в тому, що до формування богословської позиції на рівних задіюється і більш пізні церковні традиції,

так звані «молодші церкви». Але це тільки в теорії. На практиці бачимо, що ніхто не готовий поступитися позиціями і статусом.

Третій спосіб – це пошук відповідностей в інших культурах або створення нових підходів богословського напрямку там, де їх немає.

При зустрічі церковної традиції і місцевих тем, як вважає Шрайтер, розпочинається формування локального богослов'я. Але щоб локальне богослов'я було і залишалось християнським, воно повинно стикатися з християнською традицією і фокусуватися на вченні Ісуса Христа. Таким чином, традиція впливає на розвиток локального богослов'я, вносячи важливий вклад у його формування і розвиток, спонукаючи помісну християнську громаду міркувати про питання, які раніше не виникали. Шрайтер вважає, що як традиція необхідна для формування локального богослов'я, так і локальне богослов'я життєве і необхідне для розвитку традиції.

Локальне богослов'я призначається як церковній громаді, в якій воно формується, так і суспільству, в якому в кінцевому підсумку воно впливає на культурну ситуацію, в рамках якої воно зародилося.

1.4 Біблійні основи богослов'я праці

Праця є одним зі способів служіння Богові та частиною поклоніння Йому. Витоки богослов'я праці знаходимо на перших сторінках Біблії. Книга Буття закладає солідний фундамент для теології праці, бо в розповіді про заснування світу бачимо, що Сам Бог працював над створенням Всесвіту і його праця представлена як основа для людської праці.

Біблія розповідає про працю з самого початку. Автор книги Буття розповідає про Бога як Творця Всесвіту, Який працював. Фактично, описуючи процес створення Всесвіту, він поміщає все це в один робочий тиждень, де головною діючою особою бачимо Бога Творця. Потім ми

читаємо, що праця характеризувала діяльність перших людей у раю (в Едемському Саду). Цікаво відзначити, що розповіді про створення світу в Біблії контрастують із розповідями про цей процес у вавилонян і давніх греків. Наприклад, вавилонська розповідь про створення «Енума Еліш» відкриває нам, що бог Мардук після перемоги над богинею Тиамат створює світ із частин її тіла [42, с.42].

Весь Старий Заповіт вказує на те, що шестиденний робочий тиждень з одним днем відпочинку для всіх, в тому числі і для слуг і для худоби, відрізняли Божий народ (Ізраїль) від інших народів. В Єгипті, де деякий час Ізраїльський народ був у рабстві, не було такого дня, який би переривав цикл примусової праці.

В книзі Буття в першій главі розповідається про створення світу. Це своєрідний звіт про те, як Бог готував землю для того, щоб заселити її людьми за шість етапів творіння. На це звертає увагу Самойленков Д. в своїй доповіді «Концепція праці в Старому Завіті і його основні богословські аспекти на прикладі книги Буття 1-3». Д. Самойленков каже: «Той факт, що акцент в тексті дійсно зосереджується на людині, підтверджується ще і зміною манери розповіді в кінці першої глави Буття. Тут ми бачимо, як автор розширює свою розповідь за рахунок викладу подробиць створення людини і від одноманітних, монотонних наративних формулювань переходить до поезії» [57, с.15].

У другій главі Бог представлений у декількох образах працівника. Він представлений в образі гончара, який виліплює людину (Бут.2:7, 21), садівника, який обкопує сад і вирощує рослини (Бут.2:8,9), а також шевця, який дарував людям перший шкіряний одяг (Бут. 3:21). На завершенні розповіді про працю Бога з'являється така фраза: «І побачив Бог все, що вчинив. І ото вельми добре воно!» (Бут.1:31). Світ, в якому ми живемо, – це результат Божої роботи, а сама праця – це Божий подарунок людству. Кінцева оцінка Божого творіння як «вельми доброго» можна розглядати не

тільки з точки зору досконалості творіння, але із його доцільності. Експерт в області Старого Завіту Віктор Хамільтон пише: «Діяльність Бога при створенні світу два рази називається його працею. В Старому Завіті є два слова, які мають на увазі роботу, це труд майстра і некваліфікована груба праця. Слово, яке використовується в книзі Буття при створенні світу говорить про умілу роботу майстра ремісника. Воно передає думку, що Бог виконав своє діло на найвищому рівні» [112, с. 142].

Принцип доцільності закладений із самого початку в ДНК творіння, тому людина є тією істотою, яка прагне до конструктивного і доцільного виконання свого покликання і праці. Людина, як нам каже Бут. 1:26-27, створена за образом Божим. Цікаво, що цей статус використовується щодо людини в контексті управління (панування) землею і тваринним світом. Вираз «образ Божий» зустрічається в Старому Завіті тільки два рази в книзі Буття 1:26 та 9:6. Людина – це уповноважений представник Бога, видима репрезентація Бога в світі, але не сам Бог [57, с.15]. З одного боку, людина – божественний представник, з іншого боку, людина – це частина створеного Богом світу.

Святе Письмо відкриває, що праця – це головне призначення людини на землі, а не результат гріхопадіння, але сучасна людина розглядає світ до гріхопадіння як ідеальний світ існування, в якому зникає аспект праці. В нашому українському суспільстві праця не асоціюється з Раєм і Едемським садом. Скоріше за все праця асоціюється зі станом людини після гріхопадіння. Але книга Буття вказує на те, що призначення людини в Едемі полягало в тому, щоб працювати на землі: «І взяв Господь Бог людину, і в едемському раї вмістив її, щоб порала його та його доглядала» (Бут.2:15). В словнику української мови слово «порати» має значення виконання якої-небудь хатньої роботи або зайняття якоюсь господарською справою, давати лад, порядок чому-небудь. Воно має також значення «обробляти землю, посіви, город, збирати польові, городні культури».

Людина в Едемському саду повинна була займатися господарською діяльністю. Цей погляд на діяльність людини до гріхопадіння не пов'язаний з її дозвіллям і відпочинком. Людина повинна була також доглядати за садом та берегти його. Дієслово доглядати має на увазі, що людина повинна уважно відноситися до Божого творіння. Бібліїст Бен Уізерингтон (Ben Witherington) говорить: «абсолютно зрозуміло що в задум Бога завжди входила робота людини, точніше, життя в постійному ритмі праці і відпочинку» [130, с.2].

Робота від самого початку входила в Божий задум щодо людини, тому що вона створена за образом Бога. Те, що Бог дав місце праці в раю, показує що робота це не покарання і не неминуче зло. Ми розуміємо, що робота, про яку ми знаємо сьогодні, увійшла в життя людства вже після гріхопадіння Адама і тому вона розглядається з негативної сторони, бо часто не приносить задоволення і втомлює. Але робота є такою ж потребою людини як їжа і відпочинок, тому якщо людина не працює, то відчуває внутрішню порожнечу [42, с.45]. Робота будь-якого роду, фізична або розумова, свідчить нам про гідність людини, оскільки вона відображає в нас Божий образ як Творця.

Альберт Уолтерс (Albert Wolters) говорить: «Земля була цілковито пуста та порожня, але протягом шести днів розвитку Бог надав їй певний вид і її заповнив, але не до кінця. Вже люди повинні займатися її удосконаленням: вони розмножуються і наповнюють її більше; вони панують на нею і надають їй ще більший певний вид. Як Божі представники, люди починають з того, на чому зупинився Бог. Людство наповнює землю своїми нащадками і пристосовує землю для себе. З цього моменту удосконалення створеної землі знаходить суспільний і культурний характер» [131, с.36].

Людині необхідно розуміти, що наш світ не є ворожим, тому його необхідно обробляти і відкривати нові можливості для реалізації потенціалу нашого матеріального світу. На думку Т. Келлера, «світ не є ворожим, а тому з ним не треба воювати. Скоріше за все необхідно думати, що багато з його

потенціалів ще не реалізовані, а тому світ необхідно обробляти, подібно саду» [117,с.36]. Образ садівника, який оброблює землю і не залишає її такою якою вона є, допомагає Келлеру пояснити богословські підвалини праці, який вважає, що будь-яка робота це створення і розвиток культури.

Апостол Павло в своїх посланнях до церков пише про необхідність працювати в цьому світі. Так, у шостому розділі послання до Ефесян він пише: «служіть із зичливістю, немов Господеві, а не людям» (Еф.6:7). Павло говорить, що працювати необхідно так, як ніби ти служиш Господу. В цьому посланні Павло звертається як до рабів, так і до їх господарів, тобто як до працівників, так і до працедавців.

Працівників закликають працювати від всієї душі та простоти серця. Тобто, їм необхідно робити не тільки той мінімум, що дозволяє уникнути покарання, але зануритися в роботу повністю. Це необхідно робити так, ніби моїм працедавцем є сам Господь Бог. Про це говориться також і в посланні до Колосян в 3 главі і 23 вірші: «І все, що тільки чините, робіть від душі, немов Господеві, а не людям» (Кол. 3:23).

Апостол Павло, говорячи про працю, в посланні до Солунян вказує про свій приклад щодо роботи: «в перевтомі й напруженні день і ніч працювали, щоб не бути нікому із вас тягарем» (2 Сол. 3:8-10). Павло хоча і підкреслює важкість праці, але він ставить себе в приклад, що він від неї не відмовляється.

Заклик апостола Павла «а ви, браття, не втомлюйтеся, коли чините добре» (2 Сол. 3:13) вказує на необхідність відпочинку під час праці.

Необхідно підкреслити, що при уважному читанні перших глав Буття стає очевидно, що праця людини існувала до гріхопадіння. Вуллі знаходить у сучасній західній богословській літературі декілька ключових тез, що наділяють працю богословським змістом. По-перше, Бог Сам є працівник, і таким чином праця має цінність. Бог створив і упорядкував весь світ (Бут. 1-

3). Бог продовжує працювати і зараз. Ап. Павло вчить, що Бог у Христі - Творець усього, «і все Ним стоїть» (Кол. 1:17). Псалмоспівець стверджує, що Бог «не дремає і не спить ...» (Пс. 120: 4). Ісус сказав: «Отець Мій працює аж досі, працюю і Я» (Ін. 5:17).

По-друге, праця людей володіє сенсом, оскільки Бог створив людину на Свій образ, будучи Богом-Працівником. Праця – частина людської природи (див. Бут. 1: 26-27). Людина – це праця, діяльність. Вся суть людини визначається її дією (мова йде, звісно, не тільки про професійну діяльність). Крім людини, Бог не створив жодного іншого творіння за Своєю подобою. Папа Іоанн Павло II вірно помітив, що «праця – одна з рис, що відрізняють людину від інших тварин. Тільки людина може працювати».

По-третє, Бог заповів окремій людині працювати з Ним заради Його цілей, що відомо як мандат творіння (або велике веління). В Бут. 1:28 Бог заповів Адаму і Єві «плодитися і розмножуватися, і наповнювати землю, і володіти нею». Слова «наповнювати» і «володіти» припускають активну працю. Бут. 2:15 розкриває сенс 1:28, кажучи: «І взяв Господь Бог людину, і поселив його в Едемському саду порати його й зберігати його». Єврейське слово «обробляти» означає «працювати, або служити», а «зберігати» – значає «докладати зусиль». Так, людина стала співробітником Бога: Господь насадив сад (Бут. 2: 8), а людина обробляла його (Бут. 2:15). На додаток до турботи за садом Бог також дав людині інтелектуальну працю, закликавши її дати імена тваринам (Бут. 2:19). Біблійна оповідь чітко вказує на відповідальність людини до гріхопадіння здійснювати наповнену змістом активну працю в ролі співпрацівника Божого.

Біблія розкриває працю як божественне веління в багатьох інших уривках. Четверта заповідь визнає, що праця – це частина природи людини, яка повинна працювати шість днів (Вих. 20: 9), а відпочивати на сьомий. Книга Приповістей сповнена закликів до старанної праці та застерігає проти ліні (Приповісті 6: 6). Деякі новозавітні уривки розкривають працю як

моральний обов'язок і вказують на відношення до праці, яке повинно бути властиве християнам: Кол. 3: 22-4:1; Еф. 6:5-9; 1 Тим. 6:1; Тит. 2:9; 1 Пет. 2:18-25.

По-четверте, праця не з'явилася в результаті гріхопадіння і, таким чином, ніяк не є прокляттям. Однак через гріхопадіння природа праці змінилася (див. Бут. 3: 17-19).

По-п'яте, Бог спокутує і перетворює все творіння (див. Рим. 8: 18-23, Еф. 1: 9-12, Кол. 1: 15-20, 3: 18-25, 4: 1), а людина є Його співпрацівником у цій справі.

Завдяки отриманому через Христа викупленню, «праця як благословення перемагає працю як прокляття». Для перетворення ставлення до себе, життя і праці, людині необхідно пізнання Бога-Творця і послух Його заповідями, зокрема щодо праці. Два фактори, які допомагають осмислити людську працю як співпрацю заради Царства: це розуміння людиною благоді Божого творіння та очікування нової землі.

По-шосте, праця людини може бути наповнена вічним змістом, якщо результати праці збережуть актуальність у контексті вічності на новій землі. Якщо світ сприймається християнами як благий, тоді є потенціал, що за допомогою наполегливої праці вони будуть займатися справжньою місією, а саме «перетворювати навколишній світ». Залежно від есхатологічних поглядів людини, розуміння об'єкта перетворення може варіюватися: деякі роблять акцент на особисте спасіння, а інші зосереджуються на перетворенні суспільства. Християнам постійно доводиться шукати баланс між двома біблійними підходами відповідно до «Великого Доручення» (Мф. 28:19-20) і соціальною турботою про суспільство у «великій заповіді» (Мт. 22:37-39). Деякий консенсус був досягнутий у 1974 році на Лозаннській конференції і в 1983 році на Всесвітній конференції євангельських християн, коли була підкреслена важливість як євангелізації, так і соціальної трансформації.

Християни беруть участь у Божій праці, поки вони служать як окремим людям, так і суспільству в цілому, зокрема через свою професійну діяльність.

Нарешті, нинішнє творіння очікує примирення з Богом і преображення в нове творіння (див.: Рим. 8:22, Кол. 1:20).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Перший розділ дисертаційної роботи присвячено загальному огляду розуміння протестантської трудової етики й моральності, богослов'я праці, їх біблійних засад, а також методології Р. Шрайтера.

Простежено становлення і розвиток основних принципів протестантської трудової етики, що будуть використовуватися в нашій роботі і створюють концептуальний контекст для розуміння богослов'я й етики праці в сучасному протестантизмі. Аналіз поняття протестантської трудової етики, а також розгляд богослов'я і етики праці дали змогу побачити місце названої дисципліни в контексті всієї протестантської теології і етики.

Здійснено аналіз протестантської етики праці з точки зору окремих концепцій і теорій, а саме: консеквенціальної етики, етики принципу, етики особистості й етики цінностей.

Головний критерій консеквенціальної етики, який дозволяє визначити, що добре, а що погане, є наслідок вчинків, а не самі вчинки. Іншими словами, певний вчинок може вважатися добрим в одній ситуації і поганим у іншій у залежності від результату. У консеквенціальній етиці виділяються два великі напрямки: гедонізм та утилітаризм. У сучасній протестантській трудовій етиці більше зацікавлення утилітаризмом, ніж гедонізмом, адже мета першого з них – досягнення найвищої ефективності для найбільшого числа людей.

Етика принципу (або деонтологічна етика) стосується розуміння обов'язку: моральний вчинок вважається добрим, коли відповідає відповідному принципу, незалежно від наслідків. Етика принципу має два різновиди: теономна етика (в основі Бог, Який є джерелом законів) й автономна етика (джерелом етики є людина).

Етика чеснот (етика особистості) зосереджується на людині, яка здійснює вчинок та формує на основі окремих вчинків навички, а на основі навичок створює моральний характер.

У центрі етики цінностей не моральні рішення, а моральна сутність людини. Сутністю моральності є не закони й обов'язки, або послух та здорова раціональність, а сприйняття цінностей, адже через їх призму бачимо деякі речі як важливі, а інші як непотрібні. Саме цінності визначають напрямки життя людини і суспільства, зокрема і відношення до роботи.

Такий розгляд пов'язаний з особливістю трудової етики і моральності в сучасну епоху. Короткий аналіз чотирьох етичних систем, які по-різному трактують протестантську трудову етику, дозволив побачити різноманітність інтерпретації етичної системи щодо праці у протестантів сучасності.

Проаналізовано методологічні підходи щодо створення локальних богословських систем богослов'я і етики праці в сучасному протестантизмі. Дослідження Р. Шрайтера стосовно богослов'я допомагає розуміти, яким чином можемо розвивати богослов'я й етику праці в сучасному протестантизмі, застосовуючи методологію формування локальних богословських систем. Р. Шрайтер пропонує дев'ять кроків, які мають на увазі формування богослов'я в поєднанні як церковної традиції, так і культури суспільства. Першим кроком у процесі формування богословської системи є виявлення платформи попередніх локальних богословських систем. Другий крок стосується відкриття і розуміння культури для формування локального богослов'я. Третій крок пов'язаний із визначенням тем для локального богослов'я. Четвертий крок – це відкриття і визначення

впливу церковних традицій. П'ятий крок – розуміння розглянутих традицій, які є цілою низкою богословських систем минулого. Шостий крок зіставляє церковну традицію та актуальні теми місцевого значення, а також їх вплив як на локальне богослов'я, так і на культуру загалом. Всі ці кроки допомагають нам у формуванні богослов'я й етики праці як в сучасному протестантизмі, так і в його локальному контексті пострадянських євангельсько-протестантських церков в Україні. Локальне богослов'я призначається як для церковних громад, в яких воно формується, так і для цілого суспільства, в якому бачимо вплив на культуру, в межах якої воно зародилося. Богослов'я і етика праці постає як тема і як доктрина, що тільки відкривається в сучасному пострадянському протестантизмі, будучи необхідною основою для життя християн у професійному вимірі.

Показано, що ця тема має глибоке біблійне підґрунтя. Протестантське розуміння етики праці має біблійну основу не тільки в Старому Заповіті, де ключові тексти щодо богослов'я праці містяться в книзі Буття, але і в Новому Заповіті, які зосереджені на вченні Апостола Павла щодо етики праці. Святе Письмо відкриває, що праця – це головне призначення людини на землі, а не результат гріхопадіння, на відміну від поширеного стереотипу, що світ до гріхопадіння був ідеальним простором існування, в якому не було жодного виду праці.

Біблійний наратив розповідає про працю з самого початку. Автор Книги Буття веде оповідь про Бога як Творця Всесвіту, Який працював. Фактично описуючи процес створення Всесвіту, він поміщає все це в один робочий тиждень, де головною діючою особою бачимо Бога Творця. Праця характеризувала діяльність перших людей в раю. Цікаво зіставити, що оповіді про створення світу в Біблії контрастують із розповідями про цей процес у міфах вавилонян і давніх греків.

Апостол Павло в свої посланнях до церков пише про необхідність працювати в цьому світі, скажімо: Ефесян 6:7 чи Колосян 3, 23. Павло

говорить, що працювати необхідно так, ніби ти служиш цим Господу. Апостол звертається як до рабів, так і до їх господарів, тобто як до працівників, так і до працедавців. Працівників закликає працювати від всієї душі та простоти серця. Це необхідно робити так, ніби моїм працедавцем є сам Господь Бог.

РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ БОГОСЛОВ'Я ТА ЕТИКИ ПРАЦІ ЕПОХИ РЕФОРМАЦІЇ

2.1 Визначальні риси впливу протестантської етики на західне суспільство

В 2017 році європейській Реформації виповнилося п'ятсот років. Реформація в Європі, яка почалася в XVI столітті, була одним із найцікавіших періодів всесвітньої історії. Реформація мала вплив не тільки на релігію і богослов'я, але і на економіку, політику й суспільство. Прибічники протестантської Реформації, на думку Алістера Макграта, «вважають її необхідним виправленням і давноочікуваним оновленням християнської віри, яке звільнило її з полону несталого інтелектуального та соціального ладу Середньовіччя й підготувало її для нових викликів, пов'язаних із виходом Західної Європи зі стану середньовічного феодалізму» [50, с.11]. А це дало змогу наново переродитися християнству та отримати нові сили і спроможність дати собі раду в новому світовому устрої.

Тему Реформації можна розглядати як процес усвідомлення та реалізації суспільних перетворень у Західній Європі з кінця XV ст. і до наших днів. Але Реформація була б неможливою без попередньої кризи середньовічної Церкви. Для доби пізнього середньовіччя було властиве зростання духовної активності й незалежності мирян. Конструктивним виявом критичних настроїв напередодні Реформації було братство «Сучасної благочесності», під впливом якого перебували Миколай Кузанський, Йоган Райхлін, Еразм Роттердамський та ін. Це братство стало джерелом для гуманістичного, протестантського та католицького реформаторських рухів XVI ст. [38, с.288].

Сам термін Реформація має на увазі, що щось піддалося реформам і змінам [47, с.12]. Період Реформації в історії збігається з періодами Відродження і Просвітництва й, на думку Алістера МакГрата, цей період

відрізнявся своєю складністю і неоднорідністю в Західній Європі, а цілі Реформації далеко виходили за рамки реформування доктрини Церкви [48, с. 65].

Справді, Реформація торкнулася не тільки церковного, релігійного та теологічного життя, вона перетворила і соціальну, політичну та економічну сторони життя тих країн, де вона відбувалася.

Реформація принесла зсув парадигми, як влучно зауважив католицький богослов Ганс Кюнг [45, с. 237], і початок нового контрастного відліку, де стара доба розглядається в сірих і темних тонах – «темне середньовіччя», а нова доба – це доба позитивних змін, відродження і нового часу. Спірну термінологію «темне середньовіччя» застосовували не тільки письменники і філософи доби Відродження та історики радянської доби, цей термін застосовують також деякі протестанти. Так, наприклад Максим Балаклицький у своїй статті «Вплив Реформації на суспільні процеси в Європі та світі» теж вважає добу Середньовіччя «темним часом» в історії [3].

Реформація, породивши протестантизм, який переживав різні етапи свого розвитку, але його незмінною основою є Святе Письмо, так звана «Solo Scriptura», яка мала на увазі, що тільки Святе Письмо, а не Церква має авторитет і вплив на людину і суспільство. Це призвело до необхідності створення шкіл, які несли грамотність і освіту для народу. Вплив класичного протестантизму на економічне зростання країн, де він перемиг, показує, як протестантська трудова етика змінила економіку і суспільство цих країн.

Мета цього дослідження полягає у системному аналізі Реформації, як форми усвідомлення та реалізації суспільних перетворень, що дає можливість визначити як історичні причини і передумови цього складного явища, так і його глибинний зміст та багатопланові наслідки для розвитку різноманітних аспектів життя величезних суспільних анклавів, і, перш за все, Європи, країн Північної Америки, Австралії та ін. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних дослідницьких завдань, як

необхідність дати визначення поняттю Реформації, з'ясувати як вона привела до усвідомлення і реалізації суспільних перетворень і показати, як це може бути застосовано в українських реаліях.

Тема Реформації сьогодні перебуває в зоні уваги не тільки західних або російських дослідників, а також і українських науковців. Так, Петро Кралюк у своїй статті «Що дала Реформація Європі і Україні?» вказує на позитивний внесок цього історичного явища [44]. М. В. Дмитрієв у своїй статті про московського Лютера – Феодосія Косого – показує, що Реформація торкнулася не тільки «латинської» частини Європи, але і східнослов'янської периферії [29, с. 48]. Сергій Плохій у своїй книжці «Брама Європи» розмірковує про вплив Реформації і доводить, що це явище проявило не тільки опір західним тенденціям, але і їхню адаптацію, що знайшли своє втілення і в українському католицизмі, і в українському православ'ї [63, с. 127]. Тема Реформації перебуває в полі зору В. Любащенко, М. Черенкова, В. Бачиніна, Р. Соловія, С. Саннікова, А. Денисенко, В. Волковського, П. Кралюка, Н. Хром'як та інших.

Термін «Реформація» використовується в різних значеннях. До сих пір визначення цього поняття залишається дискусійним. Етимологія слова Реформація, яке походить від латинського *reformatio* означає перетворення, преображення, виправлення, відновлення і повернення. Тобто, той хто здійснює перетворення чи виправлення, є реформатором [41, с. 33]. Слово реформація можна тлумачити як трансформацію, перебудову, зміну форми, як у зовнішньому вигляді чи звичках, так і в суспільному житті чи в юридичній практиці. Реформація може розумітись як перетворення чогось у нову форму або відновлення усталеного у сучасній моделі.

Визначення реформація може включати в себе різні елементи, такі як – «магістерська реформація», «радикальна реформація», і «контрреформація», або «католицька реформація» [47, с. 16]. Магістерська реформація, або реформація основної течії, має на увазі, що такі реформатори, як Мартін

Лютер, Жан Кальвін і Ульріх Цвінглі були пов'язані з світською владою. Вони вважали, що представники духовної влади підзвітні світській владі, а влада допомагає церкві в укріпленні дисципліни, в придушенні ересей і в підтримці порядку, тоді як представники радикальної реформації вважали, що світська влада не має ніяких прав у Церкві.

Що турбувало реформаторів? По-перше, зловживання владою римських пап щодо торгівлі індульгенцій, і це призвело до протесту Лютера з його «дев'яносто п'ятьма тезисами». Його розчарування в надмірному благочесті та болісні духовні пошуки призвели до нового прочитання послання до Римлян, де праведність є результатом виключно Божої милості, а не людських заслуг. По-друге, Лютер довів хибні основи папської влади щодо першості Римського єпископа. Ще однією рисою доводів протестантів було розуміння церковного полону Божого слова, яке було недоступним для простого народу, а завдяки реформаторам пішло в маси на національних мовах. До речі, сам Лютер переклав Святе Письмо на народну німецьку мову, а книжні друкарні могли розповсюдити Біблію набагато скоріше, ніж це було раніше. Реформаторів підтримала місцева влада, яка вже не хотіла терпіти владу римського єпископа. Оскільки у Німеччині була відсутня сильна монархічна влада, то це спричинило відсутність державного опору зловживанням Церкви і призвело до появи реформаційних рухів.

Але це не означає, що у реформаторів було все гарно. Критика будь-якої системи призводить до критики тих, хто сам критикує. А розкол з римською церквою призвів до багатьох локальних розколів серед протестантів. Біблія стала ближче до людей, але тепер її міг не тільки читати, але і трактувати кожний, що призвело до багатьох розколів і появи великої кількості протестантських церков.

Реформація надала новий імпульс проблемі свободи. В 1525 р. в Німеччині вийшов у світ юридичний документ «Дванадцять статей», в якому стверджувалось, що селяни народжуються вільними і тому, феодалське право

бреше, наполягаючи на протилежному. В цей час виникають важливі релігійні і соціально-політичні передумови щодо правового забезпечення свободи віросповідання [6, с. 242].

Період Реформації – це час поступового руйнування феодалізму, натурального господарства та інтенсивного розвитку ринкових відносин у Європі, що характеризувався пошуком нових ідей і бажанням до радикальних змін. Епоха Відродження і період Реформації – це віхи в історії західноєвропейського суспільства, які змінили той час і привели світ до модернізму. Реформація була духовним протистоянням Ренесансу, який розпочався раніше і мав на увазі бажання змінити «варварське» мистецтво середньовіччя. Але Ренесанс – це не тільки зміни в мистецтві, це зміни і в світогляді, які мали на увазі переоцінку християнських цінностей [8, с. 29].

Відомо, що результатом Реформації стала так звана протестантська трудова етика. Реформація привела до секуляризації християнства, а етичний аспект став переважати над релігійним [15, с. 210]. Відповідно, трудова етика перестала бути релігійною та стала орієнтуватися переважно на «світську» діяльність. За Лютером, «цивільні професії, скромна діяльність у будинку і у дворі, в підприємстві і на посаді, слід вважати не те, що відволікають від неба, а те що вважається дійсно духовним заняттям» [15, с. 211]. Через свою діяльність у світі з його перетворення віруючий може засвідчуватися в тому, що він перебуває серед обраних.

Лютер вніс нове розуміння щодо світської професії, яка почала розглядатися як найвища задача морального життя людини, а її обов'язки стають покликанням. Тобто місце життя, зокрема і світська професія, визначає покликання людини. Неминучим наслідком цього було розуміння релігійного значення недуховної буденної праці. Таке розуміння щодо трудової етики склалося у Лютера протягом першого десятиліття його реформаторської діяльності. Вебер пише: «Новим є не тільки значення цього слова, новою є і сама ідея, яка була створена Реформацією. Це не означає, що

елементів оцінки світської повсякденної діяльності які містяться в понятті «*Baruf*» не було в часи Середньовіччя або в стародавні часи (епоху пізнього еллінізму). Безумовно новим було те, що в цьому понятті полягала оцінка, згідно з якою виконання обов'язку в рамках світської професії розглядалася як найвища задача морального життя людини» [18, с. 97].

Лютер протистояв чернечому способу життя і вважав його безглуздим, тому що той породжував егоїзм і холодну байдужість, яка нехтує світськими обов'язками людини. А сама мирська діяльність є проявом християнської любові до ближнього і єдиним засобом догодити Богові. Така моральна кваліфікація світської професійної діяльності є однією з самих важливих ідей Реформації і є її позитивною оцінкою. Мірою того як Лютер все більше занурювався в світські справи, він все вище оцінював значення професійної діяльності. Тобто конкретна професія кожної людини стає для неї безпосереднім виразом Божої волі виконувати свій обов'язок.

Розуміння, що всі професії рівні перед Богом зустрічається не тільки у Лютера, який протистояв теології Томи Аквінського, але і у німецьких містиків, наприклад, у Таулера, який жив ще у XIV столітті.

Професійна етика ранніх протестантів була аскетичною у своїй сутті. Історичними носіями аскетичного протестантизму в першу чергу були кальвінізм західноєвропейських країн XVII століття, пієтизм, методизм і анабаптизм. Жоден із цих напрямків не був ізольованим від інших, також не було суворого обмеження цих течій від неаскетичних церков Реформації. Наприклад, методизм, який виник у середині XVIII ст. в межах державної церкви Англії, представлявся її засновникам не як нова церква, а як відродження аскетичного духа в старій церкві. Пієтизм в Англії і в Голландії виник на підґрунті кальвінізму і протягом певного часу не відривався від основної віри.

Завдяки протестантській традиції міського управління змінився навіть зовнішній вигляд міст і їх мешканців. Сформувався протестантський культ

простоти, ощадливості, охайності, послуху, а також підкорення правилам поведінки та раціональності. З цих протестантських рис почало розвиватися вільне підприємництво нової європейської буржуазії.

Цікавим є погляд кальвіністів на етику праці, яка впливала з догмату про обрання. Для Кальвіна це була непорушна істина, що для вічного блаженства призначені не всі, але розуміння призначеності виявляється через працю і добрі вчинки. Тобто обраний християнин існує тільки для того, щоб здійснити у своєму світському житті заповіді для слави Божої. Тому Богу бажана соціальна діяльність християнина, бо Він хоче, щоб соціальний устрій життя відповідав його законам. Соціальна діяльність кальвініста в світі – це діяльність для Божої слави. На питання, яким чином людина могла упевнитися в тому, що вона обрана, була тільки одна відповідь – невтомна діяльність у рамках своєї професії. Бо тільки професія проганяє сумніви релігійного характеру і дає впевненість у своїй обраності. Ті обставини, що світській професійній діяльності надавалося подібне значення, що її можна було розглядати як найбільш вірний засіб для зняття релігійного страху, приводило в підсумку до аскетичної діяльності в світі, яка вважалася об'єктивною дією.

Ці дії були направлені на примноження слави Господньої. Практично це значило, що Бог допомагав тому, хто сам собі допомагає, тобто кальвініст через свою працю і добрі діла фактично запевняв себе в своєму спасінні. Але це спасіння не може бути здобуто, як в католицизмі, через накопичення добрих вчинків, але добрі дії є наслідком спасіння. Бог у кальвіністському розумінні вимагав від обраних не окремих добрих вчинків, а системної святості.

Практична етика кальвінізму усувала відсутність плану і системи в повсякденному житті віруючого і створювала послідовний шлях усієї життєвої поведінки. Бо тільки за допомогою корінної трансформації всього сенсу життя, яке відчувається в кожному миті і в кожній дії, могла бути

досягнута впевненість у наявності благодаті, що піднімає людину з природного існування до стану благодаті. Потойбічне блаженство в цьому житті було строго раціоналізованим і заповнювалося єдиним прагненням – примножити Божу славу на землі. Ця раціоналізація надавала реформатському благочестю специфічне аскетичне забарвлення.

Аскетичні ідеали кальвіністів здійснювалися в рамках своєї світської професії. Систематизація в сфері практичної життєвої етики, властива кальвіністському протестантизму, знаходить своє вираження в контролюванні своєї обраності через ведення релігійних щоденників, в які послідовно вносилися всі гріхи і спокуси, а також свідоцтва про успіх у справах спасіння душі. Кальвіністи бачили в Божому Законі якусь ідеальну норму, досягнути якої неможливо, але до якої необхідно постійно прагнути. Послідовники Лютера бачили в Законі зовсім інше, як те, від чого вони звільнені через Христа. Тому устремління кальвіністі до ідеалу і приносило їм успіх у повсякденній праці.

Кальвіністські етичні погляди ми знаходимо і в баптистських церквах, які підкреслювали необхідність хрещення по вірі у дорослому віці й акцентували на особисте відродження. Вони також не вступали у відношення з політичною владою, тому направляли свої аскетичні чесноти в колію професійної діяльності, методично контролювали свою поведінку, для того щоб мати впевненість в своїй обраності. Такий аскетичний стиль життя зводився до орієнтованого на Божественну волю та раціональне преображення всього свого існування. Така аскеза була завданням, яке міг виконати кожний, хто намагався отримати впевненість у своєму спасінні. Вирішальним було те, що такий особовий уклад життя святих складався не поза світом у чернечих організаціях і монастирях, а всередині світського укладу життя. Ця аскеза направлена проти будь-якого прагнення до світських благ, адже багатство як таке таїть у собі страшну небезпеку та безмежні спокуси. Морального осудження гідні заспокоєність та достаток

досягнутим, насолода багатством і його наслідки – бездіяльність і плотські втіхи, які заважають прагненню до святого життя.

Тільки діяльність служить примноженню Божої слави. Отже, головним і найбільш важким гріхом є марна трата часу на світські розваги, марні розмови, розкіш, сон, який перевищує необхідний час. Марним, а іноді навіть шкідливим заняттям вважається споглядання, якщо ним займаються на шкоду професійній діяльності. Споглядання менш бажане Богу, з точки зору протестантизму, ніж активне виконання Його волі в рамках своєї професії, бо для споглядання є неділя, а не весь тиждень. І ще, бездіяльні люди не знаходять часу і для Бога, коли для цього приходить час. Чому так? Перш за все, праця завжди вважалася випробуванням аскетичним засобом і, по-друге, була превентивним заходом проти всіх серйозних спокус. Небажання працювати вказує на симптом відсутності благодаті.

Для Лютера розподіл людей за існуючими званнями і професіями, відповідно до об'єктивного історичного устрою суспільства, був прямим проявом Божої волі, а перебування кожної людини на своєму місці і її діяльність у рамках, встановлених для неї Богом, перетворювалася в релігійний обов'язок. Пуританський погляд на працю мав на увазі, що не сама праця, а лише раціональна діяльність у межах своєї професії бажана Богу. Для пуритан професійна діяльність не сприймається як у Лютера – як покірність визначеній Богом долі. Вони вважали, що корисність професії і її бажаність визначалися в моральному плані – важливості для суспільства і її прибутковістю. Бідність вважалася хворобою, а багатство – здоров'ям.

Іншими словами, протестантський аскетизм щодо багатства, яке необхідно було заробити, приводив до накопичення благ, скорочував споживання і відкидав насолоду багатством. Прагнення до наживи було викуплене через аскезу. Тобто питання стояло не в тім, що не треба мати прибутки, а в тім, як використовувати придбане майно. Аскеза вимагала від багатих, щоб вони правильно використовували свої достатки практично

корисним цілям. Ще один цікавий момент, що саме аскеза приводила до накопичення багатства, бо зменшення витрат на розкіш, працьовитість, а також бережливість приводили до зростання статків.

Тема Реформації як форми усвідомлення та реалізації суспільних перетворень є предметом досліджень і дискусій, з метою вивчення феномену впливу Реформації на суспільство. Реформація невіддільна від свого історичного контексту – політичного, соціально-економічного і інтелектуального. Це час появи незалежних національних держав, зростання міст, перехід до грошової економіки, поява книгодрукарства, розвиток нового середнього класу [132, с. 985].

Час перед Реформацією характеризувався піднесенням мирської релігійності. Як каже МакГрат, «антиклерикалізм безсумнівно посилювався в багатьох європейських містах, але це явище було не лише відгомонам чимдалі більшої роздратованості привілеями церкви. Зміцніла релігійність і теологічна обізнаність мирян (це особливо видно з того, як спекулятивне богослов'я відступало перед культом Марії в народній літературі) неминуче вела до збільшення невдоволення роллю, відведеною духовенству у справах спасіння» [49, с. 22].

Це був час, коли стратегічно важливе місце посідає рух під назвою «Братство спільного життя», послідовники якого вважали внутрішнє релігійне почуття вищим за церковні обряди, проповідували мирський аскетизм і вбачали шлях до спасіння не в монастирському усамітненні, а у виконанні земних обов'язків як релігійних заповідей. Священик уже не міг сподіватися вдовольнити свою міську паству читанням латинської проповіді на додаток до служіння меси. Треба було шукати нові форми впливу на громаду і суспільство, бо відчуження зростало.

Пізнє Середньовіччя стало свідком кризи церковного авторитету, який спочатку був піднесений через догмат «Unam sanctam» в 1302 р. про «єдину святу католицьку і апостольську Церкву», а потім принижений через події в

Ананї і початком Авіньйонського полону папства 1309 року. Все це впливало на рівень авторитету папської церковної влади, а також на пошук нових шляхів церковного життя та розмаїття богословських поглядів. Наприклад, Вільям Окам поставив під сумнів роль папства: своєму творі «Opus nonaginta dierum» розвинув теорію доктринального авторитету, яка відмовляла папі в будь-якому праві законодавствувати в питаннях віри [49, с. 27]. Як каже МакГрат, «послаблення у XV сторіччі засобів за допомогою яких католицька церква могла домагатися впливу, стало ще відчутнішим у першій половині XVI століття, бо такі чинники, як затяжне піднесення націоналізму в Північній Європі, франко-італійська війна, конфлікт Габсбургів з Валуа, поєдналися і додатково ускладнили насильницьке придушення єресей» [49, с. 28]. Реформаторські рухи, які розпочалися на початку XVI століття, вже не могли зупинити папська влада, яка вже втратила свій колишній авторитет.

Ще один чинник, який підірвав авторитет церкви, – це виникнення і швидке поширення друкарства. Нова технологія давала нові можливості з передання ідей з одного місця до іншого з небаченою легкістю і швидкістю на той час, а також становила неабиякий виклик для тих, хто бажав забезпечити покору чинним церковним віруванням і практикам. Розповсюдження книжок завдяки друкарству руйнувало традиційні соціальні й політичні бар'єри на шляху нових ідей. Період Реформації став можливим завдяки розвитку доктринального розмаїття в період пізнього Середньовіччя. Це сталося завдяки багатьом чинникам. Серед них виділяють виникнення декілька різних богословських шкіл, які між собою відрізнялися акцентами.

Реформації характерно позитивне відношення до світського порядку та відданість йому, що мало велике значення для формування сучасної західної культури. Реформатори вважали, що справжнє християнство має позитивне відношення до світу – цим вони відрізнялися від християнства Середньовіччя, яке відкидало світ і відносилось до нього з певною зневагою,

а «істинні віруючі» повинні були піти зі світу до монастиря. Але протестанти думали по-іншому. Християни можуть служити Богові в світі. Справжнє діло християнського життя було в містах, ринках серед суспільства, а не в ізоляції чернечої келії [47, с. 267-268]. Протестанти не дивились на життя в повсякденному світі як на другорядний вибір і це приводило до різких відмінностей. Головні центри християнського життя перемістились із монастирів на ринкові площі.

Реформатори вчили, що пізнання Бога як Творця не можна відокремлювати від пізнання творіння, а християни повинні проявляти повагу, турботу і прихильність до світу, зважаючи на свою вірність, покірність і любов до Бога. Бути християнином не значить, що необхідно відмовитися від світу, адже його Бог створив. Це призвело до зміни економічного центру Європи і переходу від католицьких французьких, іспанських та італійських міст у протестантські нідерландські, англійські, шотландські та німецькі міста.

Покликання мало на увазі не тільки духовне служіння Богу, але і світську діяльність та кар'єру. Це призвело до того, що реформатори не розрізняли «святе» і «світське», бо не було корінних відмінностей між «духовним» і «світським» порядком [47, с. 270].

Реформація змінила політичне обличчя Європи, коли була поставлена під сумнів низка уявлень щодо політичної і соціальної стабільності. По-перше середньовічні уяви про порядок були статичними: кожній людині було дано певне місце в суспільстві при народженні, і його змінити було неможливо. Але протестантизм запропонував тезу, що положення людини в світі залежить від її власних зусиль. Привабливість цієї ідеї була очевидною в Європі і вплинула на політичне і соціальне життя суспільства. Якщо раніше було розуміння, що влада освячена Богом і тому невразлива і незмінна, то зараз влада правителя обмежувалась правом. Все це в майбутньому створило необхідні передумови щодо виникнення громадянського суспільства.

Реформація вплинула і на розуміння трудової етики. Раніше праця сприймалася як щось другорядне. В Середньовіччі дуже негативно відносились до ручної і фізичної праці, яка хоч і була необхідною, але принизливою. Покликання в сприймалося як духовне служіння і мало на увазі служіння монаха і священника. Лютер слово покликання почав використовувати і для діяльності в повсякденному світі, тим самим прибравши перешкоду між духовним і світським.

Реформатори по-іншому розглянули вкоріненні поняття і це привело до значних та якісних змін у суспільстві, де перемогла Реформація. Наприклад, Кальвін всупереч традиційним розумінням таланту з відомої притчі трактував його як світське покликання християн, які отримали від Бога здібності, які б дозволили їм бути успішними в світі. Для реформаторів як результат праці, так і сама людина, яка працює, мали рівне значення в очах Божих. Тепер не існувало відмінностей між духовною і світською працею. Усяка праця людини може прославити Бога. “Весь світ можна заповнити служінням Богові – не тільки в церкві, але і дома, на кухні, в погребі, майстерні, на полях”, – так казав Лютер [47, с. 273]. Праця сприймалася, як служіння Богу через служіння людям. Кальвін вважав, що до людського обов'язку входить «оброблення Божого саду», а не тільки молитва до Бога. Це призвело до того, що країни Європи, які прийняли протестантизм, стали економічно процвітаючими.

2.2 Протестантська трудова етика і формування рушійних сил капіталістичних відносин

Під Реформацією маємо на увазі також і необхідність постійних реформ у всіх сторонах життєдіяльності суспільства. Але якість їх залежить від релігійних ідей. Реформатори не розділяли світ на чорно-білі кольори і дивилися на нього позитивно. Системний аналіз цього складного явища, яке привело до усвідомлення та реалізації суспільних перетворень, дає

можливість побачити, у чому полягали історичні причини Реформації, будучи зумовленими необхідністю змін. Ці історичні причини визначають унікальність і неповторність цього явища: це принципи позитивного погляду на світ, місце людини, яка може змінювати реальність у світі, розуміння цінності свободи і протестантської трудової етики, яка в підсумку приводить до збагачення і зростання соціального рівня населення.

Осмислюючи основні шляхи подальших пошуків у тому, наскільки можливо усвідомити і реалізувати суспільні перетворення, можна виокремити декілька специфічних умов, які допоможуть окреслити цю проблематику: усвідомлення універсальності принципів Реформації; усвідомлення не абсолютності релігійного фактору Реформації як процесу секуляризації релігійного суспільства; сприяння активізації інтелектуального потенціалу науковців.

Перспективи подальших пошуків мають на увазі, що необхідно не тільки виявити принципи перетворень на основі такого явища, як Реформація, але і визначити дорожню карту трансформаційних процесів, які б стали стратегією розвитку країни.

Система протестантської етики переживала різні етапи свого розвитку і трансформації, але її незмінною основою є Святе Письмо, точніше її інтерпретація і вибудовування системи етичних принципів життя. Так, на початку ХХ ст. німецький соціолог М. Вебер в своїй фундаментальній праці «Протестантська етика і дух капіталізму» намагався проаналізувати вплив протестантизму на формування капіталістичних відносин і довів, що саме протестантська етика стала поштовхом до розвитку капіталізму. Вплив класичного протестантизму на економічне зростання вимагає всебічного аналізу причин впливу протестантської трудової етики на економіку. Гіпотеза М. Вебера про роль аскетичного протестантизму у становленні сучасного капіталізму поклала початок цілої бібліотеки наукових і полемічних праць на цю тему. Після М. Вебера дослідження трудової етики

завертали у царину трудових відносин (К. Маркс), мотивації праці (Ф. Тейлор), ієрархії людських потреб (А. Маслоу) тощо.

Наступний, хто досліджував релігію і становлення капіталізму, був Роберт Тоуні, який видав свою працю в 1926 році. Тоуні в основному погоджувався з Вебером, хоча менше акцентував причинні відносини між протестантством і капіталізмом і не надавав кальвінізму таке велике значення [10]. Він вказав, що сучасний капіталізм виник задовго до протестантської Реформації. Як приклади появи капіталізму він наводив такі комерційні центри XV століття, як Венеція, Флоренція і Фландрія.

Згідно Тоуні, з'являється середній клас, який став тяжіти до нових протестантських сект завдяки тісному зв'язку панівних церков – римсько-католицької на континенті і англіканської в Англії – зі старою землевласницькою аристократією. Тому протестантизм і капіталізм розвивалися поруч, без «породження» одного іншим.

Основними критиками веберовської теорії були в різні часи Г. Робертсон (1933), К. Самуельсен (1957, 1961), Х.Р. Тревор-Роупер (1967, 1967), але на думку І. В. Забаєва, будь-яка критика цієї теорії наштовхується на її три складові. По-перше, сам Вебер не дає визначень ключовим словам та поняттям, які використовує, тому його можливо тлумачити по-різному. По-друге, Вебер ніде не констатує, що протестантизм єдиний фактор, що привів до життя капіталізм. І по-третє, Вебер не приводить свідочств про те, як у дійсності сприймали себе віруючі щодо доктрин, в які вірили і мали ненавмисний ефект [40, с. 78-79].

Протестантська етика позитивно вплинула на економічне зростання в Західній Європі, бо спонукала людей до самовідданої праці і, таким чином, призвела до економічного росту саме протестантських країн. Аргумент, що праця веде до економічного успіху, ґрунтується на класичній економічній теорії виробництва і зростання.

Реформатори доводили, що спасіння людина отримує тільки як дар Божий, як Божу благодать, а не як щось, що можна заробити важкою працею. Але у відповідь на цей дар людина повинна посвятити своє життя, свою земну працю виключно служінню Богові. Праця, на думку реформаторів, це Богом даний обов'язок, що приносить як особисту, так і суспільну користь. Тому саме протестантський погляд на працю як на служіння Богові і привів до економічного розвитку протестантської Європи.

Думка Найла Фергюсона щодо ефективності протестантської трудової етики та впливу на Європу: «Прямо кажучи, ми є свідками занепаду і падіння протестантської трудової етики тому, що Європа стала більш секуляризованою і це призвело до менш сумлінного ставлення до роботи багатьох європейців» [68, с. 24].

Гіпотеза про вплив протестантської трудової етики довів Йорк Спенкуч, який у 2016 році використав дані з Німеччини, які свідчать про те, що протестанти насправді працюють більше. Використовуючи метод інструментальних змінних, Спенкуч показав, що протестанти працюють на 3.5 години більше, ніж католики. А Ван Горн та Мазеленд в 2013 році довели, що безробіття приносить більше невдоволення саме протестантам. Отже, протестанти цінять працю більше, ніж представники інших релігійних груп.

Протестантизм також стимулював виникнення та розвиток підприємництва. Підприємництво є однією зі основних рис ринкової економіки. У класичній економічній теорії підприємництво розглядається безпосередньо як один із факторів виробництва. Економісти і психологи стверджують, що основні фактори, які спонукають людей до підприємницької діяльності, – це наполегливість, стійкість, впевненість у собі, цілеспрямованість та сенс життя. Всі ці фактори безпосередньо пов'язані із світоглядом, тому можуть суттєво відрізнятися у представників різних релігійних деномінацій. Тобто принципи протестантизму мотивують

людей бути більш рішучими, більш мотивованими до успіху, більш працелюбними, більш дисциплінованими і більш зосередженими на своїй власній самореалізації. Ці атрибути, в свою чергу, повинні стимулювати протестантів бути більш схильними до підприємницької діяльності. Рітвелд та Ван Бург пишуть, що протестантські підприємці справді вважають, що «робота – це покликання від Бога», і саме через свою підприємницьку діяльність вони можуть допомогти суспільству [68, с. 26].

Реформація викликала певну ментальну революцію, яка привела до появи особливої «соціальної етики», оскільки це теж мало вплив на економічний розвиток Західної Європи. Луїджі Гуїсо, аналізуючи дані світового опитування про цінності, дослідив, що протестанти мають більш високий рівень довіри і меншою мірою готові порушувати закон. На запитання: «Як ви вважаєте, людям можна довіряти чи потрібно бути обережним у спілкуванні з ними?» – протестанти частіше ніж католики відповідають позитивно і тим самим підкреслюють те, що вони довіряють людям.

Однією з головних атрибутів високорозвинених західних країн є наявність у них громадянського суспільства, яке має на увазі, що громадяни добровільно самоорганізуються для суспільно корисної діяльності на надання послуг, як собі, так й іншим людям. Алексіс де Токвіль у своїй книзі «Демократія в Америці» використовує термін «мистецтво самоорганізації», щоб охарактеризувати схильність американців до соціальної активності. І це зрозуміло, бо формування американського громадянського суспільства відбувалося під впливом християнських протестантських цінностей.

Першим принципом громадянського суспільства є добровільна співпраця, а також готовність допомогти і використати свій вільний час на благо інших. Наявність активного громадянського суспільства, на думку Ф. Фукуями, веде до економічного зростання.

Ще один вплив на етичні системи протестантизму відбувся у сфері державного управління. Реформаційні процеси мали безпосередній вплив на політичну ситуацію. Правлячі еліти, які підтримали протестантизм, позбавили католицьку церкву влади, і тим самим докорінно змінили систему державного управління у напрямку до демократії та парламентаризму.

Зміни прийшли і в правову сферу. Завдяки реформаційним процесам була закладена правова основа «цивільної держави», яка служить народу. Правові протестантські інновації стосувалися прав приватної власності й контрактів.

В сучасній західній культурі широко використовується поняття «протестантська трудова етика», яка має на увазі, що праця має суттєву цінність за своєю природою. Необхідно відзначити, що таке розуміння праці – це секулярна версія трудової етики протестантів, яку можна було б охарактеризувати як постпротестантську трудову етику [50, с. 461].

Протестантське розуміння ролі праці в житті людини і суспільства буде і надалі впливати на західну культуру, хоча і в сильній секуляризованій формі. Зараз протестантську трудову етику описують як етику самодостатності, яка має на увазі, що праця – благо само по собі. Концепція покликання піддалася десакралізації і тепер означає все, що людина побажає зробити з своїм життям. Але постпротестантський секулярний варіант етики праці вразливий для критики, тому що приводить до адекватної поведінки – трудоголізму. Якщо праця сприймається як самоціль, тоді формується викривлена ієрархія пріоритетів, що неминуче приводить до негативних наслідків у відношеннях людини з суспільством, а також з рідними і близькими. Скоріше за все, ця проблема має коріння в пізньому пуританстві, в якому покликання від Бога часто ототожнювалося з працею за рахунок інших зобов'язань у відношенні до суспільства, сім'ї та церкви.

Тут треба підкреслити, що первісне розуміння трудової етики протестантів змінилося на сьогоднішній день. На сучасному етапі зрозуміло,

що концепція «праці на все життя», як реалізація свого покликання, не єдина можливість для людини в її реалізації свого покликання. Якщо Лютер і Кальвін пов'язували роботу скоріше за все з місцем людини в соціальній ієрархії, то сьогодні праця розглядається як реалізація талантів людини, якою наділив її Господь Бог. Іншими словами, протестантські реформатори визначали працю в категорії соціальної функції, а не в індивідуальних здібностях. Якщо раніше соціально статичну концепцію роботи і покликання ніхто не критикував і таке розуміння не викликало особливих труднощів, то тепер у цьому вбачають серйозний недолік.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Другий розділ містить у собі загальний огляд епохи Реформації, зокрема усвідомлення та реалізацію суспільних перетворень, визначальних впливів протестантської етики на західне суспільство і висвітлення того, як протестантська трудова етика сформувала рушійні сили капіталістичних відносин.

Розкрито, що становлення богослов'я та етики протестантизму розпочалося в контексті реформаційних процесів, які відбувалися в Західній і Центральній Європі з кінця XV і по XVI століття. Завдяки Реформації протестантизм обстоював право особистості тлумачити Біблію на власний розсуд, замість формально канонізованих форм, які були ухвалені церковною владою. Реформація вплинула на процес усвідомлення та реалізації суспільних перетворень, які відбулися під час кризи середньовічної церкви. Реформація підштовхнула до секуляризації християнства, де етичний аспект перестав бути тільки релігійним. Це також призвело до того, що трудова етика вже не вважалася релігійною, а стала орієнтуватися на світську діяльність. Світська професія вже розглядалася як найвища цінність морального життя людини і стала розумітися як її покликання. Це призвело до того, що професія перестала бути чимось профанним у житті людини.

Професія – це прояв покликання, що наділяє світську професійну діяльність виразом обов'язку виконання Божої волі. Тут треба відзначити, що професійна етика раннього протестантизму в своїй суті була аскетичною і сформувала культ простоти, ощадливості, підкоренням правилам поведінки і раціоналізму. Аскетичні ідеали ранніх протестантів здійснювалися в межах своєї світської професії та світського укладу життя. Ця аскеза була направлена проти прагнення будь-яких світських благ. Протестанти розуміли, що багатство містить у собі небезпеку та спокуси.

Висвітлено, що протестантський аскетизм приводив до накопичення благ, скорочував споживання та відкидав насолоду земним багатством. Аскеза витісняла прагнення до витрат на розкіш та пробуджувала працьовитість і бережливість, що тільки приводило до зростання статків. А це, в підсумку, призвело до того, що країни Європи, які прийняли протестантизм, стали економічно процвітаючими і заможними.

Протестантська трудова етика стимулювала виникнення та розвиток підприємництва, яке є однією з основних рис ринкової економіки. Класична економічна теорія розглядає підприємництво як один із визначальних факторів виробництва. Основні фактори, які спонукають людей до підприємницької діяльності (наполегливість, стійкість, впевненість у собі, цілеспрямованість та сенс життя) безпосередньо пов'язані зі світоглядом, який відкритий до зовнішнього світу, що є характерними рисами саме протестантів. Базові принципи протестантської етики праці мотивують людей бути більш рішучими, мотивованими до успіху, працелюбними, дисциплінованими і зосередженими на своїй власній всебічній особистісній реалізації. Ці риси стимулювали протестантів бути схильними до підприємницької діяльності. На сучасному етапі богослов'я і етика праці невід'ємно реалізується як відкриття свого покликання – праця розглядається як реалізація талантів людини, якою наділив її Господь Бог.

РОЗДІЛ 3 ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА ЛІДЕРСТВА

3.1 Осмислення лідерства в етиці праці

Протестантська етика праці на сучасному періоді розвитку пережила декілька трансформаційних процесів. Перш за все, сьогодні протестантська трудова етика вже не розглядається, як причина капіталістичних відносин і зростання добробуту і економіки. На думку Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона, протестантська трудова етика є наслідком економічного прогресу, а не його причиною. Ці автори розглядають теорію Макса Вебера як хибну теорію, яка не може пояснити причини походження багатства та бідності, хоча сьогодні в деяких колах вона розглядається як ключова в поясненні того, чому протестантські країни Заходу процвітають.

На думку авторів книги «Чому нації занепадають», причина зростання деяких країн Заходу полягає не в протестантизмі і його етиці, а в інклюзивних інституціях, які заохочували процвітання більшого числа громадян. Так, Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон кажуть, що точка зору щодо ефективності протестантської трудової етики належить до культурної гіпотези, яка має на увазі, що добробут пов'язаний із культурно-релігійним чинником. Причина хибності цієї гіпотези в тому, що добробут не залежить тільки від релігійної етики. Насправді, саме протестантські Нідерланди і Англія були першими, хто досяг економічного успіху в сучасну епоху, але Франція, яка була і є переважно католицькою, змогла швидко опанувати економічні прийоми цих країн ще у XIX столітті. Сучасна Італія теж так само благополучна, хоча і не є протестантською країною.

Країни, які мають економічний успіх не завжди в своїй основі керуються іудейсько-християнськими цінностями етики праці, тому протестантську трудову етику не можна розглядати як причину розвитку капіталістичних країн. На думку Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона, причина економічного зростання полягає в інклюзивній етиці, яка

орієнтується на заохочення великих мас людей до участі в економічній діяльності. В свою чергу, інклюзивні інститути створюють справедливіший розподіл ресурсів, підтримуючи існування інклюзивних політичних інститутів [1, 75 с.]. Інститути, або інституції, на думку Дугласа Норта, – це правила, які керують життям індивідів. Отож, інститути, або інституції, – це сукупність норм або правил, які є в суспільстві. Ці інституції бувають політичними й економічними.

Інклюзивні інституції – це такі інституції, які «заохочують великі маси людей до участі» до різного роду діяльності. Це може бути політична діяльність і економічна діяльність. В протизагаду інклюзивним інститутам, є екстрактивні інститути, які мають на увазі владу і вплив невеликої кількості людей, які контролюють прибутки і зростання економіки. Цікаво, що протестантська трудова етика в класичному вигляді могла ефективно реалізовуватися саме там, де домінували саме інклюзивні політичні й економічні інститути. Але інклюзивність не має єдиної релігійної складової.

Протестантська етика праці в сучасному періоді трансформувалася в етику лідерства через коучинг і учнівство. Трансформуючись від етики обов'язку і добросовісності, протестантська трудова етика через коучинг лідерів на сучасному етапі досягає саме ті цілі щодо впливу на суспільство, які досягалися через проповідь і вчення протестантських реформаторів у минулому.

Лідерство є предметом уваги теоретиків і практиків протягом всієї усвідомлюваної людськими історії. З приводу лідерства написано безліч наукових і науково-практичних робіт. У них описуються різні концептуальні підходи щодо пояснення поняття «лідерства», розглядаються методи і результати вивчення лідерства у всіляких сферах діяльності людини.

Водночас, у науковій і популярній літературі відсутнє загальноприйняте визначення лідерства. Уоррен Бенніс (Warren Bennis), директор-засновник Інституту лідерства (The Leadership Institute) при

Південно-каліфорнійському університеті Лос-Анджелеса (США), вважає, що лідерство набагато складніше, ніж точні науки, в яких описані явища, вивчені і сформульовані закони, які однозначно пов'язують причину і наслідок: «Лідерство подібне до прекрасного: його складно описати, але досягаєш тільки тоді, коли його спостерігаєш» [56, с. 7]. На думку вченого, лідерство складно пояснити, але його можна продемонструвати, воно виступає як процес, в якому є суб'єкт діяльності – лідер і його послідовники, які можуть бути як колективним суб'єктом діяльності, так і об'єктом діяльності лідерства. Водночас суб'єктність й об'єктність позиції послідовників лідера залежать від конкретної ситуації і типу лідерства. У будь-якому випадку для лідерства (як поняття) характерна неоднозначність трактування.

Кожен, хто починає займатися проблемою лідерства, привносить у неї своє уявлення про те, що таке лідерство, яке неможливо розглядати у відриві від розуміння лідера. А лідер – це не абстрактна істота, а людина: індивід, особистість, індивідуальність.

Лідерство може мати як позитивний, так і негативний вплив. Це залежить від світогляду, від ціннісних орієнтацій й установок як самого лідера, так і очікувань і діяльності відомих цим лідером людей – його послідовників. Також лідерство залежить від тих обставин, у яких здійснюється їх спільна діяльність.

Безумовно, важливим для розуміння лідерства є розрізнення тонкої грані: йдуть за лідером тому що він веде? або йдуть за лідером тому, що за ним хочеться йти? Позитивно взаємний вплив лідера і послідовників виникає тоді, коли вони об'єднані загальними цілями, спрямованими на конкретні й значущі зміни в тих чи інших ситуаціях або обставинах їх життя. Але при цьому надзвичайно важливий мотиваційний аспект: що рухає лідером, коли він веде за собою людей? А що рухає людьми, що йдуть за лідером? У деяких сучасних теоріях лідерства якості та вміння, що забезпечують успіх, розглядаються як результат набутих знань і досвіду. При цьому знання про

сутність лідерства трансформується в поведінку лідера. Лідерство (як позитивне, так і негативне) – це перш вираз внутрішнього світу людини.

Справжнє лідерство не мотивується прагненням стати великим, «зробити собі ім'я» і щось довести собі й іншим. Лідеру немає необхідності з будь-ким змагатися заради того, щоб відбутися. Навпаки, справжнє лідерство мотивується простим і щирим бажанням висловитися, виявитися в свободі й повноті, але при цьому треба пам'ятати про домінанту лідера, яка спрямована на інших.

Лідерство – це провідна ознака будь-якої взаємодії людей, релігійних або світських. Будь-яке міжособистісне спілкування людей, взаємодія всередині сім'ї, групи, організації, руху потребує лідерства. Будь-яка спільнота людей, що визнає за лідером право вести і керувати, сподівається на розсудливе і корисне керівництво, який не тільки буде впливати на діяльність групи людей, досягаючи з ними певних цілей, а й стане цікавитися благополуччям, добробутом і вдосконаленням своїх послідовників (членів своїх команд, працівників організацій, громадян країни і т. д.). Лідерство існує скрізь, де є міжособистісні відносини, відбувається об'єднання і координація індивідуальних зусиль людей. Лідери ведуть за собою, підтримують, вселяють упевненість, допомагають знайти місце в житті, вихід зі складних ситуацій. Ті ж, хто слідує за ними, роблять це не з обов'язку, а з довіри і є у відношенні до лідера не підпорядкованими, а послідовниками. У начальників є підлегли, у лідерів – послідовники.

У ХХ столітті відбулися дві основних зміни в напрямку теоретичної концептуалізації лідерства. По-перше, відбувся перехід від інтересу до особистих (індивідуальних) рис будь-якого лідера, до осмислення ролі, яку він відіграє в міжособистісній взаємодії у контексті свого соціуму або організації. По-друге, змістився акцент від уточнення і розвитку ключових особистих і професійних характеристик лідера до лідерства як соціальному

процесу, який включає всіх учасників у досягненні єдиної мети, взаємовигідних відносин і т. д.

Пітер Нортхаус, автор широко використовуваного в англomовному середовищі університетського підручника «Лідерство: теорія і практика», представляє аналіз основних підходів у сфері вивчення лідерства. Він справедливо зауважує, що не існує якогось одного найбільш «правильного» підходу. З його точки зору, теоретизації лідерства відбувається у декількох аспектах: 1) характер лідера і його поведінка; 2) роль послідовників і їх контекст; 3) взаємодія між лідерами і послідовниками; 4) зміни і трансформації людей у процесі лідерства. Нортхаус розуміє лідерство як «процес, в якому один індивід впливає на групу індивідів для досягнення спільної мети» [121, с. 5].

Гері Юкл в своєму підручнику «Лідерство в організаціях» («Leadership in Organizations») представляє модель многосторонніх зв'язків у лідерстві (multiple-linkage model). Ця модель вказує на дві взаємозалежні групи факторів організаційного лідерства, що впливають на ефективність співробітників організації: 1) фактори безпосереднього впливу керівників на своїх колег, участь керівника в розвитку професійних навичок підлеглих; 2) фактори, пов'язані з встановленим в організації механізмів заохочення, правилам і механізмів, використовуваних технологій [135, с. 8].

Юкл розглядає лідерство в різних компаніях і організаціях (лікарні, університети, ділові корпорації, держустанови, недержавні підприємства і т. д.). За Юклом, лідерство в організаціях пов'язано як з формальною і неформальною роллю керівників (лідерів) і співробітників (послідовників) в організаціях, так і з процесом соціального впливу організації на її оточення.

Пітер Друкер і Уоррен Бенніс (американські фахівці в області лідерства і менеджменту) були першими, хто коротко сформулював відмінність між керуванням і лідерством: «Суть управління полягає в тому,

щоб робити щось правильно, а лідерства – щоб правильно вибрати те, що потрібно робити» [118].

Слово «лідерство» походить від староанглійського *loedan* і означає «брати з кимось», «вказувати шлях». *Ledere* означало людину, яка показувала людям шлях, щось б вони успішно завершили подорож. Слово «лідер» з'явилося в англійській мові в XIII ст., а «лідерство» – тільки на початку XIX ст. [56, с. 12]. З етимологічної точки зору, діяльність лідера мала на увазі вказівку шляху. Сьогодні «лідер» і «лідерство» використовуються у відхиленні від початкових значень цих слів. Але незважаючи на це, сутність лідерства в тому, щоб показувати шлях і вести людей.

Роджер Гілл, професор Даремського університету, в своїх статтях постулює, що лідерство – це показування шляху, спонукання і допомога іншим у проходженні цього шляху. Спонукання використовується у визначенні лідерства в сенсі надання допомоги і підтримки, а не в сенсі впливу, оскільки вплив нерідко розуміється як маніпуляція, тиск і має авторитарний відтінок.

Спонукання і допомога слідувати до мети більше зосереджена на наявності загального бачення і допомоги в її досягненні, ніж на способах впливу.

Християнське лідерство зосереджене не на техніці впливу або управлінні й навіть не на фігурі лідера, а на джерелі бачення, куди слід йти самому і вести інших людей (що також визначає лідерські цінності, практики, сутність комунікації). Отож, «вказування шляху» передбачає знання цього шляху та розуміння себе на цьому шляху.

Серед провідних особливостей протестантського лідерства особливе місце займають ті, які задані середовищем прояву лідерства, зокрема духовною атмосферою, функціоналом і критеріями оцінки ефективності лідерства, контекстом і особистими відношеннями лідера з Богом і людьми, відродження лідера (в християнському розумінні) і його здатністю бути

учнем Господа, які бажають і можуть перевести вчення Христа в особистісний досвід.

Протестантське лідерство здійснюється в контексті специфічного середовища, в якому взаємодіють Бог, церква (зібрання християн) і конкретна людина. Лідерство в церкві або в християнській місії вимагає особливого розуміння спільної мети, досягненням якої зайняті віруючі люди, осмислення власної ролі і відповідальності кожного віруючого. Ця особливість пояснюється тим, що лідер-християнин має відповідальність за якість свого лідерства не тільки перед людьми, але і перед Богом. При цьому не слід забувати про те, що християни є частиною не тільки помісних церковних громад, а й соціуму в цілому.

Безумовно, лідерство (як і загалом будь-яка діяльність) потребує критеріїв і показників оцінки своєї ефективності (критерій зазвичай розглядається як мірило оцінки). При цьому найважливішою умовою ефективності християнського лідера є його здатність бути вірним Богові.

До складу критеріїв успіху або невдач християнського лідерства необхідно ввести критерії оцінки ступеня впливу лідера на оточуючих (які і якою мірою відбуваються з ними і в них зміни під впливом саме лідера). До критеріїв слід зарахувати також оцінку того, як відчуває себе конкретна людина в ситуації лідерства, тобто в спільній діяльності з лідером.

Очевидно, що християнське лідерство в церкві і за її межами передбачає осмислення своїх функцій. Немає людини, яка сама була б здатною ефективно здійснювати масштабну (наприклад, місіонерську) діяльність. Треба зауважити при цьому, що ступінь розвитку лідерства можна визначати через спрямованість домінанти лідера. Як відомо, лідерство може бути направлено як на задоволення своїх потреб, так і на задоволення потреб тих, заради яких, власне, і здійснює християнин своє служіння.

Особливе місце в характеристиках християнського лідерства займає поняття смиренності. Справжній лідер у поглибленні й розширенні свого

досвіду лідерства лише гостріше відчуває безодню свого незнання в цій сфері, так що успіхи супроводжуються для нього розумінням свого нерозуміння і зростанням інтелектуального смирення. І навпаки, самовпевнене самовдоволення або надмірна надія на свої сили є симптомом лідерської незрілості.

Лідерство залежить від якості взаємин із Богом як лідера, так і його послідовників. Нерідко мотиви, дії і навіть результати діяльності неможливо ні зрозуміти, ні пояснити. І якщо ми виходимо з того, що Церква – це духовне «Тіло Христове», то нам необхідно визнати, що при осмисленні церковного лідерства стоїмо перед таємницею. Ми змушені визнати, що лідерство в церкві неможливо продумати в деталях так, як це прийнято в сучасному менеджменті.

Гармонійне становлення лідерства відбувається успішно тією мірою, якою воно узгоджується з природою, характером і способом дії Самого Бога. Тому шлях лідерства – це шлях віри в Бога, завдяки якій формуються готовність лідера слідувати за Богом і здатність вести за собою людей відповідно за Його задумом. Але не тільки. Духовний дар лідерства людині дається в повному вигляді не відразу. І якщо у людини з'являється вдячне бажання цим даром служити іншим людям і особа реально починає це робити, то тоді Дух Святий починає інтенсивно примножувати цей дар. Водночас, якщо духовний дар не використовується або ж використовується в своїх егоїстичних цілях, то дар «гасне і відбирається» – за словами Євангелії Матфія 13:12: «... бо хто має, тому дається, і матиме понад міру; а хто не має, то й те, що має, буде забране від нього».

Шляхи Божі, якими Він удосконалює людину і навчає ефективного лідерству, надзвичайно різноманітні й часто незвідані, але при цьому провідною є здатність людини навчатися від Бога. У зв'язку з цим одним із ключових факторів розвитку лідера є глибоке міркування над Словом Божим. Т. Маршалл підкреслює значимість довіри як особливої якості

християнського лідера, яку він розуміє як «вибір, який ми робимо», «ризик, що використовуємо». Ознакою того, що довіряємо насправді, є відсутність планів на випадок, якщо нас підведуть. Для довіри характерна відповідальність і підзвітність, але необхідна ще й мужність, щоб пережити розчарування при порушенні довіри, пробачити кривдника і відновити довіру. До факторів довіри Т. Маршалл також зараховує характер, справедливість, бадьорість і впевненість [52, с. 117-128].

Говорячи про таку якість духовності християнського лідера, як любов, Т. Маршалл справедливо пов'язує її з турботою: «Турбота – це любов в дії». В зміст турботи лідера про своїх послідовників він включає шість позицій: 1) підготовка людей до виконання завдання і турбота про їх здоров'я, майно і добробут; 2) розподіл робіт відповідно до талантів і сильних сторін людей; 3) наснага людей на роботу і допомога в розвитку їх потенціалу та особистісного зростання; 4) відмова від принесення особистих інтересів і потреб у жертву корпоративним і організаційним цілям; 5) винагорода належним чином зусиль і умінь людей; 6) співчуття, розуміння і практичні поради людині, якщо вона потрапила у важку ситуацію.

Для християнського лідера важливе значення мають питання, пов'язані з метою і здатністю впливати на інших людей відповідно з волею Божою для цієї групи (сім'ї, християнської громади, організації тощо). Серед таких питань не тільки ті, що стосуються організації, а й управління спільною діяльністю для досягнення її цілей відповідно до місії, бачення і стратегії помісної церкви чи іншої організації (конкретного служіння або знову розробленого проекту), засновані на розумінні християнських цінностей для певної групи людей.

Джонні Хант стверджує, що лідерство неможливе без пристрасті: без пристрасті до Бога, до інших та до служіння. Але таке лідерство повинно керуватися принципами, серед яких наявність благочестивих цінностей – здатності тримати слово, розпоряджатися своїм часом, талантами і скарбами,

вміння розвивати свої дари і потенціал, передавати іншим те, що сам лідер вже отримав. У цього ж дослідника знаходимо сім порад, які роблять лідера кращим: заклик «стати людиною молитви»; «спілкуватися зі своїми людьми»; «дотримуватися свого бачення і передавати його іншим»; «будувати плани на майбутнє»; «вибирати і готувати лідерів»; «передавати служіння іншим людям»; «робити те, чого ніхто інший, крім вас, не може зробити». До цього списку можна додати і те, що лідери не роблять того, що цілком можуть зробити інші. Д. Хант також додає ті принципи, які одночасно є особливостями успішного лідерства – правдивість і чесність. Він каже, що якщо в вашому лідерстві немає стовідсоткової чесності, то у вас немає морального права будувати відносини з людьми. Для Д. Ханта послідовність, пристрась, турбота – це ті цінності, які характеризують християнського лідера [88]. Так, послідовність – це цілісність у всіх сферах життя.

Пристрасть у лідерстві – це те, що має захоплювати вас повністю. Турбота – це час. Хоча тисяча справ буде заважати вам, допомагати іншим. Милосердя – це противага грубості. Милосердя – це Божа благодать, спрямована зсередини в зовнішній світ. Подяка – це розуміння життя, яке засноване тільки на Його добрій волі, а не щось, що ви зробили без Його участі. Ви будете постійно розуміти, що ваше становище – наслідок того, що дали вам люди, які жили до вас і які вже заклали фундамент вашої справи. Подяка допомагає лідеру дивитися на ситуацію ширше, менше думати про себе і про свої досягнення, допомагає жити реальністю і більше уваги звертати на потреби оточуючих.

Щедрість. Спадщина накопичується в результаті віддачі, а не придбання. Підбадьорювати інших людей означає надихати їх серця. *Дружелюбність.* Хто хоче мати друзів, той і сам повинен бути доброзичливим (Прип. 18:24). «Друг любить у всякий час» (Прип. 17:17), а не йде від вас, якщо у вас з'явилися не найкращі часи. *Вплив.* Кращий спосіб пізнати успіх – це допомагати іншим досягати успіху. *Лідерство.* Лідери

повинні керувати, а не тільки вказувати іншим, що їм робити. Ісус не просто вказав, що треба взяти свій хрест і йти за Ним; Він повів за Собою, взявши Свій хрест.

Лідерство – це не шлях, на якому розсипані «квіти». Важливо вміти визначити причини невдач і проблем, без чого неможливо вийти з ситуації поразки, – це може стати гарантією його розвитку.

Призначення християнського лідера полягає в тому, щоб допомогти іншим людям не тільки обирати, але й утримати правильні орієнтири на шляху до майбутнього, відповідно до волі Божої. Справжнє лідерство не мотивується прагненням стати великим, щось довести собі й іншим, «зробити собі ім'я». Навпаки, справжнє лідерство, за У. Беннісом, мотивується простим і щирим бажанням самовиразитися в свободі і в повноті. Але при цьому необхідно пам'ятати про духовність лідера: лідерські якості та вміння, стратегії і тактики, стиль лідерства безпосередньо залежать від світоглядних установок. Лідерство ґрунтується на системі поглядів лідера і послідовників та відображає ставлення людей до навколишньої дійсності.

Становлення і розвиток християнського лідерства неможливі без особистого духовного відродження та активного богопізнання, здатності людини самій бути учнем Господа. Християнське лідерство – це слідування за Христом, а також і вираз внутрішнього світу людини. Для християнина цей світ завжди позитивний, завжди спрямований в майбутнє і на справжні інтереси інших, заради яких і покликана людина стати лідером.

Спрямованість у майбутнє не означає відмову від справжнього життя: як наше сьогодення зумовлюється нашим майбутнім, так і наше сьогодення визначає, в яке майбутнє ми насправді прагнемо.

Кен Робінсон (Ken Robinson), британський експерт зі світовим ім'ям в області освіти, розвитку творчих здібностей та інноваційного мислення, пише: «Покликання – це точка дотику природних здібностей і особистих переваг. Це точка гармонії інтелекту і таланту. Покликання має дві головні

ознаки – здатність і пристрасть до якої-небудь справи» [72, с. 38-39]. На його думку, «відкрити своє покликання – це значить дозволити собі отримати доступ до всіх можливих способів пізнання світу і зрозуміти свої справжні таланти». Думка експерта зрозуміла. Він надихає на самопізнання, пошук можливостей для реалізації своїх талантів, а головне на те, щоб задовольнити пристрасть, займатися тим, чим дуже хочеться, тим, що людина любить найбільше.

Відомий американський консультант щодо питань керівництва, управління життям, викладач і консультант з організаційного управління Стівен Кові (1932-2012), який сформулював 7 навичок високоефективних людей, незадовго до своєї смерті познайомив діловий світ із восьмим навиком. За Кові, нова епоха вимагає від людей величч, тобто самореалізації. Він наполягає, що ефективні лідери повинні знайти власний голос (виявлення і розкриття своїх талантів і свого покликання), а також надихнути оточуючих на набуття власного голосу. Професійне, організаційне лідерство, – це донесення до підлеглих свого бачення їх потенціалу та цінності таким чином, щоб вони самі побачили їх у собі. Отже, «восьмий навик» можна сформулювати так: знайти своє покликання і допомогти зробити це іншим [104, с. 157].

Робертсон і Кові серед багатьох інших пропонують свої визначення поняття «покликання» в сучасному світському розумінні цього слова. Потрібно нагадати, що історично поняття «покликання» головним чином містило релігійну точку зору про те, що людина, наділена особливими здібностями, і була покликана Богом здійснювати певні дії [113]. Покликання сприймалося як отримане від Бога доручення. Про покликання головним чином говорили в контексті суто культової релігійної діяльності.

В ХХ сторіччі поняття «покликання» розширилося і стало вживатися як у релігійному, так і в світському дискурсі. Численні сучасні визначення поняття покликання містять три основні ідеї.

По-перше, в визначеннях передається ідея, що хтось кимось призивається на виконання чогось. Це передбачає, що завжди є зовнішня закликаюча сторона, що володіє правом, статусом або ступенем важливості, яка зобов'язує закликати сторони до якихось дій. Таке буквальне розуміння терміну «покликання» використовується і в релігійному, і в нерелігійному житті. По-друге, під покликанням розуміється ставлення людини до свого життя в найбільш широкому сенсі. Людина вбачає в якійсь діяльності суть свого існування і сенс свого життя; через свою діяльність людина бачить можливість як до самореалізації, так і досягнення особистого щастя. Третя ідея містить розуміння соціальної мотивації трудової діяльності. Людина сприймає свою кар'єру як надання допомоги людям. Життя – це служіння іншим [106, с. 424-450]. Комбінація цих трьох ідей і становить суть покликання людини, яке необхідно відрізнити від приватних понять, таких як трудова діяльність і трудовий обов'язок, соціальна чи політична активність, військова повинність тощо.

Покликання – це процес поступового прояснення смислів, конкретності завдань і переживання почуттів, які долаються. Деякі дослідники вказують, що сьогодні дехто робить відмінність між власним внутрішнім пошуком свого покликання і досвідом отримання покликання ззовні, тобто без особистої участі.

Між миттєвим, разовим відкриттям свого покликання і тривалим процесом пошуку й уточнення є різниця. На відміну від покликання, професія або справа можуть означати трудову активність людини, до якої вона підготовлена, тобто навчена, отримала кваліфікацію, в якій вона знаходить сенс і користь. Однак поняття професія рідко передає ідею зовнішнього джерела, що впливає на людину [107, с. 428-436]. Праця – це особистий вибір людини, а покликання – доручення, дане людині ззовні.

Бути покликаним – значить мати глибоке внутрішнє переконання, що у тебе є особисте призначення і мета, які вибудовують життя людини [108, с.

140]. Саме через усвідомлення свого покликання людина помічає дивні зміни в своєму житті. Розуміння, прийняття і підпорядкування своєму покликанню перетворюють роботу професіонала в заняття, на яке у нього є право і до якого він ставиться з глибокою відповідальністю. Людина осмислює важливість свого покликання та здатність досягти багато чого. Якщо такій людині вдасться подолати егоїзм, то вона з радістю буде спостерігати за іншими людьми, які реалізують своє покликання, і зможе допомогти їм розкритися або, принаймні, не буде їм заважати.

Теорія духовного лідерства, запропонована Луїсом В. (Джоді) Фраєм, постулює, що мотивація працівників, яка характеризується упевненістю в собі і прагненням досягти мети, служінням людям на основі безкорисливої турботи один про одного, відповідає фундаментальним потребам людей у духовному благополуччі. Це духовне благополуччя полягає в усвідомленні особистого призначення і в приналежності до громади або колективу [109, с. 699-700]. Покликання означає те, як одна людина змінює світ, служачи іншим і, таким чином, набуває сенс і мету життя [110, с. 263]. Покликання – це почуття того, що життя має сенс і значимість. У своїй дослідницькій і консалтингової роботі з професіоналами Фрай пропонує кілька тестових питань для оцінки ступеня усвідомлення свого покликання, а отже, і свого духовного благополуччя. Під час тестів він виявляє особисті установки опитуваних у відношенні до різних формулювань. Для світської людини професійний успіх буде означати високі особисті досягнення в порівнянні з тими, хто не зміг домогтися подібного успіху. Під професійним успіхом, на жаль, часто розуміють тільки велику зарплату, кар'єрний ріст, призначення на високу посаду, загальне визнання, великі повноваження, владу.

З християнської точки зору, успішним професіоналом можна назвати в тому випадку, якщо в його діяльності і в досягненнях проявився божественний характер і розум. Керуючись заповідями Бога і направляючи життя на Його славу, віруюча людина може бути успішною в різних

професійних сферах. Справжнім успіхом професіонала можна назвати головним чином той благодотворний вплив, який він здійснив на своє оточення. Успіх професіонала – це служіння іншим своїми талантами і діяльністю.

Діяльність християнина-професіонала мало чим відрізняється від професійної діяльності невіруючої людини. Хороший професіонал володіє специфічними компетенціями, необхідними для професійної праці, а також важливими особистісними якостями: чесність, відповідальність, надійність, цілеспрямованість і т. д. Християнин, однак, сприймає свою професійну працю як сенс вираження служіння Христу і людям на робочому місці та в конкретних соціально-економічних процесах і ситуаціях. Християнська місія через працю виникає і відбувається, коли християнин свідомо сприймає свою професію не просто як соціально цінну область для застосування своїх фізичних і духовних сил, але і як сферу, в якій здійснюється особисте співробітництво з Богом. Для християн займатися обраною професійною діяльністю варто спільно з Господом Богом, Котрий здійснює Свою творчу і спокутну місію в цьому світі. Отже, християнська місія може і повинна здійснюватися всюди, де потенційно може бути Бог і куди Він може направити своїх обраних і покликаних людей для виконання Своєї справи.

Якщо християни трудяться в тій сфері, в яку Бог їх закликав і для якої Він наділив їх талантами, знаннями і якостями, тоді вони служать Богу і людям не тільки у вихідні дні або вечорами, коли відвідують церковні служіння або заходи, але і під час своєї професійної діяльності.

Християнська місія через професію має величезний потенціал. Невіруючі люди або представники інших релігій можуть і повинні почути проповідь про Христа від християн-професіоналів. Християнам потрібно благовістити в першу чергу через виробництво якісних товарів і послуг, на мові високої трудової етики і щирих, доброзичливих відносин із людьми. Така проповідь познайомить невіруючих із Богом більш переконливо ніж просто слова, наповнені релігійними фразами.

У будь-якому колективі ми взаємодіємо з людьми, які володіють різними поглядами і цінностями. Ефективне лідерство характеризується проявом поваги до людей, непідробним бажанням служити іншим або робити щось корисне для них, незалежно від їх поглядів і переконань. У професійному житті люди стикаються з конкуренцією, яка сама по собі не є негативним явищем, однак ефективне лідерство головним чином сприяє успіху інших. Тут потрібно проявляти волю і характер до того, щоб не звертати уваги на інших і намагатися розвивати свої сильні сторони і професійні навички. Лідерство – це не суперництво з іншими, а прояв своєї майстерності. Справжні професіонали цінують не просто перемогу над кимось, а прояв таланту як результат праці.

У професійному житті лідери стикаються з питаннями справедливості, трудової етики, міжособистісних взаємин. Справжнє лідерство вимагає встати на захист тих, до кого проявлена та чи інша несправедливість. У професійних колективах легко виявляються недоліки інших. Однак справжній лідер повинен аналізувати себе, свою поведінку і роботу.

У професійному житті стикаємося з тим напруженням, яке виникає між професійним та особистим (сімейним) життям. Часто кар'єра професіонала стає перешкодою до збереження сім'ї й особистого здоров'я. Справжній лідер буде витримувати баланс між зусиллями і часом, які він направляє на досягнення в роботі та створення комфортної атмосфери в сім'ї.

Комунікуємо з іншими професіоналами, у яких можуть бути інші підходи до справи, стилі й моделі лідерства. Справжній лідер визнає, що немає будь-якого єдиного і вірного підходу до мотивації, спрямування і координації людей. Ефективне лідерство проявляється в знаходженні спільної мови.

Ефективним лідерством можна вважати таке ставлення до життя, коли розуміємо, що не все від нас залежить. Справжній лідер визнає, що він може бути успішним не в усьому і не завжди. Однак він рухається вперед, аналізує

і вчить уроки з невдач і з надією на успіх береться за нову. В кожній організації або колективі професіоналів має бути розуміння того, заради чого існує їх колектив.

Результатом ефективного лідерства в професійному житті є розуміння довгострокових цілей колективу професіоналів. Воно проявляється в підключенні співробітника до бачення всієї організації. Цьому сприяє його власна внутрішня мотивація, а також сприятливі умови, створювані в організації, для того, щоб співробітник був активним співучасником досягнення довгострокових планів. В рамках бачення всієї організації у кожного професіонала повинні бути власні цілі, до досягнення яких він буде докладати зусиль. Якщо звернутися до прикладу спортивної професіональної команди фахівців, то для нас стає зрозумілим наступне: у кожній команді – свої завдання (виграти чемпіонат), а у кожного з гравців може бути своя мета професійного вдосконалення або розвитку.

Лідерство в професійному житті вимагає балансу між інтересом у досягненні високих результатів організації і турбот про людей. Багато потужних організацій взяли на озброєння модель служіння людям навіть на робочому місці. Коли потреби людей задоволені, тоді їх трудові показники збільшуються. Лідерство в команді професіоналів передбачає ефективність командної взаємодії, турботу про добробут кожного члена команди, взаємну підзвітність, загальну цілеспрямованість на досягнення мети команди.

Незалежно від посадового становища в професійній команді, людина повинна проявляти ініціативу й особисту відповідальність. Лідерство в професійному житті проявляється і в тому, наскільки більш досвідчені розвивають навколо себе інших професіоналів, наскільки в колективі людей є вміння і бажання вносити необхідні зміни. Віруючі люди мають привілей спілкування з Богом, Який через Своє одкровення дав людині уявлення про Себе і про Свою волю щодо людини. Перша євангельська заповідь «люби Господа Бога всім серцем...» спрямована на те, щоб віруючі люди могли

краще зрозуміти Бога й актуалізувати Його задум у своєму житті. Наше пізнання Бога сприяє і нашому розумінню себе, оскільки людина створена за образом Божим. Друга євангельська заповідь «люби ближнього свого, як самого себе» спрямована на те, щоб віруючі люди творили добро навколо. Розуміння Бога і розуміння Його задуму щодо нашого життя веде до того, що людина замислюється над тим, яким чином і де може приносити користь іншим. Вельми корисним для віруючих людей будуть вправи молитви і роздуми про покликання Богом на певну трудову або професійну діяльність. На жаль, часто християни при виборі професії або місця роботи не переймаються цим.

У 2005 році на конференції «Богословська освіта - 7», яку проводила Євро-Азіатська акредитаційна асоціація (ЕААА) вперше розпочали розмову про необхідність такої освіти, яка б мала вплив на суспільство. Ця тема викликала поживлення і дискусію серед представників богословської освіти Євразії. Це і зрозуміло, адже через перші 16 років богословської освіти в пострадянському просторі (якщо робити відлік від виникнення Одеської богословської семінарії в 1989 році), освіта зіткнулася з проблемою взаєморозуміння з церковними спільнотами через відмінності в очікуваннях між академією та церквою. І як наслідок, багато хто почав пошуки рішень щодо ефективного навчання. Саме тоді, вперше була представлена програма християнського коучингу під назвою «Школа без стін», яка була розроблена Асоціацією «Духовне відродження» (на сьогоднішній день ця організація називається – «Місія Євразія») і яка стартувала ще в 2004 році [97, с. 5].

Пошуки ефективного навчання тривають і сьогодні. Академія, намагаючись відповісти на запити церкви, враховує також і сучасні стандарти для освіти, церква ж очікує від навчальних закладів таких випускників, які б відповідали насамперед високим духовним стандартам, де не останнє слово займає конфесійність навчального закладу. Однією з перешкод у пошуку моделі ефективного навчання є серйозні проблеми

богословських навчальних закладів, пов'язані з надходженням молодого покоління в християнські ВНЗ. Студентів на стаціонар практично не вистачає. Про це говорить Микола Романюк, старший пастор Ірпінської біблійної церкви, однієї з зростаючих баптистських церков, у своїй публікації «Перспективи богословської освіти в ВСЦ ЄХБ. Погляд». І це призводить часто до того, що церковні спільноти вже не беруть до уваги навчальні заклади, а шукають альтернативні можливості для підготовки лідерів, які б впливали на суспільство. На думку Миколи Романюка, семінарії по-справжньому не залежать від самих церков [84, с. 289]. В цьому плані, програма підготовки лідерів «Школа без стін» не є альтернативою богословської освіти, хоча багато хто її так і сприймає. Це видно з того, що на одній з богословських конференцій ШБС віднесли до розряду альтернативної богословської освіти. Гадана альтернативність повинна розглядатися як можливість підготовки лідерів не в умовах семінарії або християнського університету, а в «польових» умовах життя і служіння, активно беручи участь в євангелізаційних та соціальних проектах, на місії, втілюючи стратегічну ініціативу впливу на суспільство [99, с. 18].

«Школа без стін» як програма підготовки лідерів з'явилася восени 2004 року в Запоріжжі, в регіональному місіонерському центрі Асоціації «Духовне відродження», а також у декількох регіональних центрах і вже з самого початку зібрала 750 студентів. Вже буквально через рік, інтерес до програми був настільки великий, що кількість регіональних шкіл і кількість студентів збільшилася настільки, що ШБС перетворилася в освітній рух, що вражає своєю гнучкістю, неформальним підходом, здоровою інтеграцією церковності й академізму богословських навчальних закладів. У 2005 році в «Школі без стін» навчалася вже півтори тисячі студентів [99, с. 15]. На думку ініціаторів ШБС з боку Асоціації «Духовне відродження», ідея «Школи без стін» покликана служити оновленню місіонерського руху, стати надихаючим баченням для кожної помісної церкви [98, с. 4]. І це оновлення виразилося в

розширенні місіонерського кругозору. Першими, хто підтримали ідею «Школи без стін», були викладачі християнських навчальних закладів, коледжів та семінарій. ШБС щорічно залучає до своїх лав більше двох тисяч студентів і її географія стрімко зростає. Розпочавшись в Україні, ШБС прийшло в Російську федерацію, Білорусь, Молдову, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан і Азербайджан. На сьогоднішній день «Школа без стін», завдяки неформальному підходу в навчанні, проводить свої тренінги в 14 країнах і налічує 1800 студентів. Починаючи з 2014 року, зазначивши своє десятиріччя, «Школа без стін» фокусує своє служіння на темі місії в професії.

Актуальність ШБС помітили лідери національних євангельських і богословських рухів. Так, Юрій Сіпко, голова Російського союзу євангельських християн-баптистів (2002-2010), підкреслив, «що "Школа без стін" – це вклад в християнство XXI століття. ШБС висловлює ідею живого християнства, практичної віри для молодих послідовників Христа» [97, с. 6]. Сергій Санніков звернув увагу, що "Школа без стін" – це творчий і ефективний підхід у підготовці християнської молоді.

З самого початку свого існування «Школа без стін» обрала шлях неакадемічного освіти, яке направлено на підготовку молодих лідерів нового покоління безпосередньо в церкві для ефективного служіння і трансформації суспільства. ШБС займає свою нішу в християнському освітньому співтоваристві, не будучи альтернативою ні семінаріям і університетам, ні коледжам і біблійним інститутам. «Школа без стін» – це не тільки спроба зайняти своє місце в освіті, а й відповідь на потреби церков, які потребують актуальну освіту, сфокусовану на молодь і практичну, соціально-орієнтовану місіологію.

Мета «Школи без стін» – сприяти відродженню місіонерського руху і зростання церков мотивуванням, оснащенням і формуванням молодих лідерів служіння, як це заявлено в мотиваційній брошурі ШБС. У зв'язку з цим вона є децентралізованою, гнучкою і спрямованою на вплив на

місцевому рівні; доступною для студентів, які перебувають на різних рівнях; чутливою до реальності; чуйною до відносин і соціальної за конструкцією; пов'язаною з церквою і керованою місцевими лідерами.

Будь-який формат освіти не може замінити роль наставництва, який передбачає неформальність навчання «один на один», що має на увазі також серйозний акцент на безпосередню практику і менторство, коли учень фактично закріплений за майстром. Такий підхід у навчанні має величезний позитивний ефект, але вимагає також і величезних витрат тимчасового, ментального і емоційного характеру. Такий вид навчання найяскравіше проявляється в Новому Завіті на прикладі Ісуса Христа і його учнів. Сила вчительства Ісуса Христа полягала не тільки в якісній методиці, енергетиці слів і харизмі особистості, а й у встановленні такої системи учнівства, в якій Його послідовники в кінці процесу ставали вчителями. Замість того, щоб в найвідповідальніший момент віддати 100% себе служінню людям, Він набирає собі «команду» з дванадцяти і присвячує Себе їм. Цей пріоритет спочатку зберігався в ранньохристиянській громаді. Саме учнями називають послідовників Ісуса в Єрусалимі. Тільки через кілька років в Антіохії Сирійській учнів Христа вперше називають християнами.

В своєму останньому зверненні до своїх учнів Господь покликав їх до виконання наступного завдання – зробити учнями Його послідовників з усіх народів. Ця фундаментальна ідея учнівства і має на увазі, в чому ж сила стародавнього християнства – в перетворенні світогляду і характеру послідовників Христа. Спочатку християнство розвивалося як рух учнів, який вносив в їх життя надзвичайно серйозні зміни в їх розумінні, переконаннях і цінностях. Три тисячі, а через деякий час і п'ять тисяч навернених – це лише фрагменти великого руху учнівства, розпочатого в день П'ятидесятниці. Сама церква в Єрусалимі була невеликою і не сформованою як організація, вона була феноменом учнівства і християнської комуні. Апостоли вчили, а церква жила на підставі цього вчення. Хоча в

Діянні Апостолів ми і не бачимо, що учні Христа буквально формували групи дванадцяти, але зрозуміло одне – вони вчили в домашній обстановці, як і написано: «ломлячи хліб по домах ...» (Дії.2: 46). В подальшому, цей рух учнівства був підхоплений Апостолом Павлом і зведений в принцип, про який ми читаємо в 2 Тим.2:2: «... що чув від мене при багатьох свідках, те передай вірним людям, що будуть спроможні й інших навчити».

Павло закликає свого вірного учня Тимофія до продуктивного учнівства. Фактично він вказує, що вплив учнівства закріплюється тоді, коли є чотири покоління навчених. Останній лист апостола пропонує програму дій новозавітної церкви в після апостольський період, де цінність служіння зосереджена в служінні конкретної особистості. Павло розвивав Тимофія, який шукає серед більшості в церковному зібранні вірних людей, які, в свою чергу, були зосереджені на навчанні інших вірних людей, і тільки таким чином відбувається перетворення суспільства і вплив християнства у світі.

Наставництво передбачає, що послідовник буде схожий на свого вчителя. Іншими словами, що робить сьогодні вчитель, завтра буде робити і його учень. Учнівство змушує чесно і критично переосмислити себе і свою діяльність, щоб зосередитися на найбільш головному.

Програма коучингу «Школи без стін» – це гнучке навчання для молоді, яке може тривати від одного до двох років. Навчальні курси орієнтовані на розвиток у трьох основних сферах: мотивація і світогляд, прикладні курси, що дозволяють розвинути навички, і розвиток у сфері менеджменту та планування. Тренінги ШБС містять актуальні теми, що стосуються церкви, місії, культури і суспільства. Вони спрямовані на розвиток навичок і відповідають на сучасні соціальні виклики. Навчання починається з базових тем світоглядного характеру, де молодій людині пропонується мотивація до розвитку з метою перетворення мислення і формування основних поглядів щодо богослов'я впливу. Традиційні предмети, що стосуються богослов'я і герменевтики, замінені курсами,

сфокусованими на прикладний характер християнської віри, котрі стосуються перетворення суспільства. Сучасний контекст місії вимагає активної соціальної спрямованості. Практично всі ефективні способи благовістя сьогодні розпочинаються з соціального впливу, тому основний акцент програми ШБС у тому, щоб розвинути навички соціального служіння в суспільстві, що є необхідним мостом для благовістя.

Ідеї «Школи без стін» здійснюються в євангельських церквах і без активної участі місії «Mission Eurasia» (в минулому АДВ). Вона пережила декілька стадій розвитку. На самому початку ШБС практично виглядала як коледж для церкви. Всі навчальні курси за назвою і змістом нагадували навчальну програму біблійних коледжів і семінарій з метою охоплення навчанням тієї молоді, яка з якихось причин ще не була охоплена традиційних християнських освітою. Спочатку програма передбачала п'ять спеціалізацій: проповідник церкви, викладач недільної школи, керівник молоді, помічник пастора і помічник місіонера і була за суттю внутрішньоцерковною. Всі ці спеціалізації готували молодих лідерів до служіння всередині церкви, заповнюючи її потреби і запити. Матеріали програми «Школи без стін» були представлені на загальних зборах ЄААА 24-27 жовтня 2005 року в Москві.

Орієнтир на зовнішній світ і суспільство з'явився пізніше, хоча в філософії програми ШБС цей орієнтир був прописаний. Про це заявлено в програмі «Школи без стін» 2009 р. Спочатку «Школа без стін» замислювалася як рух підготовки лідерів із вістрям, спрямованим на зовнішню функцію церкви, а не на її внутрішній орієнтир.

На сьогодні відбувається переосмислення Великого Доручення і необхідне додавання в філософію благовістя, елемента перетворення і позитивних змін на основі таких відомих євангельських текстів, як Євангеліє від Матвія 5: 13-14, де говориться про християнських лідерів як «про сіль і світло». Програма ШБС постійно адаптується і редагується, щоб бути

ефективною і досягати поставлених цілей. Сьогодні «Школа без стін» більше схожа на мобільний тренінговий центр, де відбувається підготовка лідерів в тристоронньому напрямку: мотивація і світогляд, інструменти впливу, менеджмент і планування.

Час від часу лідери богословських навчальних закладів країн Євразії обговорюють питання, пов'язані з розвитком стратегічного мислення в богословській освіті. Про це йшлося на загальних зборах ЄААА, яке відбулося з 21 по 24 жовтня 2013 року в Києві. Паралельно з цим, в богословських навчальних закладах відбувається зміна поколінь лідерів. Як було влучно зазначено доктором філософських наук Михайлом Черенковим, «був етап піонерів, зараз етап професіоналів». І тут важливим фактором є зв'язок із церковними спільнотами. Адже у освіті завжди є спокуса відірватися від свого коріння. В цьому плані богословській освіті може допомогти досвід «Школи без стін». Особливістю коучинга за програмою ШБС є те, що він відбувається у церкві і для церкви. Також студент не відривається від своєї роботи, навчання, сім'ї, суспільства і церкви. Практично виявилось не потрібним долати сотні кілометрів, щоб вчитися.

Церкви, де проходить навчання, стають все більш інноваційними в своєму служінні суспільству, розуміючи, що не тільки словом, а й ділом потрібно йти до людей. Крім цього, програма складалася таким чином, щоб в ній не було тих курсів, які виявляються не практичними в служінні або ж є суто академічними.

Шляхом гнучкого формату «Школи без стін» пішов Луганський біблійний коледж (до війни на Донбасі), який зробив останній набір студентів на базі помісних церков, мав шість філій і більше ста студентів. Цей шлях розглядала також Кременчуцька євангельська семінарія (раніше – Кременчуцький регіональний біблійний коледж), яка, окрім навчання в своїх стінах, тепер проводить навчання і віддалено – в Кропивницькому і Полтаві. Філії КЕС (колишня КРБК) були і раніше, але всі вони були за межами

Полтавської області. Тепер ситуація змінилася і віддалений формат прикладного навчання стає затребуваним. Також гнучкість програми призводить до практичної непотрібності розвитку інфраструктури навчального закладу, і всі фінансові вкладення направляються безпосередньо на студента і викладача.

У класичному вигляді християнське навчання має на увазі два основних напрямки – теорію і практику, курси світоглядного характеру і курси прикладного характеру. Важливість третього блоку, який стосується навчання менеджменту і планування, важко переоцінити. У цьому блоці зосереджені важливі аспекти підготовки ефективного лідера, який вміє стратегічно мислити, керувати часом, планувати, вирішувати конфлікти, працювати в команді, аналізувати і управляти змінами. Курси з менеджменту та планування повинні допомогти молодому лідеру стати тим, ким він і повинен бути – відповідальним, командним, організованим і ефективним. У цілому, третій блок є логічним завершенням навчання, націлюючи на розвиток особистісних якостей лідера в сфері менеджменту.

В Україні на сьогоднішній день Школа без стін має 12 філій. Один із них є в Запоріжжі. Про цю філію і піде мова. Філія ШБС в Запоріжжя направлена на підготовку молоді до відповідального лідерства, яке приносить позитивні зміни в суспільстві. Цей філіал пережив своє друге народження у вересні 2010 року, коли після дворічної перерви відновився і почав проводити навчання. На сьогоднішній день у ШБС Запоріжжя навчається понад 60 осіб.

Для того, щоб побачити масштаби роботи цієї філії і прагнення ефективно підготувати молодих лідерів до трансформації суспільства, необхідно звернути увагу на те, як преса висвітлювала роботу цієї філії. Для цього необхідно звернутися до двох основних джерел інформації про ШБС: це персональний сайт і блог Школи без стін <http://bez-sten.com/> і <http://bez-sten.blogspot.com/>. Так, у звіті про навчання за 2012-2013 навчальний рік,

Йдеться про виконану роботу в Запорізькій філії: «Отримавши необхідні знання та початкові навички в служінні студенти протягом навчального року брали участь в 32-х місіонерських соціальних служіннях. За нашою внутрішньою статистикою більше 50% студентів після навчання активно займаються соціальним євангелізмом залучаючи свої помісні церкви в нові програми соціального благовістя, більше 20% студентів проявивши лідерську ініціативу стали керівниками нових соціальних служінь. Протягом останнього навчального року в Запорізькій ШБС в процесі навчання і наставницьких сесій на яких молодим лідерам надавалася допомога у визначенні свого обдарування, духовної відповідальності формування лідерських якостей, особливо були розвинені практичні служіння в чотирьох напрямках соціального благовістя».

Студенти «Школи без стін» у Запоріжжі не тільки проходять навчання з актуальних предметів, слухаючи лекції в класі, але й активні в різних соціальних проектах, що представляються не тільки як «міст» для благовістя, а й як можливість служіння ближньому. Молодь із Запоріжжя брала участь у таких соціальних євангелізаційних заходах: різдвяна програма «Подаруй надію», соціальний проект для старшокласників «Час жити», літній табір для молоді з особливими потребами «Перехрестя», концерт музичного гурту і симфонічного оркестру тощо.

У квітні 2015 року стартував дослідницький проект Східноєвропейської християнської експертно-дослідницької ініціативи "Re-Vision" – "Місія євангельських церков в Євразії: в пошуку ефективних національних моделей», який досліджував національний досвід пострадянських церков регіону Євразії в семи напрямках служіння, зокрема і в області неформальної освіти лідерів. Результати дослідження опубліковані в книзі «Національні місіонерські ініціативи євангельських церков України, Росії, Білорусі, Молдови, країн Центральної Азії та Кавказу». В цьому дослідженні проводиться аналіз ефективності «Школи без стін» як

національної ініціативи в сфері неформальної освіти. Так, в Україні така модель навчання охопила тисячу дев'ятсот сорок чотири євангельські церкви, а це 29% всіх євангельсько-протестантських церков України. Для 33% опитаних євангельських церков України «Школа без стін» є ефективним форматом навчання.

У Росії, Білорусі, Молдові, країнах Центральної Азії та Кавказу, опитані респонденти також окремо виділили «Школу без стін» як лідера в області неформальної освіти. У Кишиневі модель «Школи без стін» була сприйнята новою громадою молодих християн і названа «Церквою без стін».

З якими труднощами стикається програма «Школи без стін»? Перш за все, з нерозумінням лідерів консервативних церков щодо її освітньої філософії. Тут необхідно декілька пояснень. Більшість навчальних програм у сфері неакадемічного освіти мають внутрішньоцерковний характер, вони орієнтовані на духовний і догматичний розвиток християнина і реалізацію його духовних дарів у церкві.

Мало хто робить акцент на соціальну місію церкви. Якщо і є орієнтир на євангелізм і місіологію, то це стосується тільки тієї методології, яка орієнтована на зростання помісної церкви, коли в благовісті головним є переконати людину прийти до церкви. Таке розуміння благовістя, яке притаманне консервативним пострадянським церквам, потребує змін, але бажання у багатьох пасторів повторити досвід дев'яностих, призводить до того, що будь-яке соціальне зусилля церкви закінчується питанням: а скільки покалося або хрестилася після того, як люди отримали допомогу? І якщо результати не втішні, то виникає запитання, а навіщо займатися соціальною активністю, якщо це не призводить до прямого зростання церкви?

«Школа без стін» використовує таку освітню філософію, яка має на увазі підготовку молодих лідерів церкви до служіння в суспільстві, для подальшої його трансформації. Але церква має бути відкритою до світу і молоді – це здається небезпечним для фундаменталістів, які орієнтовані на

постійне очищення церкви від усього «світського». По-друге, це труднощі пов'язані з нерозумінням багатьох богословських навчальних закладів важливості теми неформального лідерства. Навчальним закладам здавалося, що ця тема не важлива в порівнянні з темами вивчення Біблії, бібліїстики та теології. Тема лідерства часто буває відкинutoю. І тільки зараз декілька навчальних закладів, усвідомивши важливість лідерства, пропонують навчання з цієї перспективи. Це видно за двома найбільш цитованими семінаріями України – Української баптистської теологічної семінарії у Львові і Української євангельської теологічної семінарії в Києві.

Перша з двох перерахованих уже протягом декількох років проводить «Глобальний лідерський саміт» для тисячі молодих християн Західної України: говорячи про тему лідерства, фактично підхоплюють головну тему «Школи без стін», яка народилася ще в 2004 році, коли основні теологічні семінарії і християнські університети займалися питанням з'єднання академії і церкви, не звертаючи уваги на важливу тему лідерства.

Друга семінарія присвятила темі лідерства весь випуск свого щорічного теологічного журналу із загальною назвою «Церква і лідерство» розпочинаючи з 2016 року.

Третя складність, з якою стикається Школа без стін, це невміння сприймати гнучкість і неформальність програми як її сильну сторону. Потрібно відзначити, що ми все ще перебуваємо під впливом радянської та пострадянської парадигм освіти, очікуємо, що нам буде запропонована програма «зверху», з загальними темами, розробками і методичними рекомендаціями, а також зі списком фахівців-викладачів. А коли «Школа без стін» запропонувала методологію за принципом «зроби сам», тому не у всіх виявився в наявності талант і хист до інновацій.

Багато церков використовують наявні освітні ресурси, не створюючи нових або ж не адаптуючи їх. Тому у нас багато посібників типу «Мільйон лідерів» Джона Максвелла, «Цілеспрямована церква» Ріка Уоррена, але

немає своїх національних розробок. Фактично, «Школа без стін» і займалася ініціюванням розробки національних освітніх ресурсів, що іноді призводило до того, що деякі не влаштувало наявність тих чи інших авторів навчальних ресурсів. Робота «Школи без стін» не завжди правильно розумілася і часто сприймалася як альтернатива традиційної Академії. Що в принципі не так!

ШБС ніколи не виступала за альтернативну конкуруючу модель освіти, а всього лише пропонувала заповнити ту нішу навчання, яку не змогли заповнити вже існуючі програми неформальної освіти типа БП і біблійні коледжі зі своєю очно-заочною формою навчання. Всі перераховані вище проблеми є зовнішніми і не завжди залежать безпосередньо від «Школи без стін».

Якщо говорити про внутрішні труднощі програми «Школи без стін», то серед них можна перерахувати те, що не завжди легко утримувати зворотний зв'язок у величезному регіоні Євразії, особливо якщо це стосується мусульманських країн Кавказу і Центральної Азії. Децентралізованість і акцент на національних лідерів вимагає самодисципліни і вміння налагоджувати й утримувати зворотний зв'язок. Це не просто! Якщо в Україні, Молдові, Білорусі та Росії зворотний зв'язок і комунікація можливі через релігійну свободу і прохристиянську ментальність, то це не можна сказати про інші країни, де є програма ШБС.

«Школа без стін» завжди стоїть перед спокусою інституціалізації і перетворення в стандартну, чітко структуровану, уніфіковану і легко прогнозовану програму. Оскільки це не є самоціллю програми, то вона постійно змінюється і перебуває в постійному процесі пошуку.

Ще одна проблема – це очікування, що «Школа без стін» буде постійно діючою програмою навчання молоді в конкретній помісній церкві. Місцеві лідери завжди шукають можливість, щоб програма могла залишатися у них, навіть якщо студентський потенціал вичерпаний. Оскільки ШБС не

має інфраструктури, вона може переміщатися географічно від одного міста до іншого, де є ініціативна група молоді, але, як відомо, наявність достатньої кількості молоді для навчання не означає, що так буде завжди і тут необхідно робити «тайм-аут», а на це не все готові.

Загалом, «Школа без стін» як ініціатива неакадемічної освіти, християнського коучингу перебуває у взаємодії з церквою й академією і стикаючись з труднощами, з успіхом долає їх. Перш за все завдяки своїй гнучкості, постійному самоаналізу і знаходженню балансу між навчанням в аудиторії і практичною спрямованістю програми. Однією з найсильніших сторін такої школи, є гнучкість і нестандартний підхід, який дозволяє навчати молодих людей в мусульманських країнах, де євангельське християнство під заборонаю. Зараз ми переосмислюємо ефективність освітніх моделей і можливість пошуку інноваційних та сміливих рішень у довгостроковій перспективі для взаємодії євангельської церкви і академії.

Тут доречний синтез різних освітніх моделей: уже недостатньо тільки навчання в класі, багато знання можна отримати і поза ним. Нові форми, такі як дистанційне навчання, вебінари, скайп-конференції і т.д., розширили наші можливості й запропонували нові можливості в галузі навчання, не втрачаючи при цьому якості. Церкви, як і раніше, потребують якісних і добре підготовлених служителів, що вміють проповідувати. Церкви потребують якісного і кваліфікованого душепастирства, керівництва, наставництва, лідерства, служіння. Тому модель взаємодії між церквою і академією повинна включати в себе як обов'язковий фактор, так зване теоретичне, тобто університетське навчання, і навчання через наставництво й служіння. Воно повинно бути цілеспрямованим, а не хаотичним, мати індивідуальну програму розвитку, поєднуючи в собі інтелект й інтуїцію, теорію і практику, знання і навички.

Повернемося знову до проблеми лідерства, яке, зокрема, і формується під час навчання та духовної формації.

У сучасних роботах з особистого та організаційного лідерства християнські і навіть світські автори часто використовують термін «лідерство-служіння», який кілька десятиліть тому ввів у лексикон Роберт Грінліф (1904-1990). Концепція лідерства-служіння принципово відрізняється від інших визначень в першу чергу тим, що «лідерство» означає не «бути попереду когось або над кимось», але «бути поруч (з послідовниками) або позаду (них)».

Головна ідея Грінліфа в тому, що лідерство – це служіння (організації, людям, клієнтам і т. д.). Грінліф був квакером, проте свою концепцію лідерства-служіння він пропонував усім людям, незалежно від їх релігійних переконань. Він багато разів закликав співробітників організацій і керівників різних рівнів до того, щоб вони розглядали свою роль в якості служителів, а своє лідерство сприймали як служіння. У своїх книгах він багаторазово закликав: «Служи спочатку, веди за собою потім». Багато авторів у пошуку біблійних основ для пояснення лідерства як служіння зверталися і продовжують звертатися до вчення Ісуса Христа або апостола Павла, яких сприймають як лідерів-слуг. Ісус Христос, апостол Павло і багато інших біблійних персонажів роз'яснювали і показували на своєму прикладі важливі сторони лідерства як служіння. Повернемося до ідей Роберта Грінліфа. Спираючись на свої дослідження, життєві та професійні спостереження в світлі іудео-християнської традиції, він прийшов до висновку, що ефективними лідерами стають ті, хто від самого початку не хочуть бути «першими», над іншими, але стають ними тому, що це необхідно іншим. Лідерство орієнтує на служіння іншим. Повага й авторитет лідера-слуги купується не за рахунок того, що вони прагнуть «вести за собою» або «впливати на інших», але тому що вони наважуються служити іншим, усвідомлюючи при цьому, що вони нічим не кращі за тих, хто їх оточує.

Грінліф не пропонував розробленої моделі лідерства. Однак у своїх роботах він описує лідерів-служителів як людей, які ініціюють діяльність,

орієнтуються на мету, мають великі мрії, вміють вибудовувати взаємовідносини, здатні відійти і переорієнтуватися; на них можна покластися, їм можна довіряти; це творчі люди з розвиненою інтуїцією, які відчувають ситуацію.

Дірк ван Дірендонк під впливом Роберта Грінліфа провів огляд наукової літератури та виділив шість ключових рис поведінки лідера-слуги, а саме: надання повноважень та розвиток людей; ЗМІ-поширення, щирість, прийняття інших людей, вказівка напрямку і відповідальне керівництво.

Конкретизуючи філософію лідерства як служіння, Л. Спірс виділив наступні 10 основних якостей лідера-слуги:

- (1) Вміння слухати.
- (2) Співпереживання.
- (3) Лікування, тобто здібність «відновлювати цілісність». Лідер-слуга знає, що люди прагнуть до цілісності, і підтримує їх у цьому прагненні.
- (4) Розуміння і самосвідомість.
- (5) Переконливість.
- (6) Концептуалізація.
- (7) Передбачення, або далекоглядність. Здатність передбачити – розуміння уроків минулого, поточної реальності і можливих наслідків.
- (8) Відповідальне керівництво.
- (9) Постійний розвиток людей.
- (10) Створення спільноти.

Кент Кейт, який протягом багатьох років керував Центром лідерства-служіння ім. Грінліфа в США і в Сінгапурі, вказує в своїх книгах, що лідерство-служіння – чудова модель, оскільки вона допомагає бути ефективним і домагатися позитивних результатів для своїх організацій. В книзі «Християнський лідер на роботі: лідерство як служіння» він пропонує опис моделі лідерства-служіння, ключових практик лідера-слуги й організаційних структур, заснованих на вченні Ісуса і Біблії. До неї він

звертається з практичних питань лідерства, таких як мотивація, лідерство під час змін і як бути ефективним лідером у світі, але не від світу. У цій та інших книгах Кейт пропонує сім ключових практик, які описують модель лідерства як служіння і допомагають християнам бути ефективними на робочому місці. До таких належать: саморозуміння, вміння слухати, зміна пірамідальної структури управління, розвиток своїх колег, коучинг замість контролю, надання іншим свободи творчості й діяльності, а також передбачення. Ці сім базових практик зводяться до того, щоб приділяти увагу людям, їх розвитку та розгляду потенційних сценаріїв майбутнього, щоб лідер-служитель і його колеги могли служити іншим в довгостроковій перспективі.

Організація системного знання про лідерство – складне завдання, тому що лідерство є комплексним феноменом. Огляд літератури з лідерства, запропонований Мері Енн Глінн і Річем Де Йорді, показує, що протягом останніх п'яти десятиліть не існувало єдиного уявлення про особисте та організаційне лідерство. У минулому столітті відбулися дві основних зміни в його осмисленні: стався перехід від інтересу особистих (індивідуальних) рис будь-якого лідера до розгляду ролі, яку він відіграє в міжособистісній взаємодії; змістився акцент з уточнення і розвитку ключових особистих і професійних характеристик лідера до лідерства як командного процесу, який включає всіх учасників у досягненні спільної мети.

В підручнику «Лідерство: теорія і практика» Пітер Нортхаус представляє якісний аналіз основних підходів до вивчення лідерства, справедливо відзначає, що не існує єдиного, «правильного» підходу. З його точки зору, теоретизація лідерства відбувається за кількома напрямками: (1) характер лідера і його поведінка; (2) роль послідовників і їх контекст; (3) взаємодія між лідерами і послідовниками; (4) перетворення людей у процесі лідерства. Нортхаус розуміє лідерство як «процес, в якому один індивід впливає на групу індивідів для досягнення спільної мети».

Необхідно визнати, що в літературі простежується незадоволення поточним рівнем опрацьованості теорій лідерства. У зв'язку з цим робляться нові спроби дослідити феномен лідерства в різних його проявах. Наприклад, сьоме видання широко використаного підручника «Лідерство в організаціях» Геррі Юкла, автора моделі багатостороннього зв'язку, який розглядає лідерство в різних організаціях (лікарні, університети, комерційні організації, держустанови, недержавні підприємства і т.п.). За Юклом, лідерство в організаціях пов'язано як зі спеціалізованою формальною і неформальною роллю лідерів і послідовників, так і з процесом соціального впливу організації на її оточення.

Альффорд і Нотон стверджують, що віру і роботу можна і необхідно поєднувати. Вони пов'язують богословське розуміння християнської соціальної традиції з теорією і практикою менеджменту.

Маскара, Розен і Морі вважають, що духовний сенс, швидше за все, черпає своє значення з чогось трансцендентного, оскільки люди мають ідею, що «вони є частиною трансцендентного сенсу у відношенні до них», то вони мають відчуття, що вони покликані в певному напрямі на своєму життєвому шляху. Це відповідає дослідженню Липс-Вірсми, присвяченого людям з духовним світоглядом, котрі воліли б працювати в організаціях, які могли б задовольнити чотири бажання: надати можливості для особистісного розвитку і бути самими собою, можливість набути досвіду єдності з іншими, надати середовище для самовираження і можливість служити іншим. Ефективне організаційне лідерство враховує ці чотири очікування як стратегію, необхідну для вірності працівників організації і їх утримання.

Що таке християнська духовність на робочому місці? Це комплексне поняття, яке зачіпає багато богословсько-практичних і соціальних, економічних та культурологічних питань. Богослов'я праці передбачає опрацювання питань про Бога, Його працю, про призначення людини і її співпраці з Богом, про важку, небезпечну і несправедливу працю як наслідок

гріхопадіння і т. д. Богословські питання можуть і повинні зачіпати аспекти професійного покликання, трудової етики, богоугодної (творчої) або гріховної (шкідливої) праці.

Розуміння праці нерозривне зі сферою духовності. Християнська духовність – унікальна характеристика життєвого досвіду християнина, яка виявляється у відносинах з Богом, собою і оточуючими і пов'язана з різними категоріями: ідентичності, сенсу життя, особистого покликання, приналежності і ефективності. Образ справжньої духовності відкритий нам Богом через Його Сина. У нашому досвіді християнська духовність виникає завдяки Духу, відроджуючого в нас здатність до співтворчості з Богом. Духовність є плодом Святого Духа. Християнин настільки духовний і цілісний, наскільки залучений до Христа: шукає Христа, живе з Христом, живе Христом, живе у Христі. Духовне відродження приходить до людини тоді, коли вона відповідає вірою на Божественне одкровення, вірою приймає Христа, вірою духовно стикається з особистістю Бога і відкриває свою душу і серце Божественній істині про силу Бога воскресити не тільки Христа з мертвих, але і людей, одухотворити фізичну працю, тобто трансформувати її в духовну діяльність.

Говорити про християнську духовність на робочому місці можна в декількох площинах. По-перше, послідовники (учні) Христа пов'язують смисли, цілі, надії і досягнення трудової діяльності з Христом: «Ім все і ми Ним і для Нього» (1 Кор. 6: 1). Зусилля християн спрямовані на пошук духовного зв'язку з Христом і наслідування Йому (1 Кор. 4:16). У цьому полягає духовна мудрість, яка має практичне розуміння стосовно робочого місця, роду роботи, різних ситуацій тощо. По-друге, в конкретних діях і рішеннях у трудовій діяльності християнин покладається не на свій розум, але на Духа Божого, що живе в ньому (див. 1 Кор. 3:16). Завдяки Духу віруючому відкривається те, що корисно, дозволено і необхідно не тільки для нього, а й для оточуючих. По-третє, духовний досвід спілкування з Христом і

духовне навчання від Духа перетворюють людину, роблячи її здібною любити інших людей (1 Кор. 13: 1-8), проявляючи працелюбність, мудрість, подяку, справедливість, взаємоповагу, відповідальність, довіру. Через пізнання Бога людина краще розуміє себе, своє призначення, таланти.

Найважливішою біблійною підставою християнської духовності щодо робочого місця є слова апостола Павла: «... все, що ви робите словом чи ділом, робіть усе в ім'я Господа Ісуса Христа ... І все, що чините, робіть від душі, як для Господа, а не людям!» (Кол. 3:17, 23).

Повсякденна праця є частиною вираження християнського поклоніння. Робоче місце може і повинно бути місцем поклоніння Богу; праця повинна бути вираженням поклоніння Богові. Божа воля полягає в тому, щоб віруюча людина була працьовитою, моральною, успішною у всьому, що вона робить не тільки в контексті служіння в помісній громаді, а й на своїй роботі. Бог бере участь у житті людини, надає їй сприяння в різних сферах життя (особливо в богоугодних справах).

Будь-який професійний працівник буде успішний і принесе людині задоволення, якщо до цієї праці він буде покликаний Богом і якщо працює як для Господа. Пізнання Бога і життя (включаючи трудову діяльність), відповідно до Його волі, можливі завдяки взаємодії творчих енергій у людині і справою Бога в людині. Свого часу о. Сергій Булгаков вказав на важливе питання про Божу безпосередню участь у творчій діяльності людини.

3.2 Розуміння місії у професійній діяльності

Християнин на будь-якому робочому місці до своєї праці повинен ставитися відповідно не тільки перед своїми керівниками або клієнтами, а й перед Господом Богом. На думку одного з китайських науковців, «...саме християнські моральні засади соціального й культурного життя уможливили появу капіталізму, а згодом і успішний перехід до демократії. У цьому ми не

маємо сумнівів» [83, с. 336]. Отже, науковці розуміють, що побудова капіталістичного суспільства не можлива без моральних цінностей християнства, тобто без протестантської трудової етики. Але це теоретичний аналіз минулого успіху західної цивілізації, яка зараз переживає занепад. Ситуація сьогодення така, що про успіх протестантської трудової етики можемо говорити тільки в минулому.

Захід зараз переживає не кращі часи та постхристиянську добу і це значить, що і моральні цінності протестантської етики теж переживають кризу, можемо говорити вже тільки про постпротестантську трудову етику, хоча ще на початку 90-х років ХХ століття Захід залишався панівною цивілізацією світу, а п'ять провідних західних держав (Сполучені Штати, Німеччина, Сполучене Королівство, Франція та Канада) ділили між собою 44% сукупного світового виробництва, а у науковому світі панували західні університети, співробітники яких виграли більшу частину Нобелівських премій та інших нагород. Але ще сто років потому ситуація була іншою і привабливішою для протестантизму, бо переважна більшість багатих промисловців, які жили в Європі на початку ХХ століття, належали до протестантських спільнот.

Протестантизм Реформації змінив ставлення до матеріальних справ світу. Якщо до Реформації християнське релігійне благочестя вважали відмінним від матеріальних справ світу, то після неї ставлення до матеріальних справ докорінно змінилося. Середньовічне християнство вважало позичання грошей під відсотки гріхом, а багатих людей не вважали достойними Царства Божого. Винагороду за добродієність люди сподівалися отримати у потойбічному житті, а в цьому світі, щоб бути праведним, необхідно було бути бідним. Але з приходом Реформації, країни які прийняли протестантизм, змінили своє ставлення до світу і потойбічного життя. Особливо це було видно на прикладі США, де активне економічне життя пов'язувалося з активністю в релігійному плані. Економічна динаміка

життя протестантів була наслідком Реформації, яка змінила ставлення як до матеріальних цінностей, так і до світу загалом.

Якщо інші конфесії пов'язували святість із відмовою від світської діяльності – то протестанти не вважали, що так потрібно жити, сприймали наполегливість і ощадливість головним вираженням трудового благочестя. Отож, щоб досягнути духовної впевненості в житті, протестанти вважали за необхідне займатися активною світською діяльністю, але аскетично, не для того, щоб збагачуватися, а для того щоб виповнити волю Божу в житті. Іншими словами, невтомна праця протестантів була головним і найнадійнішим доказом духовної впевненості і того, що ви належите до обраної Богом невеличкої групи людей, визначених Ним для спасіння.

Протестантське трудове богослов'я не тільки звільняло людей від психологічного гніту традиціоналістської етики, але і забезпечувало капіталіста людьми добросовісними, тверезими, надзвичайно працелюбними, які дивилися на працю як на бажану Богові життєву мету. Якщо більшу частину людської історії людство працювало, щоб жити, то протестанти жили, щоб працювати. Така етика праці не могла не впливати на світ, вона створила такий промисловий капіталізм, який характеризувався своєю раціональною організацією вільної праці. Дослідження показують, що протестантські країни живуть краще, ніж католицькі, і це стосується також колишніх протестантських колоній [83, с. 344]. Також необхідно відзначити, що протестантизм заохочував грамотність, книгодрук, наукові дослідження, що сприяло економічному розвитку, а також накопиченню «людського капіталу». Таке твердження справедливе не тільки для країн північної Європи та Америки, але і для тих, де працювали протестантські місіонери.

Протестантські місіонери відкривали велику кількість шкіл в колоніях, що впливало на якість подальшого життя цих суспільств. Наприклад, у 1941 році 55% населення індійського штату Керола були освічені – це більше, ніж у середньому по Індії. Це пояснюється високою

активністю місіонерів. Де ж протестантських місіонерів було небагато, там рівень грамотності і рівень життя був низьким. Рівень протестантської активності в плані місії став яскравим показником економічної діяльності та політичної стабільності у цих країнах після здобуття ними незалежності. Дослідження довели, що серед протестантів панує дуже високий рівень взаємної довіри, а це важлива передумова щодо розвитку кредитних мереж.

Але це не означає, що в країнах де традиційно панує протестантизм, – зараз все добре. Європа стає все більше постхристиянським і постпротестантським континентом. У дослідженні цінностей у світі від 2005-2008 рр. 4% норвежців та шведів і 8% французів та німців відвідують церковні богослужіння десь раз на тиждень, порівняно з 36% американців, 44% індійців, 48% бразильців та 78% африканців, що мешкають на південь від Сахари. «Світовими дармоїдами» називає європейців Ніл Фергюсон [83, с. 346].

Тільки для 10% голландців і німців Бог є «дуже важливим» в їх житті. В порівнянні з 58% американців, які вважать Бога необхідним в своєму житті, це виглядає дуже контрастно і переконливо, якщо пов'язувати економіку і віру. Чому так? Немає певної відповіді, бо вплив секуляризації був таким самим як для Європи, так і для Північної Америки, але результати різні. Америка, як і раніше, є християнською країною, де Бог так само впливовий, як і сорок років тому. І це ми бачимо завдяки наявності десятків мільйонів парафіян, котрі кожної неділі відвідують американські церкви. Але все ж таки є певна відповідь на це питання. В Європі Реформація була націоналізована разом з утворенням національних церков на зразок англійської пресвітеріанської церкви, або Англіканської церкви. У Сполучених Штатах було все по-іншому, тут завжди розмежовували релігію та державу, що створювало можливості для конкуренції між численними протестантськими церквами. Релігія, як і бізнес, не сприймає державних монополій для власного розвитку. Саме конкуренція між церквами на

вільному ринку релігії стимулює до інновацій і зростання, яке покликане зробити повноцінним досвід поклоніння та членства в церкві. Саме це і живить релігію в Америці, відкликається в економічному житті через трудову етику. Це припущення не нове. Про це пише Адам Сміт у «Добробуті націй», порівнюючи країни, в яких церкви одержавлені, з тими, в яких є конкуренція між собою. Але це вже постпротестантська трудова етика, де «Бог вимагає» напрочуд мало, а християнство стало комерційним. Аскеза протестантської етики зі своєю рішучістю відкинути насолоду багатством і споживанням, відійшла на другий план.

Але протестантська трудова етика перекочувала за Заходу на Схід і з Півночі на Південь. Сьогодні бачимо зростання Китаю і не в останній момент завдяки поширенню в цій країні протестантського християнства, яке зросло з півмільйона в 1949 р. до 110 млн. на сьогоднішній день, і ця цифра зростає.

Кінорежисер Юань Чжимін, який є християнином, каже, що «найважливіше, що є у Заході, сама сутність Західної цивілізації... це християнство» [83, с. 373]. Професор Чжао Сяо, який навернувся в християнство, вважає, що саме християнство пропонує Китаю нову «загальну моральну основу», яка може знизити рівень корупції, зменшити прірву між багатими і бідними, стимулювати філантропію і навіть припинити забруднювати довкілля.

Протестантська трудова етика перестала бути надбанням західного протестантизму. Вже ніхто не може говорити про перевагу Заходу і монополію на етику праці, вона процвітає там, де зростає християнська віра, за напрямком на південь і схід. Дослідження показують, що релігійні люди (зокрема християни), що зв'язують свою віру і покликання зі своєю професійною діяльністю, можуть краще висловити мета і значимість своєї трудової зайнятості. Це підвищує ступінь їх задоволеності як своєю професією, так і місцем роботи та / або своїм трудовим колективом.

З 2005 по 2011 роки наукова група соціологів та економістів приватного баптистського університету Бейлор (м. Уейко, Техас, США) проводила кілька різних досліджень (самостійно або у співпраці з іншими дослідницькими інститутами) за темою «Цінності і вірування американського населення». Було виявлено, що чим частіше американці відвідують богослужіння, тим сильніше вони співвідносять свою роботу (діяльність у робочі дні тижня) зі своєю вірою. Було опитано тисячі людей трудового віку, які проживають у різних штатах і належать до різних соціальних груп. Репрезентативна вибірка показала, що 51% з числа опитаних, які регулярно відвідують релігійні богослужіння, сприймають свою роботу як місію від Бога, а 72% намагаються виконувати роботу сумлінно й якісно, вважаючи, що саме таким чином вони виявляють свою віру в житті. До подібних висновків прийшли й інші дослідники, які вивчали взаємозв'язок віри і праці та опитували переважно християн. Л. Монті, М. Нетарі і Стів ван дер Вин встановили, що американські християни, які регулярно відвідують богослужіння і вважають себе духовно зрілими, можуть чітко висловити зв'язок між своєю роботою і вірою, зв'язок між своєю кар'єрою і християнською місією.

В Україні євангельські віруючі в переважній більшості не сприймають свою повсякденну працю і професійну діяльність як служіння Богу, здійснення християнської місії. Тільки невелика кількість помісних церков в Україні поважно сприймають повсякденну працю своїх членів (вдома і на роботі) як християнське служіння. Рідко можна почути під час богослужінь «звіт про місіонерську працю», здійснену на робочому місці. Якщо це і відбувається, то найчастіше під місіонерством розуміється проповідь (благовістя), тобто усне свідчення невіруючим про Ісуса Христа, а іноді і добре ставлення до співробітників.

Помісні церкви нечасто і побіжно згадують професійну діяльність християн як здійснення християнської місії. Християнське лідерство штучно звужується до якихось практик у малих церковних групах або в громаді.

Зв'язок між вірою і працею, покликанням, лідерством і місією для багатьох євангельських протестантів України перебуває в площині чогось уявного і бажаного, але поки ще не зовсім відчутного. Як змінити ситуацію на краще? Святе Письмо каже, що потрібно вникати в себе і в християнське вчення (1 Тим. 4:16), пізнавати, чому вчить нас Біблія, і чесно визнавати, чи насправді віримо і живемо так, як проголошує Святе Письмо.

Впровадження християнських віросповідних засад в основу повсякденної соціально-економічної діяльності віруючих людей, безсумнівно, має біблійні основи. Писання не закликає віруючих людей залишити повсякденну працю, відсторонитися від корисних справ, кар'єри, лідерства в суспільному житті, навпаки, розкриває Бога-Творця і Законодавця, що визначає цінності й істину про добро і зло, якими повинен керуватися християнин у всякій богоугодній справі, у всіх сферах життя.

Протестантські богослови вважають, що в Біблії відсутнє протиставлення віри і праці. Бог не тільки створив людину (Бут. 1-2), але і заповів їй, що здійснення господарської діяльності людей на Землі буде відповідати призначенню людини і буде благословенням як для самої людини, так і для створеного Богом світу.

За задумом Бога, через працю людини, яка перебуває в духовному єднанні з Богом, має відбуватися розкриття в людині творчого потенціалу, закладеного Творцем, і здійснення творчої місії Бога на Землі. Але трагедія гріхопадіння перших людей (Бут. 3) відокремила їх від Бога. Праця, отже, стає важким тягарем для людей. Переступивши Божу заповідь, люди були вигнані Богом з раю. При цьому Бог сказав людині: «В поті чола будеш добувати свій хліб» (Бут 3: 17-19). Але незважаючи на це, праця залишається благословенною можливістю для людини відчутти в собі Божий образ,

можливістю бути корисним і Богу, і створеному світові. Бо через працю людини відбувається дія Бога на Землі. Святе Письмо забезпечило для християнства міцну основу сприймати працю як благословення. У книзі Еклезіяста про це написано так: «Нема ліпшого земній людині над те, щоб їсти та пити, і щоб душа її бачила добре із труду свого» (Екл. 2:24).

Інша важлива ланка в переосмисленні та розвитку комплексних ідей віри, праці, лідерства, покликання і християнської місії в професії в євангельському просторі – це «культурний текст», тобто внутрішня культура протестантів, що визначає обриси їх уявлень і діяльності. Історія помісних громад та деномінацій, віросповідні принципи впливають на те, як християни ставляться до щоденної праці і професійної діяльності в сьогоденні. Вивчення історії та сучасної внутрішньої культури протестантських церков і деномінацій має допомогти розпізнати так звані конфесійні особливості цієї проблематики, углядіти «церковний розуміння» праці, місії і лідерства.

Важливо аналізувати індивідуальні та колективні мотиви і дії, які співвідносять віру і працю, місію і професію з деномінаційними віросповідними принципами і життям. Важливо відзначити, що протягом століть поняття «віра» і «праця» та самі процеси віри й праці зазнавали в християнському богослов'ї серйозних змін. Часом праця сприймалася християнами як покарання від Бога. Проте завдяки відповідальному вивченню Святого Письма, особливо після Реформації, богослови і проповідники стали об'єднувати віру і працю в єдину соціально-релігійну систему, а виконання мирських обов'язків так, як вони визначаються Богом для кожної людини в житті, є священнодійством і покликанням від Бога.

Саме після Реформації християнська віра була тісно пов'язана із соціальною практикою. Це призвело до сакралізації повсякденного життя. Тому саме в протестантизмі зроблений акцент на сакралізацію повсякденності. Ідеал протестантів і зараз міститься в площині вірності Богу та освячення професійної діяльності. Протестанти частково відмовилися в

особистому та церковному житті від деяких обрядових форм богослужіння і рушили не дорогою секуляризації церковної свідомості, а шляхом сакралізації повсякденної діяльності, в якій людиною рухає Святий Дух. Дуже сумно і парадоксально, що в наші дні багато християн на питання про те, чому вони працюють із будь-якої спеціальності, відповідають: «Щоб можна було прожити»; «Щоб піклуватися про свою сім'ю»; "Щоб заробити гроші". Більш того, досить поширеним уявленням серед сучасних протестантів є точка зору, що справжнє духовне життя і християнське поклоніння відбуваються віруючими під час храмового служіння або в процесі будь-якої діяльності, що стосується життя помісної церкви.

У сьогоденній час зразковим християнином із легкістю називають людину «церковну», «залучену до життя церкви». Вважається, що повсякденна домашня, виробнича праця або будь-яка творча професійна діяльність віруючого, що обмежують можливості віруючого брати участь у житті помісної громади, є перешкодою на християнському шляху і належать скоріше до нецерковного життя людини, ніж до духовних практик. Ці та інші подібні уявлення впливають на багатьох віруючих такою мірою, що їм складно думати про те, що їх домашня праця або кар'єра можуть бути чимось більшим, ніж «марнотою земного життя», в якій їм мимоволі доводиться відволікатися від «справжнього духовного життя». Це призводить до того, що багато християн судять про повсякденну домашню працю, свою роботу або кар'єру в суто примітивному і не духовному сенсі. Який результат? У церкві не відчувається істотного збільшення числа «церковних служителів». Більш того, зменшується кількість тих, хто сприймає себе як служителів Христових у широкому сенсі слова, тобто послідовників Христа, які здійснюють місію Бога на Землі за межами церковного середовища. Тому церква повинна нагадувати віруючим, що віра – це не тільки «реальність спасіння душі», а й «реальність творчого земного життя», «реальність творчої співпраці з Богом».

Віра в Бога пов'язана з дією Бога в усьому житті людини, а не тільки на церковному зібранні. Віра має бути інтегративною силою. Віруюча людина приходить до Бога (народжується від Нього) і таким чином стає здатною виявляти в своєму житті те, що можна сприймати як присутність Бога в людині: чесність, справедливість, любов до ближнього. Бог перетворює життя людини у всіх сферах і на всіх її рівнях. Дух Божий проявляє Себе не тільки в церкві, але і в сімейному і професійному житті. На думку ап. Павла, дихання Бога в житті людини потрібно вбачати в чеснотах, що складаються з людських зусиль і дій Духа Божого, що перетворюють людину, щоб вона була з Богом там, де Він здійснює Свою місію: «А плід Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, стриманість» (Гал. 5:22-23). Справжня християнська віра не віддаляє християнина від сім'ї або повсякденної праці. Навпаки, людина віри сприймає будь-яку богоугодну (моральну і ефективну) та розумну людську потребу в діяльності як священну.

Віра є фактором духовного і соціально-економічного відродження. Сакралізація суспільно-корисної діяльності християнина передбачає важливе доповнення до певних християнських практик. Наприклад, до корисного для душі читання або вивчення Біблії, молитов про Божу милість для суспільства можна і потрібно додавати творчу богоугодну діяльність у різних сферах життя оточуючих людей і соціальних інститутів. Тобто для того, щоб християни могли осмислено й ефективно брати участь в місії Бога, беручи участь у процесах Царства Божого «тут і зараз», їм вкрай необхідно визнавати, що праця і професійна діяльність є потужними інструментами, які Бог дав віруючим для надання позитивного впливу в сучасному світі. Бути сіллю і світлом в наш час означає бути присвяченим творчій праці в різних сферах життя церкви і суспільства. На шляху здійснення християнської місії віруюча людина повинна уважно і відповідально поставитися до питання

свого покликання, розпізнати своє призначення і знайти своє місце для реалізації свого покликання.

Джон Стотт (1921-2011), відомий британський богослов, письменник і священник англіканської церкви, який зіграв ключову роль у зародженні міжнародного євангельського Лозаннського руху, визначив працю як «витрачання людиною фізичної і розумової енергії для служіння іншим, що приносить радість самому трудящому та користь для суспільства і славу Богу» [74]. Справді, на підставі вчення Біблії християни можуть розглядати працю не просто як інструмент для заробляння грошей і задоволення власних матеріальних і нематеріальних потреб. У процесі професійної діяльності віруючий може відчувати задоволення від того, що, займаючись корисною працею, виконуючи свою справу якісно, розкриває закладені Богом сили і таланти, спрямовує свої дії на користь людям і на славу Богу.

Численні сучасні визначення поняття «покликання» містять три основні ідеї. По-перше, в них передається думка, що хтось кимось покликаний на виконання певної місії. Це передбачає, що завжди є зовнішня сторона, яка закликає і володіє правом, статусом або ступенем важливості, яка зобов'язує та закликає сторони до якихось дій. Таке буквальне розуміння терміна «покликання» використовується і в релігійному, і в нерелігійному житті. По-друге, під покликанням розуміється ставлення людини до свого життя в найбільш широкому сенсі. Людина вбачає в якійсь діяльності суть свого існування і сенс життя, через свою діяльність людина бачить можливість самореалізації та досягнення особистого щастя. По-третє, ідея про покликання висловлює мотив до корисної просоціальної трудової діяльності. Людина сприймає свою кар'єру як надання допомоги людям. Життя – це служіння іншим. Комбінація цих трьох ідей і становить суть покликання людини, яке необхідно відрізнити від приватних понять, таких як «трудова діяльність», «трудовий обов'язок», «соціальна чи політична активність», «військова повинність».

Покликання – це процес поступового прояснення смислів, конкретності завдань і переживання почуттів, які долають тими, хто володіє покликанням. Деякі дослідники вказують, що сучасники роблять відмінність між власним внутрішнім пошуком свого покликання і досвідом отримання покликання ззовні (тобто без особистої участі), між миттєвим, разовим відкриттям свого покликання і тривалим процесом пошуку й уточнення.

На відміну від «покликання», «професія» або «справа», «служіння» людини можуть означати трудову активність людини, до якої вона підготовлена, тобто навчена і отримала кваліфікацію, в якій вона знаходить сенс і користь. Однак поняття «професія» рідко передає ідею зовнішнього джерела, що впливає на людину. Професія – це особистий вибір людини, а покликання – доручення, яке дане людині ззовні.

Покликання християнина в тому, щоб жити повністю для Бога і Його Царства. Християнин повинен жити, розкриваючи через віру і працю свої можливості, реалізуючи себе і жити плідно в світі, усвідомлюючи себе частиною Царства Божого. Це надає життю християнина особливу осмисленість. Людина приходить у світ, щоб розкрити себе, творити і збагачувати світ. Християнин отримує народження від Духа, щоб працювати заради Бога, виявляючи у праці любов до Бога і людей. У такому підході до життя християнин повинен розглядати роботу, кар'єру як вираз свого покликання. Суть же особистого лідерства в тому, щоб розпізнати своє покликання і служити Богу й людям у відповідності зі своїми талантами.

Дуг Коскела, професор богослов'я і декан в Seattle Pacific University/USA, в своїй книзі «Покликання і ясність: визначення Божої волі для твого життя» пропонує розділяти три види покликання. По-перше, місійне покликання, тобто конкретна і досяжна мета, яка може виражатися в житті по-різному, але спрямована на служіння Богу і людям в справі викуплення і переображення. Місійне покликання не відділяється від прагнення підпорядковувати все пануванню Бога, тобто здійснювати Царство

Боже на кожному місці. Розпізнавання і реалізація місійного покликання стосується багатьох питань щодо талантів і духовних дарів, присвячення часу, сил, різні шляхи здійснення цього покликання. Цей вид покликання може проявлятися і на робочому місці, тобто через професію і позаробочий простір. Студенти, пенсіонери, волонтери, домогосподарки можуть служити Богу і людям, реалізуючи своє місійне покликання, не перебуваючи за місцем свого працевлаштування. Місійне покликання виходить християнами для його здійснення в обставинах своєї сім'ї, помісних християнських громад і всіляких соціальних інститутів світського суспільства.

По-друге, пряме покликання – це конкретні завдання, до яких Бог закликає людину для виконання якоїсь специфічної, часом дуже складної і небезпечної справи. У книгах Біблії знаходимо, що таке покликання свого часу отримали юний Самуїл (див. 1 Цар. 3), Мойсей (Вих. 3), Іона, Єремія (Єр. 1) й ін. Не всі сучасні християни отримують пряме покликання. Кого Бог визначає і закликає, тих Він наділяє всім необхідним для виконання поставленого завдання. Головне, як написано, «якщо знову покличе тебе, ти скажи: «Говори, Господи, бо раб Твій слухає» (1 Цар. 3: 9). Дуже важливо бути мудрим в тому, щоб розрізнити голос Божий і не сплутати пряме покликання Бога з власними амбіціями та спокусою від кого-небудь.

По-третє, це загальне покликання – діяльність, до якої Бог закликає всіх людей. Це універсальні завдання, що стоять перед усіма християнами і які стосуються тих духовних і моральних принципів та практик, які характеризують послідовників Христа. Про це говориться в двох посланнях апостола Павла – Гал. 5:22-23; Рим. 12:9-19. Для християн важливо розуміти, що «бути покликаним – це значить мати глибоке внутрішнє переконання, що у тебе є особисте призначення і мета, які вибудовують твоє життя».

Теорія духовного лідерства, яка запропонована американським професором Луїсом В. (Джоді) Фраєм, постулює, що мотивація працівників, що характеризується упевненістю в собі та в інших і прагненням досягти

наміченої мети, служінням людям на основі безкорисливої турботи один про одного, відповідає фундаментальним потребам людей у духовному благополуччі. Це духовне благополуччя полягає в усвідомленні особистого призначення і в приналежності до громади або колективу. Покликання означає «те, як одна людина змінює світ, служачи іншим і, таким чином, набуває сенсу і мету в житті».

В Україні вже сформувалися специфічні уявлення про покликання і християнське лідерство, які головним чином виявляються через духовні дари в церковному житті. Лідерами вже стійко стали називати активних віруючих, відповідальних за розвиток та поліпшення внутрішньоцерковної і зовнішньоцерковної діяльності.

У нещодавно проведеному міжнародному дослідницькому проекті «Вивчення феномена лідерства в середовищі євангельської молоді Євразії: до питання формування ефективних підходів в становленні і розвитку лідерства» дослідникам було цікаво дізнатися думку євангельської молоді Євразії про те, в яких сферах діяльності, на їхню думку, вони проявляють себе найбільш ефективно. В анкету було введено відповідне питання з варіантами відповідей (навчання, робота, сім'я, церковні проекти і служіння спорт, творчість, інше). Респонденти могли вибрати до 3 варіантів відповідей. Ми виявили, що, за самооцінкою молоді, вона ефективна головним чином у церковних проектах і християнському служінні. Здається, цього можна тільки радіти. Однак якщо справа йде саме так, то потрібно починати бити тривогу. Чому? Тому що в такому випадку масштаб і специфіка місії прирівнюється і звужується до церковної місії. *Missio Deo* обмежується стінами церковного життя. Як результат, для багатьох молодих євангельських віруючих розуміння особистого призначення і спрямованість їх духовного життя рідко проникають у зовнішньоцерковний простір [81].

Помісні церкви частіше і більш систематично допомагають молодим людям розкривати своє покликання в тому, як воно ставиться до церковного

життя, але рідко допомагають зрозуміти покликання християнина як громадянина Царства Божого, межі якого набагато ширші, ніж помісна община.

Один із лідерів молодіжного церковного служіння відповідаючи на питання «Як би ви охарактеризували лідерський потенціал вашої молоді?», вказав, що у молоді є два основних види потенціалу. По-перше, якщо молодь освічена і талановита і по-друге, у молоді є покликання для Церкви. Цей лідер каже: «Наші молоді люди, які в університетах мають величезний потенціал. Вони талановиті. Інший потенціал – це покликання. І якщо є покликання, серце горить, то немає нічого неможливого. Потенціалу багато для служіння, тому що у дорослих більше проблем і більше відповідальності. У молоді більше часу для церкви. Молодь – це величезний потенціал для служіння».

В рамках вивчення феномена лідерства в середовищі євангельських християн Євразії було почуто чимало позитивних висловлювань про те, що молодь бажає зайняти лідерські позиції, проявляє ініціативу, намагається взяти на себе відповідальність, але також було виявлено, що християнська молодь частіше проявляє лідерську активність у церковному контексті. Меншою мірою вона проявляє себе подібним чином у професійній діяльності за межами церкви. Можливе пояснення цього полягає в тому, що молодь у церкві має приклад практичної реалізації лідерства – це пастори і лідери служінь, приклади різних проектів і їх проведення тощо. В той час як за межами церкви ніхто не показував їм, як можна проявляти своє християнське лідерство на роботі чи навчанні. Це зайвий раз вказує на важливість християнського наставництва не тільки у церковному контексті, а й в інших сферах життя.

Сьогодні є гостра необхідність у формуванні теоретичних і практичних уявлень про лідерство заради подальшої реалізації потенціалу молоді як у церкві, так і в суспільстві. Це необхідно для здійснення місії

Царства Божого, яке ніяк не зводиться тільки до потреб і діяльності помісних протестантських громад.

Молодь характеризується своєю цілеспрямованістю, яка усвідомлює своє призначення і шукає своє покликання в житті. Немає молоді без потенціалу. Кожна молода людина є енергійною і в чомусь унікальною і до чогось покликаною. Головне знайти і розвинути себе. За великим рахунком переважна більшість молодих християн активно моляться за Божий поклик по закінченню навчання в учбових закладах. Є багато молодих людей, які горять і хочуть реалізувати свої дари, зрозуміти своє покликання, пробують служити в різних сферах. Їх не треба підганяти, щоб вони почали робити щось корисне, вони самі цього хочуть, бо мотивовані Богом.

Багато молодих євангельських протестантів Євразії вказують на потребу в тому, щоб їх мотивували до зростання в професійній сфері, в освіті і в служінні, до реалізації свого покликання і талантів. Велика кількість респондентів, які взяли участь у дослідженні, заявили про затребуваність не тільки присутності християн у різних професійних областях, але і їх ефективної діяльності в них. Це вказує на затребуваність у формуванні богослов'я праці церкви, яке включало б у себе і виховний аспект щодо соціальної та лідерської діяльності віруючих у суспільстві. Це передбачає усвідомлене відкриття нового, вельми перспективного фронту місіональної роботи церкви, яка обов'язково принесе свої плоди в майбутньому.

Реалізація можливостей, потенціалу і покликання молодих віруючих у церкві і суспільстві, реалізація як їх особистого, так і професійного лідерства, залежить як від них самих, тобто від їх бажання вчитися, готовності брати відповідальність, бажання служити і слідувати за Богом, готовності переступати через страх, так і церкви і її готовності вказувати молоді шлях, навчати і готувати її, делегувати відповідальність. Сьогодні основний акцент у розумінні сучасними протестантами лідерства робиться на «вплив» і необхідність «вести за собою».

Цілісне розуміння і практика християнського лідерства з урахуванням невід'ємної важливості служіння і місії не фокусується на ролі одного лише лідера. Лідер-християнин служить іншим людям тим, що показує їм шлях, допомагає сформувати спільне бачення, наставляє, надає все необхідне для проходження цим шляхом. Християнське лідерство – це служіння, і християни покликані осмислювати лідерство як служіння з метою практичної реалізації християнської місії і навчання інших тому, як ставати ефективними християнами в тих чи інших сферах життя, на благо церкви, Божого Царства і суспільства.

Керівникам помісних церков і молодіжним лідерам слід допомагати своїм підопічним із числа молоді усвідомити свої сильні й слабкі сторони і, не порушуючи їх свободи, вказувати їм найбільш конструктивний шлях, допомагаючи їм усвідомити і реалізувати свій лідерський потенціал.

Лідерам молоді слід усвідомити активну роль послідовників у процесі лідерства і потім передавати це усвідомлення молодим віруючим поряд із делегуванням їм повноважень, допомоги їм в усвідомленні свого покликання, своїх сильних і слабких сторін. Кожен християнин, молодий чи середнього віку, може і повинен нести особисту відповідальність за розпізнавання свого покликання і призначення.

Завдання лідера бути тією людиною, яка буде не виставляти себе напоказ, а всіма шляхами намагатися знаходити взаємодію зі своєю командою і мотивувати до того, до чого вони покликані. У такому випадку мова йде і про особисте покликання, і про покликання загальної діяльності. Наставництво – важливий фактор для формування християнського лідерства і складник у справі християнської місії. Якщо принцип наставництва в громаді працює, тоді лідерство буде нормально йти і передаватися.

Коли християни здійснюють ту чи іншу діяльність, вони є учасниками різних процесів, які можна описати одним словом, – лідерство. Лідерство завжди обумовлено контекстом і ситуацією. Лідерство існує скрізь, де є

взаємодія людей, де відбувається об'єднання, координація і направлення індивідуальних зусиль людей для досягнення як особистих, так і загальних цілей [55, с. 11].

Християнську місію і лідерство в широкому сенсі слід сприймати як життя християн у повсякденності, їх взаємодія з Богом та іншими людьми. Місія і лідерство для християн в першу чергу означають слідування за Христом як співпрацівників Божих і виконання Його волі у відношенні до всього творіння. Згідно з християнською вірою, послідовники Христа пов'язують смисли, цілі, надії і досягнення з Христом. Отже, всі творчі зусилля християн повинні бути спрямовані на пошук духовного зв'язку з Христом, на практичне наслідування Христа в повсякденності (1 Кор. 4:16), на визнання того, що Бог робить у цьому світі Свою місію, на активне включення в Його працю Божий у цьому світі.

Коли ми говоримо про сучасних християн, то насправді йдеться про реальних людей, які народилися в цей світ, щоб жити і працювати. Життя віруючого наповнене як радіщами, так і переживаннями, можливостями і обмеженнями. У повсякденній праці кожному християнину доводиться мати справу з самим собою, зі своїм внутрішнім світом, в якому виникають різні ідеї, цілі, сумніви, протиріччя і т. д. Християнин не є самотнім. Він живе і працює в цьому світі, знаючи, що Господь Бог – його Пастир. Ця віра в Бога дозволяє християнам сподіватися на те, що Господь підтримає їх і вони ні в чому не потребуватимуть, що Бог підкріпить їх у потрібну хвилину і направить їх на шлях правди. Навіть якщо виникнуть труднощі, вони не будуть боятися, тому що Бог з ними, і Він по Своїй милості і доброті буде супроводжувати їх в усі дні життя (див. Пс. 22: 1-6). Християни облагороджують цей світ своїм богоугодним життям за сприяння Духа Божого.

Віра в Христа і причетність до Бога можуть і повинні надихати християн прагнути до досконалості у всіх сферах життя, включаючи трудову

діяльність. Християнство – це творча віра, яка актуалізує весь потенціал людини. Коли християни реалізують свої таланти і здібності, вони виконують своє призначення. Так здійснюється Божа місія в світі. Якщо християни працюють у тій сфері, до якої Бог їх закликав і наділив їх талантами, здібностями і якостями, тоді вони служать Богу і людям не тільки у вихідні дні або вечорами, коли відвідують церковне служіння або заходи, але і в процесі своєї професійної діяльності, тобто з понеділка по п'ятницю (в робочі дні та години).

Християнська місія через професію і християнське лідерство на робочому місці виникають і відбуваються тоді, коли християни свідомо сприймає себе і свої робочі будні як частину служіння Богові. Трудова діяльність може бути частиною життя для Христа і заради Христа, в якій ми стаємо співпрацівниками Бога.

Головне в християнському житті – це любов до Бога і до людей. Ця любов здійснюється Божим Духом в серці віруючого. Любов до Бога і до ближнього піднімає людину до нових духовних висот. У цьому полягає духовна мудрість, яка має прямий зв'язок із працею. У широкому сенсі лідерство проявляється не тільки керівниками і співробітниками трудових колективів, а й в індивідуальній діяльності людини.

Індивідуальний підприємець (або фрілансер) має особисту відповідальність за результати своєї діяльності і за своє моральне життя. Деякі індивідуальні підприємці або приватно практикуючі особи в своїй діяльності не покладаються лише на себе та не обмежуються власними ресурсами. Вони запрошують до співпраці інших людей, організують партнерства, творчі колективи, команди. Як тільки це відбувається, їх лідерство змінюється: крім особистого лідерства, вони змушені проявляти елементи організаційного лідерства. Більше того, на різних етапах розвитку компаній і організацій відбуваються різноманітні модифікації лідерства як з

боку засновників, власників, керівників вищої ланки, так і з боку співробітників інших рівнів.

Що таке організаційне лідерство? Під організаційним лідерством можна розуміти динаміку взаємодії людей заради досягнення загальних організаційних цілей. Успішне організаційне лідерство, як і успішне особисте лідерство, має дві сторони – моральність і ефективність. Коли мова йде про організаційне лідерство, то піднімаються питання бачення і місії організації, питання цінностей і ресурсів, можливостей і стратегії, створення сприятливих умов для людей і т. д.

Робота більшості людей передбачає спільну діяльність. Природно, взаємодіючи з іншими людьми, людина може відчувати протилежні почуття. Наприклад, з одного боку, людина може проявляти інтерес до співпраці, до пошуку спільних цілей та інтересів. З іншого боку, може намагатися уникати взаємодії з іншими і слідувати особистим перевагам і планам. Важливо пам'ятати, що поведінка керівників і співробітників організації зазвичай співвідноситься з домінуючими переконаннями і цінностями, що розділяються членами організації.

В організаціях лідерство виражається в тому числі через подачу прикладу для наслідування, а для цього важливо встановлювати щирі взаємовідносини з людьми. Подавати приклад – показувати якісь гідні для наслідування компетенції або цінності (наприклад, вміння ефективно організувати свою працю, делегувати повноваження, висловлювати думки коротко, чітко і конкретно). Прояв ентузіазму і натхнення інших до якихось творчих дій часто сприймається як конструктивне лідерство. Проголошення і моделювання моральних якостей (чесність, відповідальність, смиренність, жертівність і ін.) також є ключовими якостями лідерства.

В організаціях високо цінуються ті керівники і співробітники, які вміють спілкуватися і які зацікавлені в думці інших, слухають і розуміють проблеми людей, планують і реалізують плани, піклуються про благополуччя

людей тощо. Як це не парадоксально, справжнє лідерство проявляється в тому, що людина здатна служити іншим, надихається через налагодження співпраці, здатна вчитися в інших.

Для багатьох сучасних християн відкриті різні можливості для праці на славу Бога і на користь людям. Завдяки духовному зв'язку з Богом християнин може ефективно допомагати іншим, наділяти інших необхідними знаннями, вміннями, свободою, ресурсами, повноваженнями. Розуміючи місію Бога в сучасному світі і наслідуючи Христа, людина може мудро мотивувати інших, підтримувати і надихати їх на виконання благих цілей.

Коли віруюча людина проявляє любов до людей на робочому місці, вона створює атмосферу довіри, надихає і додає творчий початок тим, хто його оточує. Важливо пам'ятати слова апостола Павла, який вчить, що «любов не величається, не надимається, не поводить нечемно, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою» (1 Кор. 13: 4-6). Отже, християнин і на роботі повинен проявляти повагу, дружелюбність, довіру, доброту, співчуття, чесність.

Лідерство християн виявляється в умінні будувати міжособистісні відношення з людьми не тільки для того, щоб щось отримувати від них, але щоб їм давати щось (надавати увагу, підтримку, повагу, вдячність, прощення, терпіння). Природно, щоб служити людям, необхідні духовні сили і мужність. Як не дивно, лідерство віруючих найбільш ефективно тоді, коли вони не шукають слави. Коли на перший план виходить самохвальство або показна духовність (див. 1 Кор. 13: 1-3), тоді спотворюється сутність християнського свідоцтва. Парадоксально, але чим більше християни демонструють зовнішню релігійність, переслідують власні інтереси, тим менше вони успішні в християнській місії. Коли ж християни підпорядковують власні плани і цінності Богу, фокусуючись на Ньому і Його місії, Він дає їм мудрість понад і допомагає знайти відчутний успіх.

Багато людей сьогодні вказують на незадоволеність своєю трудовою діяльністю. Багато хто вибирає діяльність не стільки до душі або за покликанням, скільки за розміром зарплати чи за «статусом». Відбуваються інтелектуальні та соціально-економічні процеси, що впливають на розуміння людьми сенсу праці. З одного боку, до теми праці продовжують звертатися багато богословів і філософів. З іншого боку, потрібно визнати, що для багатьох питання про сенс праці залишається малозрозумілим, а деякі віруючі його навіть не піднімають. Християнський антиінтелектуалізм або богословське невігластво зводить сенс праці до неминучого наслідку гріхопадіння, а в гіршому випадку і до праці як покарання за гріх. Найчастіше подібна позиція передбачає відхід від «мирського» праці з метою посвятити себе служінню Богу і церкві як більш високому покликанню.

З іншого боку, в навколишньому суспільстві споживання ми дуже часто спостерігаємо таке розуміння праці, в якому її цінність зводиться не до практичної користі кінцевого продукту, але до задоволення і самовираження людини (сучасна індустрія моди – яскравий тому приклад). Негативне ставлення до праці пов'язане з гординою і самолюбством людини.

Дуглас Вуллі в своєму огляді західної богословсько-практичної літератури з теми взаємозв'язку віри і праці зауважує, що термін «богослов'я праці» виникло приблизно в 1949 році, однак в оформленому вигляді богослов'я праці з'явилося не раніше 1950 року. За останні 70 років були надруковано багато книг, автори яких намагалися дати відповідь на ключове питання: відповідно до Біблії, людська праця володіє метою, сенсом і важливістю? Передумови цієї богословської дискусії такі: 1) Бог – працівник, і Його праця наділена змістом; 2) Бог створив людину на Свій образ, зокрема за образом Бога – працівника; 3) людина працює відповідно до Божою заповіді (велике веління, або мандат Творіння); 4) хоча гріхопадіння і спотворило суть праці, сама праця виникла до гріхопадіння і не є прокляттям для людини; 5) Бог бажає творити разом із людиною, перетворюючи

суспільство в цілому і кожну окрему людину зокрема; б) значна частина праці має сенс у контексті творіння нової землі (очевидна нерозривність біблійної есхатології і богослов'я праці). Таким чином, праця наповнена змістом, коли має зв'язок із Богом.

Християни знайдуть почуття мети і сенсу своєї роботи зокрема тоді, коли почнуть сприймати свою роботу як відображення Божої праці на землі. Якщо людина служить реальним потребам людей, вона відображає Божий задум щодо задоволення потреб всього суспільства. В ідеалі людина повинна бути в змозі сказати: «Моя праця – це праця Божа».

Коли ми розглядаємо роботи Мирослава Вольфа «Праця в Дусі: до питання про богослов'я праці», Даррелла Костена «Богослов'я праці: праця і нове творіння», Тімоті Келлера і Кетрін Лірі Олсдорф «Навіщо працювати? великі Біблійні істини про вашу справу» і Стівена Гарбера «Пристрій віри: гармонія віри і поведінки», то бачимо наступне.

Вольф пропонує пневматологічну модель теології праці, заснованої на *charismata*, тобто духовних дарах. «Вольф передбачає, що є єдиний заклик використовувати дари Духа у всіх типах трудових завдань, всередині і за межами церкви, приймаючи участь у триваючій місії Бога з відтворення, що веде до нового творіння». На думку Куди, Косден розуміє богослов'я праці в трьох вимірах: інструментальний (тобто задоволення своїх і чужих потреб), соціальний (формування спільності або громади людей за допомогою праці) і онтологічний аспекти (люди за своєю природою є трудівниками, створеними за образом Бога - працівника). Косден інтегрує протологію (вчення про творіння), есхатологію і христологію. Його богослов'я має акценти реформатських богословів, а саме: сотворіння, гріхопадіння, викуплення і нове творіння. Косден поміщає людську працю в рамки руху від творіння до нового творіння.

Праця викупленої людини можна і потрібно сприймати як внесок у нове творіння. В цій перспективі воскресіння Ісуса Христа стає парадигмою

нового творіння. Тілесне воскресіння Христа служить як парадигма для спадкоємності між нинішнім творінням і прийдешнім перетвореним творінням.

Келлер розкриває своє богослов'я праці через осмислення трьох аспектів: (1) Божого плану щодо праці в акті Творіння; (2) проблеми людства щодо праці (як наслідок гріхопадіння сенс і досвід праці перекручується) і (3) викуплення у Христі.

Куди відзначає, що Вольф, Косден, Харді, Келлер і інші демонструють те, що Беванс називає контркультурною моделлю контекстуальної теології, яка протистоїть культурі істиною про життя, смерті, воскресіння і царство Ісуса Христа, закликаючи до культурної трансформації через життєдайну сили Божої благодаті і милості.

Куди вірно помічає, що поряд з фундаментальними богословськими істинами про творіння, гріхопадіння, викуплення, догматичними уявленнями про майбутнє (есхатологію) також необхідний контекстуальний богословський підхід, який буде відображати локальні ситуації, в яких слід відповідним чином осмислювати умови праці з урахуванням унікального локального контексту для християнського міркування. З одного боку, як стверджує Куди, у богослов'я праці повинен бути глобальний характер, однак з воно також має адекватно відповідати на питання про працю, що має місце в тому чи іншому конкретному конфесійному (і локальному) контексті.

У середовищі євангельських християн Євразії дискусії про богослов'я праці, загальне священство і концепцію «місія в професії» виникли зовсім недавно. На думку Михайла Черенкова, євангельські християни перебувають у пошуку своєї ідентичності, яка не обмежується стінами помісних церков і виявляється в дискусіях з актуальних питань повсякденності. Одним із таких питань є богослов'я Царства Божого, яке встановлюється в світі як всередині, так і поза церковними стінами. Черенков вважає, що у богослов'ї пострадянських протестантів Церква і Царство все частіше осмислюються в

своєму нерозривному взаємному зв'язку. Церква зв'язується з конкретикою місця і часу, організації та спільності, інструменту та ресурсів, альтернативи і критики. Царство перемикає нас в граничний масштаб і повноту реальності без кордонів, корелює з концепцією *Missio Dei*, особливою роллю Духа і цілісної місії, ідеї загального священства і співробітництва з Богом, а також сценарієм прогресивної есхатології. Нарешті, саме бачення Царства дозволяє вибудовувати богословськи і місіологічно послідовні стосунки з суспільством, вбачаючи в ньому не тільки місіонерське поле, але і сліди преображення, знаки і оазиси нової реальності.

Природно, потрібні зусилля богословів, церковних служителів і християн-професіоналів, щоб різні аспекти богослов'я праці були систематично опрацьовані і пов'язані з християнською практикою в сучасному світі. Справжня християнське життя – плід співпраці й присутності Божого Духа. Вона заснована на досконалій любові Бога, явленій світу в Ісусі Христі.

Співробітництво віруючої людини з Богом проявляється в різних діях, які мотивовані внутрішнім бажанням зробити щось добре, відповідне з задумом і місією Бога.

Співробітництво з Богом, відповідно за Новим Заповітом, засноване на тому, що Бог спасає людину заради мети. Спасені Богом люди називаються в Новому Завіті «причасниками» Христа (Євр. 3: 1) і Духа Святого («співучасники»; Євр. 6:4). Завдяки залученню до Бога віруюча людина стає новим духовним творінням, створеним у Христі на добрі справи (Еф. 2:10).

Біблійна концепція «доброї справи» відбувається з наративу про створення всесвіту і людини (Бут. 2: 2). У книзі пророка Ісаї про Бога говориться як про Творця, Який утворив Ізраїль і обирає його для виконання Своєї місії серед народів (Іс. 42: 5-6; 43: 1, 7; 44: 1-6). У Флп. 1:6 апостол Павло вчить, що Бог приступив до здійснення спасіння людей. Він звершує

це спасіння («добру справу») в тих, хто увірував у Христа, щоб вони здійснювали Божу волю і перебували в спілкуванні з Христом (1 Кор. 1:9).

Здійснення Богом «доброї справи» в віруючих може бути розглянуто як Боже завдання створити нову людину, здатну на доброту (Еф. 2:10).

Життя християн представлене в Новому Завіті як добрі справи (Діян. 9:36-43) або справи, гідні покаєння (Дії. 26:20). За Павлом, Бог має силу збагатити людину Своєю благодаттю і заповнити потреби людини, щоб вона могла творити добро (2 Кор. 8:10; 9: 8; Флп. 4: 14-20).

Справжнє християнське служіння Богу і благодотворний вплив на людей на робочому місці будуть здійснюватися в тому випадку, якщо віруючі будуть: (1) прагнути підтримувати добрі відносини з оточуючими на основі безкорисливості, любові й служіння іншим людям; (2) ініціювати та визнавати ясне бачення розвитку індивідуальної та спільної діяльності; (3) шукати правди Божої і захищати Істину, бути чесними і справедливими; (4) перебувати в добровільній підзвітності іншим, шукати об'єктивний зворотній зв'язок; (5) встановлювати для себе високі стандарти (поведінки, в професійних досягненнях, в щирості і в інтенсивності служіння іншим); (6) підбадьорювати і підтримувати оточуючих; (7) постійно розвиватися і сприяти реалізації потенціалу інших людей; (8) дякувати колег і співробітників; і головне, (9) прагнути до того, щоб християнська віра була виявлена не тільки на словах, але і в повсякденному житті.

Американський богослов і пастор Джон Пайпер пише: «Світська робота не є тратою часу в тому випадку, коли з 8 до 5 годин [тобто в робочий час] ми звертаємо особливу увагу на Христа. Божа воля в нашу епоху полягає в тому, щоб Його люди були сіллю і світлом у всіх легітимних професіях. Його мета в тому, щоб бути збагненним у всіх сферах життя. Знати Бога – життя і радість для людей. Бог не закликає нас зі світу. Він не звільняє нас від необхідності працювати. Він не руйнує суспільство і культуру. Через розосередження святих Він поширює Своє верховенство в усьому, щоб люди

могли відчувати радість у спілкуванні з Богом. Якщо працюєш просто як світська людина, то розтрачуєш своє життя даремно, скільки б не заробив. Але якщо сприймаєш свій працю як частину Божого відкуплення для Євангелії і слави Христа, тоді радість не припиниться, і Бог прославиться в твоїй радості».

Кілька слів про інтелектуальну працю християн. Ендрю Шенкс називає працю християнських філософів і інтелектуалів священницькою і пророчою. Покликання інтелектуалів в тому, щоб захищати істину заради вищих духовно-моральних цілей. У випадку з інтелектуальною працею таких християн покликання – це не прояв кмітливості у формуванні й обґрунтуванні власних ідей. Справжнє покликання християнина-інтелектуала – це щирий пошук і захист правди Божої, ведення просвітницької діяльності, а при необхідності і викриття несправедливості, лицемірства, корупції, нецтва, підлабузництва перед світською владою і т. д.

З християнської точки зору, всі люди мають здатність до пізнання Бога і себе. Коли відбувається зустріч із Богом, людина починає усвідомлювати себе інакше. Дякувати Богу людина духовно прозріває, а разом з цим у ній народжується нове розуміння себе, а також формується потреба висловити духовний потенціал через служіння Богу і людям.

Особисте лідерство передбачає вміння розпоряджатися власним часом і ресурсами, вибудовувати відносини з оточуючими людьми, ставити мету і досягати її. Особисте лідерство стосується питань життєвих цілей, цінностей, стратегій і т. д. Особисте лідерство проявляється в житті людини в шести ключових напрямках.

По-перше, при осмисленні і досягненні особистого бачення, тобто довгострокової мети життя. По-друге, в осмисленні особистої місії людини тобто сенсу його життя і цілеспрямованої діяльності. По-третє, у визначенні та моделюванні духовно-моральних цінностей. По-четверте, особисте лідерство полягає і проявляється в плануванні свого життя і діяльності.

Важливі життєві питання і рішення вимагають продуманої стратегії, відповідно до якої людина може рухатися вперед. По-п'яте, особисте лідерство варто вбачати і в тому, яким чином людина створює необхідні умови для того, щоб він міг виконати те, що він від себе чекає. Наприклад, якщо людина ставить перед собою мету побудувати будинок, то їй буде потрібно для цього все необхідне, щоб будівництво можна було почати і завершити. По-шосте, особисте лідерство проявляється в тому, яким чином людина підтримує в собі мотивацію і створює умови, щоб мати натхнення і бажання здійснити те, що вважає за необхідне.

Важливо нагадувати віруючим, що прагнуть до лідерських ролей, що людина, яка не навчилася «вести саму себе», тобто розуміти своє покликання і докладати зусиль до розвитку власної особистості, щоб реалізовувати своє покликання в служінні Богу і людям, знати свої довгострокові цілі та цінності, мати стратегію і реалізовувати план досягнення своїх богоугодних цілей, контролювати себе, свої бажання, емоції і поведінку, вміти організувати себе, не може претендувати на те, щоб «вести інших» і надавати позитивний вплив на оточуючих. З християнської точки зору, успішним професіоналом можна назвати в тому випадку, якщо в його діяльності і досягненнях проявився богонатхнений характер і розум.

Керуючись заповідями Бога і направляючи життя на славу Богу, віруюча людина може бути успішною в різних професійних сферах. З християнської точки зору, справжнім успіхом можна назвати благодіючий вплив на своє оточення; успіх професіонала – це життя служіння іншим людям своїми здібностями і діяльністю.

Християнська місія через професію має величезний потенціал. Невіруючі люди або представники інших релігій можуть і повинні почути проповідь про Христа від християн-професіоналів. Це дуже важливо! Тому потрібно благовістити в першу чергу через виробництво якісних товарів і

послуг, на мові високої трудової етики і щирих, доброзичливих відношень із людьми.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У третьому розділі досліджено лідерство й етику праці, основні напрями розвитку протестантської етики і порівняльний аналіз сучасних протестантських концепцій соціально-трудоких відносин та коучингу й місії у професійній діяльності.

Окреслено, що лідерство стало характерною рисою етики праці протестантів у сьогоденні. Протестантський погляд на лідерство пов'язаний не стільки з фігурою самого лідера, стільки з джерелом бачення лідера та розумінням, куди слід йти йому самому і вести за собою інших людей. Іншими словами, протестантське розуміння лідерства має на увазі «вказування шляху» і розуміння себе на цьому шляху – як виразна риса біблійного образу пастиря та вчителя. На сучасному стані розвитку протестантської етики праці серед головних особливостей протестантського лідерства особливе місце займають, зокрема: середовище прояву лідерства, духовна атмосфера, а також критерії оцінки ефективності лідерства, його контекст й особисті відношеннями лідера з Богом і людьми, його відродженість (у біблійному розумінні) та його здатністю бути учнем Ісуса Христа, який бажає і може перевести християнське вчення в особистісний досвід. Протестантське лідерство втілюється в контексті специфічного середовища, в якому є взаємодія між Богом, християнською громадою і конкретною людиною. Лідерство вимагає особливого розуміння спільної мети, досягненням якої зайняті віруючі люди, осмисленням власної ролі і відповідальності кожного. Ця особливість пояснюється тим, що лідер-християнин має відповідальність за якість свого лідерства й служіння – також і як член соціуму та громадянин держави, а не лише вірний церкви.

Життєве завдання лідера полягає в тому, щоб бути людиною, яка концентрує свою увагу не на собі, а на команді покликаних людей. Важливе особисте покликання та покликання до загальної діяльності й служіння. Наставництво – важливий фактор для формування християнського лідерства, а також важливий аспект у справі християнської місії. Якщо принцип наставництва в громаді працює, тоді лідерство буде ефективним.

Огляд літератури щодо лідерства, запропонований Мері Енн Глінн і Річем Де Йорді, показує, що протягом останніх п'яти десятиліть не існувало єдиного уявлення про особисте й організаційне лідерство. По суті, в минулому столітті відбулися дві основних зміни в його осмисленні: 1) стався перехід від інтересу особистих (індивідуальних) рис будь-якого лідера до розгляду ролі, яку він відіграє в міжособистісній взаємодії; 2) змістився акцент з уточнення і розвитку ключових особистих і професійних характеристик лідера до лідерства як командного процесу, який включає всіх учасників у досягненні спільної мети.

В шостому виданні підручника «Лідерство: теорія і практика» Пітер Нортхаус представляє якісний аналіз основних підходів до вивчення лідерства. Він справедливо відзначає, що не існує єдиного «правильного» підходу. З його точки зору, теоретизація лідерства відбувається за кількома напрямками: (1) характер лідера і його поведінка; (2) роль послідовників і їх контекст; (3) взаємодія між лідерами і послідовниками; (4) перетворення людей в процесі лідерства. П. Нортхаус розуміє лідерство як процес, в якому один індивід впливає на групу індивідів для досягнення спільної мети.

Праця «Лідерство в організаціях» Геррі Юкла розглядає лідерство в різних організаціях (лікарні, університети, комерційні організації, держустанови, недержавні підприємства тощо). Автор визначає лідерство як процес впливу на інших людей з метою усвідомлення і досягнення згоди щодо того, що і як необхідно робити. За Г. Юклом, лідерство в організаціях

пов'язано як зі спеціалізованою формальною і неформальною роллю лідерів і послідовників, так і з процесом соціального впливу організації на її оточення.

Альффорд і Нотон стверджують, що віру і роботу можна і необхідно поєднувати. Вони пов'язують богословське розуміння християнської соціальної традиції з теорією і практикою менеджменту.

Маскара, Розен і Морі вважають, що духовний сенс, швидше за все, черпає своє значення з чогось трансцендентного. Вони переконані, що оскільки люди мають ідею, що «вони є частиною трансцендентного сенсу у відношенні до них», то вони мають відчуття покликання в певному напрямі на своєму життєвому шляху. Це відповідає дослідженню Липс-Вірми, присвяченого людям з духовним світоглядом: люди воліли б працювати в організаціях, які могли б задовольнити чотири бажання: надати можливості для особистісного розвитку і можливості бути самими собою, можливість набути досвіду єдності з іншими, надати середовище для самовираження і можливість служити іншим. Ефективне організаційне лідерство враховує ці чотири очікування як стратегію, необхідну для вірності працівників організації і їх утримання.

Християнська духовність на робочому місці – це комплексне поняття, яке зачіпає багато богословсько-практичних і соціальних, економічних та культурологічних питань. Богослов'я праці передбачає опрацювання питань про Бога, Його працю, призначення людини і її співпраці з Богом, про важку, небезпечну і несправедливу працю як наслідок гріхопадіння тощо. Богословські питання можуть і повинні стосуватися аспектів професійного покликання, трудової етики, богоугодної (творчої) або гріховної (шкідливої) праці.

Для багатьох християн, однак, розуміння особистого призначення і духовності рідко проникає в простір робочого місця. Християни, чи то роботодавці або співробітники нерелігійних організацій, асоціюють духовне життя і практики тільки з діяльністю, що здійснюється помісними церквами

або християнськими організаціями та допомагає розвивати і підтримувати віру. Образ справжньої духовності відкритий нам Богом через Його Сина. У нашому досвіді християнська духовність виникає завдяки Духу, Який відроджує в нас здатність до співтворчості з Богом. З християнської точки зору, духовність є плодом Святого Духа. Християнин настільки духовний і цілісний, наскільки близький до Христа. Духовне відродження приходить до людини й тоді, коли вона прагне «одухотворити» свою працю, тобто трансформувати її в духовну діяльність. Завдяки Духу віруючому відкривається те, що корисно, дозволено і необхідно не тільки для нього, а й для оточуючих. Духовний досвід спілкування з Христом і духовне навчання від Духа перетворюють людину, роблячи її здібною любити інших людей (1 Кор. 13: 1-8), проявляючи працелюбність, мудрість, подяку, справедливість, взаємоповагу, відповідальність, довіру. Через пізнання Бога людина краще розуміє себе, власне призначення, таланти й можливості.

Повсякденна праця є частиною вираження християнського поклоніння. Робоче місце може і повинно бути місцем поклоніння Богу; праця повинна бути вираженням поклоніння Богові. Божа воля полягає в тому, щоб віруюча людина була працюючою, моральною, успішною у всьому, що вона робить не тільки в контексті служіння в помісній громаді, а й на своїй роботі. Бог приймає участь у житті людини, надає їй всіляке сприяння в різних сферах життя (особливо тоді, коли людина займається богоугодною справою). Будь-який професійний працівник буде успішний і принесе загальну користь, якщо до цієї праці він, по-перше, буде покликаний Богом, і, по-друге, якщо він працює як для Господа. Пізнання Бога і життя (включаючи трудову діяльність), відповідно до Його волі, можливі завдяки взаємодії творчих енергій у людині та діянню благодаті Божої в людині.

РОЗДІЛ 4 ПРОТЕСТАНТСЬКА ТРУДОВА ЕТИКА В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

4.1 Українські соціально-політичні реалії і протестантські моральні цінності

Релігійна сторона життя має суттєвий вплив на соціальний контекст. В українських реаліях, щоб здійснити принципи суспільних перетворень, необхідно зрозуміти, що нам заважає прийти до змін і збудувати нову країну?

По-перше, треба зрозуміти, що нам необхідний релігійний поштовх. Релігійний світогляд, може заважати або стимулювати процес суспільних перетворень. На цей момент українське суспільство, хоча і вважає себе православним суспільством, насправді є таким тільки номінально. Не бачимо тут серйозних зрушень, тому суспільство дуже важно консолідувати, направляючи його до розуміння, що праця християнина в світі є реалізацією його любові до Бога, призводячи до усвідомлення відповідальності в плані суспільних перетворень.

По-друге, положення людини в світі насправді залежить від її власних зусиль, і це має на увазі, що позитивні або негативні зміни є наслідком вчинків і рішень самої людини, а не тільки навколишнього середовища і соціуму. Ми самі можемо змінити обставини нашого життя на краще не тільки в особистому сенсі, але і в загальному. І прикладом в цьому є саме Реформація, яка показала світові форму усвідомлення та реалізації суспільних перетворень. Реформація не обминула Україну того часу, коли вона була під владою Речі Посполитої, так і сьогодні, під час незалежності.

На українських землях протестанти організовували не тільки свої громади, а й друкарні і школи. Так, біля Кам'янця-Подільського, в селі Панівцях, на початку XVII століття існувала вища кальвіністська школа і друкарня. У 1638 році на Волині, протестанти-соцініани організували вищу школу-академію [44]. Протестантизм впливав на українське суспільство того

часу, але досвід Реформації хоча і не прижився в Україні, але він мав свої наслідки і вплинув на реформування православ'я та виникнення уніатської церкви, як відповідь на релігійні зміни в Європі.

Протестантизм, не дивлячись на свій вплив на ранньому етапі, так і не зміг закріпитися на території Східної Європи. На сьогоднішній день представниками віри Лютера, Кальвіна і Цвінглі є євангельські християни пізнього протестантизму, церкви яких виникли в східноєвропейському просторі протягом останніх двох століть [60]. У пострадянських країнах протестантизм – це віра меншини [53, с. 25]. Історично склалося, що протестантизм не був підтриманий правлячою верхівкою країн Східної Європи, а в пострадянських країнах він виник як результат «Реформації знизу», коли багато селян кінця XIX століття і робочих початку XX століття визначилися зі своїми церковними уподобаннями на користь євангельського християнства. Їх вибір часто приводив до переслідувань з боку влади, тому цей різновид християнства досі відчуває свою травмованість у соціально-політичних питаннях.

Протестантизм на українські землі прийшов завдяки освіті вже наприкінці XVI ст., а ще більше на початку XVII ст., коли була заснована розгалужена шкільна мережа. Найбільшу кількість шкіл і в пограничних польсько-українських, і в православних землях Київської митрополії створили кальвіністи, маючи у цьому підтримку місцевої знаті, котра розуміла силу та важливість освіти й культури для загального соціального прогресу.

Ідеї Реформації можуть стати лейтмотивом стратегічних змін у пострадянському суспільстві. Усвідомлюючи необхідність у змінах і перетвореннях, ми тут стикаємося з дефіцитом реформаторів. Пристосовництво вбиває реформаційний дух, але очевидна криза керівництва, відкриває не тільки проблему, але і можливість для становлення нового покоління лідерів в українському суспільстві.

Нові умови для діяльності протестантських церков в Україні відкрилися з проголошенням в 1985 році Перебудови і особливо офіційне відзначення 1000-ліття хрещення Русі в 1988р. Зміни у політичному кліматі призвели до змін у законодавстві, що дозволило церквам практично вийти з підпілля та розгорнути євангелізаційну працю [35].

Сучасний протестантизм в Україні – це переважно пізні течії. Вони продемонстрували живучість за умов чужих їм соціально-економічних відносин, відсутності ідейного плюралізму та релігійної свободи. За кількістю прихильників протестантизм в нашій державі сьогодні поступається тільки православ'ю, а в західних областях – греко-католицизму. В останнє десятиліття ХХ ст. протестантські конфесії вступили з певними надіями на перспективу подальшого існування і навіть зростання своїх церков, зміцнення позицій у релігійному житті України [33].

Політичні зміни у колишньому СРСР активізували критичну стосовно режиму позицію багатьох зареєстрованих протестантських громад. Вони все голосніше вимагали права на повнокровне релігійне життя. Це значною мірою стимулювало вияв внутрішніх протиріч, що супроводжували створення та існування Союзу ЄХБ. У кінці 80-х років відкриту тенденцію ізоляції щодо нього демонструють братські меноніти. 1989 року відбувся масовий вихід з об'єднання всіх п'ятидесятницьких громад [27].

Поза межами Союзу ЄХБ у повоєнний період існувало ще дві легальні протестантські структури. Перша – автономно зареєстровані п'ятидесятницькі громади, які отримали на це дозвіл тільки на початку 70-х років і впродовж наступних десяти років діяли переважно у східних і південних регіонах України. Саме вони відображали "парадне обличчя" течії в Україні, оскільки їхня кількість подавалась як офіційна цифра всіх п'ятидесятників. Наскільки ж вона була далека від реальності, засвідчують хоча б такі дані. За станом на 1 травня 1989 р. з 652 п'ятидесятницьких громад, діючих у республіці, більшість (300 громад) були зареєстровані як

баптистські, 186 діяли без реєстрації (нелегально) і лише 166 (тобто очевидна меншість) були зареєстровані. Отже, офіційна статистика охоплювала тільки четверту частину всіх п'ятидесятницьких громад України.

Третє після ССХБ місце у легальному протестантизмі посідали громади адвентистів сьомого дня (АСД). До кінця 80-х років кількість віруючих у них, за офіційними даними, становила в Україні близько 20 тис. осіб. Внаслідок штучного припинення у 30-х роках їхнього членства у Генеральній конференції адвентистів сьомого дня (що офіційна пропаганда подавала як зв'язок "сектантів" з міжнародним імперіалізмом), адвентистські громади в Україні діяли у повоєнний час окремим осередком, маючи статус Республіканського об'єднання церков АСД. Останнє працювало у спілці з іншими республіканськими об'єднаннями, підпорядковуючись загальному органу – З'їзду (або нараді) церков АСД в СРСР. На з'їзді обирали церковну раду та її голову. У грудні 1980 р. у с. Заокському Тульської області створено адміністративно-навчальний центр, що об'єднав усі громади АСД колишнього Радянського Союзу в єдину Всесоюзну церкву адвентистів сьомого дня.

Протестантське підпілля в Україні за різноманітністю та кількістю віруючих не поступалося легальним осередкам. Воно об'єднувало частину євангельських християн-баптистів (громади РЦСХБ), п'ятидесятників (окрім громад християн віри євангельської та християн євангельської віри, також п'ятидесятників-сіоністів і п'ятидесятників-суботників), всіх адвентистів-реформістів та свідків Єгови. Адвентисти-реформісти донедавна діяли в межах Всесоюзної церкви вірних і вільних адвентистів сьомого дня, яка не підпорядковувалася жодній зарубіжній церкві. Нелегальний статус вказаних осередків, їхня "непідзвітність" місцевим органам влади і цілком природне бажання неоприлюднення конкретної інформації про себе не дає можливості докладно з'ясувати кількісний склад протестантського підпілля. Поруч із цими незареєстрованими осередками у 50-80-х рр. в Україні діяла низка

менших сект і навіть просто груп (іноді – декілька десятків віруючих) визначеної або напіввизначеної конфесійної орієнтації. Однак вони не мали серйозного впливу на розвиток протестантизму та загальну релігійну ситуацію в Україні.

На початку 90-х років більшість протестантських громад країни стали легальними. З цього часу, по суті, розпочався новий етап еволюції протестантських церков. Його можна назвати етапом подальшого формуванням сучасних протестантських громад. Цей процес у деяких течіях розвивався досить активно, однак згодом був штучно призупинений. Радикальні політичні зміни в колишньому СРСР, утворення суверенної держави Україна дали змогу протестантам відкрито здійснювати релігійну та позарелігійну практику. Сьогодні перехід більшості протестантських течій у церковний статус зносу позбавився. Це, зокрема, виявляється у структурних змінах, в явищі інституціоналізації, що відображає просування релігійної спільноти до стійкості, стабільності, створення формалізованої структури, розгалуженої організації.

На початку 90-х років у містах зосередилась більшість великих, життєздатних громад, що визначають характер місіонерської практики протестантизму. Це стосується, передусім, євангельського християнства-баптизму (половина його громад діє в містах), адвентизму (60%), п'ятидесятництва (три чверті від загальної кількості громад). Динаміка сучасного протестантизму, як бачимо, відображає загальну тенденцію урбанізації.

Найінтенсивніше відбувається процес розвитку протестантизму у західних областях України, де конфесія зберегла чимало резервів для видавничої, освітньої, місіонерської практики. Скажімо, у Рівному, Луцьку, Тернополі існують великі баптистські церкви, які мають не тільки значні за розмірами культові споруди і чимало віруючих, а й численні гуртки, видавництва, місії з євангелізації, ансамблі, хори тощо. Вони стали

своєрідними осередками паломництва протестантської молоді з багатьох міст України із-за кордону, тут часто бувають віруючі інших конфесій, проводять міжрелігійні симпозиуми, біблійні конференції, концерти і вистави, молодіжні вікторини. При церквах відкрито недільні школи, а також кореспондентські, регентські, дияконські курси, влаштовано навчання керівників молодіжних груп та гуртків за інтересами (фотосправи, автолюбителів, народних промислів). Безумовно, така діяльність не має нічого спільного з релігійною сектою. Стосовно церкви, то вона не приховує прагнення до розширення сфер впливу в суспільстві. Саме тому будь-який церковний інститут намагається об'єднати віруючих і на нерелігійній основі: у жіночих, молодіжних, дитячих групах, гуртках і громадське орієнтованих організаціях (місіях, філантропічних групах, пропагандистських агітбригадах), щоб, передусім, самі віруючі не відчували обмеженості життя у своєму релігійному колективі. Процес інституціоналізації сучасного протестантизму активізовано також деяким оновленням у його керівництві. На зміну консервативній генерації в кінці 80-х – на початку 90-х років прийшло чимало молодих лідерів. Їх кількість продовжує зростати. У багатьох церквах керівниками стали віруючі, які у 1985-1990 роках завершили навчання у закордонних богословських закладах. Ці сучасні лідери остаточно вибрали шлях релігійного оновлення, екуменізму й соціального служіння. Одним із головних кроків на цьому шляху стало об'єднання розрізнених протестантських громад України, створення їх центрів.

Найрозгалуженішим протестантським центром є сьогодні Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ), який у 2019 р. налічував близько 2,8 тис. громад – абсолютну більшість баптистів та євангельських християн країни. Союз діє як самостійна, незалежна у своєму внутрішньому житті структура, що водночас

підтримує тісні контакти з міжрегіональним об'єднанням, створеним на основі колишнього Союзу ЄХБ, – Євро-Азіатською федерацією союзів ЄХБ.

Активний процес будівництва церковного союзу відбувся у п'ятидесятництві. Так, у 1991 р. офіційно оголошено про створення Союзу християн віри євангельської (п'ятидесятників) України, що об'єднав майже всіх християн віри євангельської (у західних областях) та більшість християн євангельської віри (на сході й півдні).

При 400-х осередках Союзу відкрито недільні школи, у Києві створено Український заочний біблійний інститут, що має дві філії (у Рівному і Львові). Як і в євангельсько-баптистському братстві, у п'ятидесятницькому об'єднанні створено молодіжний осередок, низку місій, благодійних товариств. У Рівному 1993 року відкрито видавничий центр Союзу. Крім біблійної та навчальної релігійної літератури, він випускає декілька періодичних видань. Упродовж 1991-1995 років п'ятидесятницьке братство в Україні видало десятки тисяч примірників часопису "Вестник" (Львів), журналів "Вісник єднання" (Київ) та "Євангельський голос" (Кременець). П'ятидесятницька місія у Рівному друкує щомісячник "Свет Євангелия".

Окремий церковний осередок створили також адвентистські громади України – Українську уніонну конференцію церков адвентистів сьомого дня (УК АСД). До її структури входять понад 400 громад (крім 15 громад адвентистів-реформістів), УК АСД існує як складова Євро-Азіатського дивізіону Генеральної конференції адвентистів сьомого дня. При Українському уніоні організовані відділи молоді, служіння жінок, суботньої школи, з питань євангелізації, управління ресурсами та видавничий. Останній керує видавничим центром "Джерело життя" (Київ), де виходять українською мовою журнал "Ознаки часу" та газета "Вісник миру", інша адвентистська література.

Процес інституціоналізації сучасного протестантизму спричинює витворення у рамках існуючих об'єднань нових спільнот, ініційованих, переважно, молодими віруючими, котрі прагнуть радикальніших змін у релігійній та позарелігійній практиці своїх церков. Виходячи з фундаментальних засад пізньопротестантського вчення, вони, натомість, сповідують лібералізацію церковного життя, прагнуть активнішого оновлення його духовного клімату. Серед цих молодих спільнот вирізняється Собор незалежних євангельських церков України (на початку 1996 р. нараховував близько 40 громад у різних регіонах країни), що складається з недавніх членів євангельсько-баптистських, п'ятидесятницьких, пресвітеріанських громад. Абсолютна більшість прихильників Собору – молодь, причому, віруючі у першому поколінні. Значний відсоток має вищу освіту. Коло інтересів – культура, наука, мистецтво; структурне ядро – біблійні класи, гуртки молоді, місії; форма діяльності – проповідь та євангелізація; позарелігійна практика спрямована у філантропічну та культурно-освітню сферу.

4.2 Особливості застосування принципів протестантської трудової етики в українських реаліях

Сьогодні українське суспільство перебуває у пошуку альтернативних поглядів у сфері трудової етики. Це пов'язано з трансформаційними соціально-політичними і релігійними процесами в Україні. А оскільки в сучасній постсекулярній епосі релігія не вважається чимось негативним, тим більше в етичних питаннях, то погляд зупиняється на протестантській трудовій етиці. Оскільки традиційно українське суспільство вважається православним, ніхто не помічав важливість протестантської етики, поки українці не зіткнулися з необхідністю суспільно-політичного вибору та євроінтеграції. Адже бажання жити по-європейськи, без розуміння того, що вважається головним етичним чинником громадянського суспільства в

західних країнах, призводить до того, що не можемо вийти на необхідний рівень перетворення і трансформації суспільства. Таким чинником, є протестантська трудова етика, яка пропагує ідеї доброчинності праці, необхідність сумлінної і якісної роботи, старанність і ідею збагачення.

У сучасних умовах протестантизм в Україні є найдинамічнішою гілкою християнства. Неабияку роль у зміцненні позицій сучасного протестантизму відіграє наявність сталих джерел поповнення їхніх лав. Це, по-перше, сімейне виховання у родинах, які розглядаються як «домашні церкви» (третина послідовників баптизму—молодь до 30 років); по-друге, поступове зростання пропагандистської та місіонерської активності. За період незалежності протестантські організації створили 95 % усіх зареєстрованих в Україні релігійних місій. За статистикою адвентистів, тільки у середині 90-х років ХХ ст. у період проведення у київському Палаці спорту євангельської програми всесвітньо відомого проповідника з Австралії Джона Картера прийняли водне хрещення й поповнили громади АСД 3,5 тис. нових членів. По-третє, протестанти складають лише 2,2 % населення країни, усі члени їх організацій – активні, «реальні», чи справжні віруючі, тоді як серед православних переважає тип пасивного «масового віруючого». Особливість сучасного українського протестантизму—полягає у відображенні національно визначених рис. Протестантське середовище активно використовує національні обрядові традиції під час молитовних зібрань, релігійних свят; спостерігається відновлення української мови у проповідництві та обцинному житті. Протестантизм дедалі частіше розглядається як невіддільна складова релігійної історії українського народу.

Лютеранство представлене Українською лютеранською церквою, до складу якої входять переважна більшість із 70 зареєстрованих громад (1,5–2 тис. віруючих) і 60 священнослужителів. Громади лютеранської церкви існують в Києві, Львові, Тернополі, Кременці, Запоріжжі, Севастополі,

Сімферополі, Харкові, Миколаєві, Херсоні, Маріуполі. У 1996 році офіційно зареєстровано Єпископат лютеранської церкви з центром у Києві.

Кальвінізм в Україні репрезентований Закарпатською Реформатською Церквою (107 громад, 99 культових споруд, у тому числі 10 збудованих в останнє десятиліття, 71 священнослужитель, 81 недільна школа, одне періодичне видання). Англіканство представлено на території України лише двома громадами.

Баптизм залишається найвпливовішою з протестантських конфесій, об'єднуючи до 40% усіх протестантських спільнот. Найрозгалуженішим протестантським центром церковного типу є на сьогодні Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн–баптистів. Союз діє як самостійна, незалежна у внутрішньому житті структура. Союз складається з п'яти обласних об'єднань у межах України та 5 об'єднань баптистських церков діаспори – США, Канади, Австралії, Аргентини та Парагваю. У структурі Союзу створена розгалужена мережа духовних навчальних закладів.

П'ятидесятництво. Активний процес будівництва церковної організації відбувається у п'ятидесятництві, що об'єднує приблизно 30% усіх протестантських спільнот. Так, у 1990 році на з'їзді у м. Коростень більшість п'ятидесятницьких церков вирішили об'єднатись у Союз християн віри євангельської (п'ятидесятників) України. Союз об'єднав майже всіх християн віри євангельської (у західних областях) та більшість християн євангельської віри (на сході і півдні). Союз на федеративних засадах входить до спільного для більшості п'ятидесятницьких громад. Об'єданого союзу християн віри євангельської. Всеукраїнський союз має у своєму складі 1240 зареєстрованих (126 незареєстрованих) громад, 51 місію, 2081 священнослужителів, 871 культову споруду, 14 навчальних закладів, 871 недільну школу, 18 періодичних видань. Поза структурами Союзу діють понад 450 громад.

Методизм. На початку ХХІ ст. в Україні зареєстровано 15 методистських громад, організаційно підпорядкованих Російській об'єднаній методистській церкві.

Адвентизм. Окремий церковний осередок створили адвентистські громади України – Українську уніонну конференцію церков адвентистів сьомого дня. У складі українського уніону 7 регіональних конференцій і 2 місії. Існує як складова Євро-Азіатського дивізіону Всесвітня організація адвентистів сьомого дня. Якщо наприкінці 80-х років ХХ ст. до складу церкви адвентистів сьомого дня входило 214 об'єднань із 14114 членами, які обслуговувались 73 рукопокладеними і 88 нерукопокладеними проповідниками, то на початку ХХІ ст. – 898 зареєстрованих громад з понад 65 тис. членів, 72 громади діє поза її межами. Адвентисти мають 3171 суботню школу, 3 духовних навчальних заклади (Теологічна школа у Львові, Буковинський біблійний інститут, заочне відділення Заокської духовної академії у Лісовій Бучі під Києвом). Церковне служіння у різних формах здійснюють 1102 служителі. У розпорядженні адвентистів є 537 молитовних будинків. Головний напрям позакультової діяльності – впровадження здорового способу життя. У структурі уніону працює Українська адвентистська медична асоціація. При багатьох міських громадах відкриті сучасні медичні кабінети.

Баттизм. Найзначніші протестантські об'єднання представлені баптистськими церквами, але порівняно з православними і греко-католиками, це меншість. Український «Тиждень» у грудні 2010 р. повідомляє, що в Україні близько 300 тис. баптистів (ВСЦ ЄХБ об'єднує близько 150 тис. осіб та 2735 церков). Також баптистські церкви мають розгалужену мережу церков і на сьогоднішній день складають 3067 громади. (1/3 всіх протестантів). Дані про греко-католиків і православних такі: греко-католики – 4 млн., 3317 церков; православні: 80% населення України. УПЦ МП налічує 11539 церков, УПЦ КП – 4128 церков, УАПЦ – 1220 церков [27].

Вже кілька років спостерігається спад числа хрещень, організації нових церков, і зростання відвідувачів в євангельських церквах. Вже немає того ажіотажу, як це було в 90-ті та на початку 2000 рр. А ставлення до євангельських християн як до сектантів так і не змінилося. Все це наштовхує на думки, що євангельські церкви все ще залишаються маргінальними в суспільстві.

Україна буде відзначати свою тридцяту річницю власної незалежності. Цей період також ознаменувався часом релігійної свободи та активної євангелізаційної і місіонерської діяльності християнських церков євангельсько-протестантського напрямку. Євангельські церкви різних протестантських деномінацій по-різному скористалися можливостями релігійної свободи: були свої успіхи і свої невдачі. Зіткнувшись із новими умовами свободи, яка відкрила як нові можливості, так і нові проблеми, церкви були не готові до виклику, який вимагав радикальних змін не тільки в системі цінностей і світоглядних орієнтирів, а й у сфері діяльності. Хоча багато що було зроблено за цей час, але результати впливу євангельських церков у суспільстві не великі. Церкви все ще залишаються у стані меншості, але вони змогли подолати свою маргінальність у відношенні до суспільства.

Озираючись на пройдений тридцятирічний шлях можна побачити зростаючу активність євангельської церкви у відношенні до соціально-політичних процесів, що відбуваються в державі і суспільстві. Якщо до Революції гідності (зима 2013-2014 рр.) деякі пориви церков в плані впливу на політику не мали успіхів, то після революції гідності ми бачимо зростаючу активність протестантських церков в суспільстві. Це пов'язано не тільки з волонтерським рухом і соціальною допомогою під час війни на Сході країни, але і активність християн-протестантів в політиці. Якщо раніше пасивність церкви пояснювалася тим, що Святе Письмо говорить про церкву лише як про духовний організм, який впливає на суспільство через проповідь покаяння і віри. А взаємовідносини між євангельськими церквами і

державою історично найчастіше були негативними. Історія таких відносин бере свій початок ще з царської Росії, коли євангельсько-баптистський рух було переслідуючим з боку православної держави. Традиція деструктиву у відношенні до євангельського християнства тривала і за часів Радянської влади. Естафета неприйняття була посилена і стосувалася всіх, хто був пов'язаний з релігією, але для євангельських християн це означало тільки одне: Радянський союз – це держава антихриста й імперія зла.

Ще одна причина пасивного ставлення, яке все ж таки було подолано, це богословське вчення есхатологічного характеру, вираженого в крайньому преміленаризмі, який має диспенсационалістське забарвлення. Основна ідея цієї доктрини полягає в тому, що суспільство безнадійне і схоже на потопуючий корабель. А вся соціально-політична діяльність християн схожа на миття кубрика в цьому потопуючому кораблі. Як не старайся, а корабель все одно потоне, тому вся діяльність безглузда.

Також ми переживаємо часи духовної невизначеності та релігійної кризи. Оптимістичні дев'яності безповоротно пройшли і тепер настали часи жорсткого реалізму. Багато церков і навіть цілі об'єднання опинилися в стані духовного регресу. Якщо раніше зростання необхідно було тільки регулювати, то зараз про зростання практично не говорить ніхто і навіть ті, які їм раніше хвалилися. Вже давно стало модним пояснення сьогоденного занепаду, як стан очищення рядів, коли йдуть ті, хто взагалі-то і не було відродженими, але потрапили до церкви випадково, під шумок, або через вигоду. Зараз вже не модно робити статистику зростання або говорити про чисельну кількість зібрань, це і зрозуміло, тому що кількість помітно зменшилася.

Аналізуючи ситуацію євангельських церков до Майдану і Революції гідності, потрібно відзначити що маргіналізм церкви проявлявся також у її небажанні впливати на суспільство.

Перш ніж аналізувати маргінальність стану євангельських протестантів України до Революції гідності, необхідно дати визначення самого поняття. Слово маргінал (від лат. *margo* – «край») характеризує людину, що перебуває на межі різних соціальних груп, систем, культур і відчуває на собі їх вплив [51]. Слово маргінальність (від латинського *marginali* – «що перебуває на краю») – соціологічне поняття, що означає проміжність, «граничність» положення людини між будь-якими соціальними групами, що накладає певний відбиток на його психіку. Це поняття з'явилося в американській соціології у двадцяті роки ХХ ст. для позначення ситуації не адаптації іммігрантів до нових соціальних умов. Іншими словами маргінальна група людей – група, що відкидає певні цінності і традиції тієї культури, в якій ця група перебуває, і стверджується свою власну систему норм і цінностей.

Американський соціолог Е. Парк в есе "Людська міграція і маргінальний людина" (1928) досліджував маргінальність в контексті соціально-психологічного стану іммігрантів. Маргінальність, на думку Парка, «є посередником соціальним становищем або прикордонним духовним станом особистості, що опинилася в соціокультурному «розломі» між двома різними нормативно-ціннісними системами і вимушеної якийсь час роздвоюватися під впливом протилежних впливів». Маргінальна людина живе в двох світах одночасно, що змушує його приймати цінності та норми обох світів. Такі особливості маргінальної людини можна знайти і в релігії.

Подальші дослідження в області маргінальності привели до розширення розуміння даної проблеми, яка стала розглядатися як конфлікт культур. Соціолог Е. Хьюз відзначав, що маргінальність має місце там, де відбувається соціальна зміна і формуються групи, які не мають певної соціальної ідентифікації, що супроводжується розчаруванням (фрустрацією), розбіжністю особистісних чи групових прагнень. Хьюз виділив так

званні перехідні фази, які пов'язані з переходом людей від одного способу життя до іншого, від однієї культури і субкультури до іншої. Маргінальність для нього – це ідентифікація людини з двома статусами.

Найчастіше, маргінальність зв'язується з протестом і добровільним відходом від традиційних цінностей суспільства. Іншими словами, маргінальність це феномен протесту проти традиційних цінностей. У цьому плані маргінальний стан може бути схожим явище і для євангельських церков, представники яких зробили вибір на користь євангельської церкви, протестуючи з укладом життя сучасного секулярного після атеїстичного суспільства, що зберігає в собі безліч антихристиянських цінностей і аморальних дій. Бажання церкви вийти з товариства, фактично штовхає її на шлях маргінальності. Це виражається в тому, що церква закриваючись і створюючи власну субкультуру, організовує окремий світ, який практично не стикається з рештою світу. Ця закритість часто визначається як сектанство, але по суті має більш глибокі маргінальні коріння.

Церковно-релігійна ситуація в Україні є відмінною від тих, що склалися в більшості постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. Тут немає домінуючої Церкви, з якою асоціювало б себе суспільство або переважна його частина. Це зумовлено історичним поділом території України між різними державними утвореннями з відмінними культурними традиціями. Тому сучасна церковно-релігійна ситуація в Україні визначається чинниками, більшість з яких породжені культурно-історичними особливостями та умовами перехідного періоду українського суспільства.

Саме у зверненні до традиції криються, зокрема, і витoki міжправославного розколу та православно-греко-католицького протистояння. Накладаючись на регіонально-відмінні історичні та культурні особливості (значною мірою поєднані з етнічною визначеністю населення регіонів) релігійний чинник містить у собі значний конфліктний потенціал, що може суттєво впливати на стабільність суспільства.

Українське суспільство перебуває в стані соціально-економічного та політичного вибору. Соціологічні дослідження фіксують наявність у масовій свідомості громадян різноспрямованих (і навіть протилежних) орієнтацій, прагнень і позицій щодо подальшого розвитку української держави та суспільства. Немає єдності, якою має бути українська нація – етнічною чи політичною, а отже, якою має бути українська держава – державою титульної нації чи громадянського суспільства. Немає чіткого бачення соціально-економічної перспективи та геополітичних пріоритетів України. У цій ситуації Церква, точніше – Церкви України, розглядаються різними суспільними групами з політичних позицій. Політичну оцінку отримує історичне минуле Церков та їх стосунків. Таким чином історичні упередженості та стереотипи стають чинниками політичної дійсності, зумовлюють відмінні політичні та геополітичні орієнтації різних соціальних верств українського суспільства. Належність до певної Церкви стає чинником і ознакою політичної ідентифікації особи і самої церковної спільноти.

Зниження рівня життя переважної більшості громадян України, а також втрата соціальної перспективи зумовлює соціально-психологічні зміни – психологічну неврівноваженість, вразливість, потребу зовнішньої підтримки, підвищену схильність до навіювання. Такий стан суспільства, який можна назвати стресовим, з одного боку, зумовлює втрату довіри до традиційних суспільних інституцій, включаючи традиційні Церкви; з іншого боку, він сприяє поширенню містицизму, різноманітних есхатологічних вчень, які виводять людину за межі соціальної активності.

Підвищення рівня релігійності суспільства не відповідає ступеню його залученості до Церкви, зокрема, до традиційних Церков. Соціологічні дослідження останнього десятиліття засвідчили, що (порівняно з попереднім періодом), чисельність віруючих в Україні істотно зросла. Церква постійно посідає чільні позиції в рейтингу суспільної довіри до соціальних інституцій. Водночас, показник рівня довіри до Церкви є значно нижчим від показника

релігійності суспільства: за результатами соціологічних досліджень УЦЕПД, віруючими ідентифікують себе 57,8% громадян України, водночас, повну довіру до Церкви висловили лише 33,7% опитаних [65].

Гарантована релігійна свобода та зростання інтересу значної частини населення до світоглядних та духовних потреб свого життя сприяють стабільному розвитку церковного комплексу, становленню релігійного плюралізму та поліконфесійності держави, призводять до помітних змін у релігійній сфері як в кількісному, так і якісному вимірах.

Система державно-церковних відносин, що склалася в Україні, відповідає демократичним принципам, базується на основоположних міжнародних угодах із прав людини і свободи віросповідань та національному законодавстві, здатних забезпечувати динамічний розвиток релігійно-церковного життя.

За роки державності України мережа релігійних організацій зросла з 13,2 тис. у 1992 р. до 29,8 тис. на початок 2004 року, які об'єднують 64 центри і 221 управління. Щорічно релігійна мережа зростає в середньому на 1,5 тис. одиниць. Пік росту припадає на ювілейний 2000 рік, коли було утворено 1862 нові релігійні осередки.

Наведені вище дані дають можливість зробити висновок, що релігійне життя в сучасній Україні входить у нормальне русло. За ознаками кількісних та якісних показників релігійного середовища Україна все більшою мірою наближається до країн зі сталими демократичними традиціями, де релігійне життя не переживало зовнішнього тиску та жорсткої корекції.

У результаті тих змін, що відбулися в релігійному житті, українське суспільство на сьогодні є поліконфесійним з чітко визначеними домінантами – православною, греко-католицькою та пізньопротестантською. Для України характерне неухильне дотримання принципу свободи совісті та реальної віросповідної рівності, про що, зокрема, свідчать показники розвитку

віросповідних меншин та релігійних утворень, що діють у середовищі національних меншин [88].

Вплив церкви на процес формування та розвиток громадянських інституцій у суспільстві, діяльність релігійних організацій у процесі утвердження ідеології громадянського суспільства завжди цікавили філософів та релігієзнавців. До цієї теми в тому чи іншому плані звертались Т. Гоббс, Р. Белла, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель та інші. Їх основоположні ідеї отримали розвиток у працях російських релігієзнавців В. Гараджі, Ю. Левади, О. Сухова, І. Яблокова. Значний доробок у цьому плані мають українські дослідники: М. Бабій, В. Бондаренко, А. Колодний, Б.Лобовик, Л. Пилипович [16].

Водночас, роль релігійного комплексу та його інституалізованих форм у процесі розробки теорії громадянського суспільства, її практичної реалізації досліджена ще не достатньо. Тим більше, що сама церква історично еволюціонувала від повного несприйняття у свій час ідей громадянського суспільства як секулярного явища до визнання його як цінності сучасної цивілізації.

Унаслідок розпаду тоталітарної моделі відносин церкви й держави з'явилися нові можливості вільного розвитку релігійних конфесій. Експерти зазначають, що в незалежній Україні триває переорієнтація влади від інструментального використання релігійних організацій для здійснення окремих політичних проєктів на створення умов для всебічної й повної реалізації релігійними організаціями суттєво й історично властивих їм суспільних функцій. Зростає свобода конфесійної активності. Держава схвалює соціально значущу діяльність церкви, спрямовану на моральне вдосконалення суспільства, збереження й розвиток культури, виконання соціально-терапевтичних та соціально-адаптаційних функцій. Найважливішим завданням держави при цьому є найсуворіше дотримання

принципів світської держави, зокрема рівності всіх конфесій та релігійних організацій перед законом та державою.

Конституція зміцнила демократичні надбання, закладені ще в 1991 р. Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації" [39]. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова (ч. 3 ст. 35 Конституції); це запобігає виникненню державної релігії та привілеїв будь-яким релігійним організаціям. За ч. 4 ст. 35 неможливе звільнення від обов'язків перед законом (зокрема військового) за релігійними мотивами, але існує альтернативна служба. Це відповідає Європейській конвенції про захист прав людини та світовій практиці. У ст. 11 проголошена єдність етнічного, культурного, мовного та релігійного розвитку як етносу, так і національних меншин. Це цілком узгоджується з Рамочною конвенцією Ради Європи "Про захист прав національних меншин". Стаття 24 Конституції формулює принцип рівності прав і свобод громадян без обмежень за релігійною ознакою. Основними принципами державної політики України щодо релігії та церкви є забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних організацій, а також створення належних умов для їх ефективного функціонування та здійснення ними своєї соціальної місії.

Тож, усі віруючі в Україні та створені ними релігійні організації користуються повнотою прав та мають рівний юридичний статус – незалежно від часу створення, терміну існування та чисельності. Конституція також не передбачає поділу релігійних організацій на традиційні й нетрадиційні, визнані й невизнані тощо.

Релігійність сучасного українського суспільства стає все більш помітним фактором не лише приватного, але й публічного життя. Появу такої тенденції можна пояснити залученням Церкви до суспільного життя і водночас – зростанням її уваги до найгостріших соціально-політичних проблем, що зумовлює започаткування діалогу між церквою й суспільством. З огляду на це, спостерігається певна активність Церкви у відстоюванні прав

людини та інтересів суспільства. Церква все частіше висловлює своє ставлення до соціально-політичних подій, які супроводжуються суттєвими трансформаціями суспільного життя.

Активність Церкви помітно зміщується з суто релігійного поля до соціальної сфери: суспільство сьогодні потребує не лише душпастирського, але й соціального служіння церкви. Близько половини (46,2 %) громадян підтримують соціально значущу діяльність церкви, в той час коли лише 1,4 % (в межах похибки) з них вважають, що церква не відіграє помітної ролі в суспільстві [88]. Соціально значуща діяльність церкви знаходить все більшу підтримку з боку громадськості. Таким чином, перспективи подальшого розвитку Церкви значною мірою залежать від її соціальної активності та участі у вирішенні проблем, які сьогодні найбільше хвилюють громадян України.

Активна розбудова церковно-релігійної мережі супроводжується просуванням церкви до всіх сфер суспільного життя, які раніше були для неї закритими. Сьогодні соціальна діяльність церкви здійснюється переважно за двома напрямками: добродійна та освітньо-виховна.

Практично всі релігійні організації України створили структури (місії) для реалізації добродійних проектів. Добродійна діяльність здійснюється переважно в наступних формах: відпочинок та оздоровлення дітей; допомога бідним; заснування та утримання притулків, дитячих будинків, будинків для літніх людей, дитячих садків для дітей-сиріт, соціально-реабілітаційних центрів; добродійна діяльність у місцях позбавлення волі; надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від стихійного лиха та біженцям.

Церква приділяє значну увагу роботі з молоддю. Практично в кожній релігійній організації діють спеціальні структурні підрозділи, що опікуються проблемами дітей, підлітків та юнацтва. У роботі з молоддю церква активно використовує ЗМІ. Близько третини релігійних періодичних видань спрямовані на дитячу та молодіжну аудиторію.

Помітною є тенденція політизації релігійного середовища в Україні. Навколо церков згрупувалися політичні та громадські структури, які мають різні позиції щодо її геополітичних пріоритетів. Церкви залучаються до підтримки кандидатів на парламентських і президентських виборах. З огляду на досить тісні зв'язки Церков з певними політичними силами, вплив Церкви на політику й на політичні орієнтації громадян стає все помітнішим.

Протистояння церков із залученням політичних чинників не призводить до істотних політичних збурень, оскільки в цілому вплив Церкви на політичні переконання населення сьогодні незначний. Міжконфесійні протистояння маніфестує невелика частина активних парафіян. Конфесійна належність нерідко стає чинником політичного самовизначення громадян. Накладаючись на релігійно-відмінні історичні та культурні особливості, на протилежні політичні інтереси, релігійний чинник містить у собі значний конфліктний потенціал, що може суттєво впливати на стабільність українського суспільства.

Історичний досвід показує, що цілком деполітизувати релігійне життя неможливо; для цього практично відсутні ефективні суспільні механізми. Проте реалістично оцінюючи перспективи участі релігійних (насамперед християнських) організацій у політичному процесі, слід брати до уваги, що церкви не володіють технологіями та комунікаціями, здатними сьогодні жорстко забезпечити певну політичну орієнтацію пастви (до того ж поняття пастви в ортодоксальних церквах часто є номінальним). Тож використання релігійних організацій у політичній боротьбі не може забезпечити бажану будь-ким ефективність. При цьому лише спотворюються сутнісно притаманні церкві функції, деформується релігійне життя. Але водночас актуальною є проблема формування соціальної доктрини християнських церков України, використання важелів саме соціально-моральної критики та морального впливу на суспільство.

Відзначається тенденція зростання релігійності серед військовослужбовців. Нагальною проблемою залишається надання їм морально-психологічної допомоги й посилення виховної роботи війська. Але залучення до цієї діяльності Церкви шляхом запровадження інституту капеланства залишається дискусійною проблемою. Немає єдиної думки щодо форм і міри присутності церкви в Збройних силах (ЗС) у самому армійському середовищі. Не визначилася стосовно доцільності капеланства і громадська думка. Водночас позиція церкви в питанні взаємовідносин з армією є досить ґрунтовною: практично у всіх конфесіях створені структури, відповідальні за організацію діяльності у війську; в духовних навчальних закладах проводиться богословське навчання офіцерів ЗС, відповідальних за виховну роботу. Про це свідчить, зокрема, друга Національна конференція Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнсько-військового братства, яка відбулася в лютому 2003 року в Києві й була присвячена питанням об'єднання зусиль у сфері душ пастирської опіки військовослужбовців, відродження духовного просвітництва, виховання військових та членів їх сімей у дусі християнської моралі.

Сьогодні, з розширенням сфери вжитку української мови, посилюються тенденції до подолання космополітизму. Дедалі більше релігійних видань стають україномовними, а їх зміст – українознавчим.

У християнському середовищі відбувається поступове зростання сфери вжитку української мови, хоча воно часто недостатньо підкріплене матеріально (літературою, перекладами, розвитком друкарства, україномовною освітою). Проблемою залишається створення й розвиток цілісної Релігійної україномовної субкультури. Для цього потрібні матеріальна база та інфраструктура (налагодження видавничої справи, кваліфіковане навчання, створення повноцінних перекладів тощо).

Євангельські протестанти до недавнього часу не ототожнювали себе з суспільством, ні з його культурою і тим самим відокремлювали себе від

більшості, а оскільки вони є меншістю, все це наштовхує на те щоб закритися і жити своїм відособленим життям, час від часу перетинаючись з суспільством, якщо це необхідно. А необхідність може полягати тільки в традиційному благовісті, яке передбачає, що всі люди поза церквою – це заблудлі душі, яких необхідно «врятувати» і «звернути». Всі інші сторони зіткнення не визнаються і відкидаються.

Що призвело до такого стану закритості? Відповідаючи на це питання, можна виділити кілька крайніх поглядів, які формують переконання закритості. Перш за все це уявлення про відродження, як про стан нової «інший» природи, уявлення про минуле як про непотрібний баласт життя, а також негативне ставлення до цього.

Уявлення про відродження як про стан «нової природи» часто призводить до того, що у віруючих людей створюється чорно-біле сприйняття духовного життя. Воно виражається в тому, що церква - це спільнота відроджених, а значить святих – «безгрішних» людей, які не роблять свідомого гріха у своєму житті і представляють білу сторону життя, а всі інші, хто поза церквою, автоматично відносяться до чорної сторони. Що ж мається на увазі під відродженням? Хоча віровчення описує відродження в загальних рисах, пропонуючи загальноприйнятну євангельську позицію, частіше за все воно інтерпретується як народження духу, в той час, як невіруючі його не мають.

Що ж таке дух? Це нова природа людини, народжена від Святого Духа і відповідно, якщо вона народжена від Духа, вона грішити не може, адже Святий Дух не грішить. Такі міркування в підсумку призводять або до повної апатії чи до повного відчуження від життя. Чому так? Апатія народжується як наслідок розчарування у власному духовному житті, переплетеному постійними духовними падіннями і прогріхами. Відчуження з'являється як наслідок усвідомлення того, що щоб не грішити і позбутися від соціального впливу гріха, необхідно «вийти» з світу, відокремитися

усілякими способами. Обидві ці реакції є прямими наслідками розуміння відродження, як придбання нової природи від Бога.

Таке розуміння відродження підкріплюється тим, що багато хто прийшли до церкви, розірвали свої минулі відносини і зв'язки, часто є гріховними за своєю суттю, і в цих людей склалося враження, що все, що вони робили в минулому, було гріховним і хибним, а по-справжньому життя почалося тільки після покаяння. Для багатьох так воно і було на їхньому життєвому рівні, але такий підхід до життя привів до вузького розуміння життя загалом.

Що ж таке відродження насправді? На це питання намагаються відповісти і пастори і богослови. Прочитую кількох відомих західних євангельських богословів про відродження. Міллард Еріксон говорить про відродження як про вироблене Богом перетворення особистості віруючого, надання йому життя, нової духовної життєвої сили і нового напрямку після прийняття Христа [87]. Роберт Спраул каже: «Відродження – богословський термін, що позначає нову сутність, нове буття, новий початок. Відродитися – це не просто «перегорнути сторінку», щоб почати інше життя; відродження відзначає початок нового життя в особистості, оновленої корінним чином » [76]. Уейн Грудем пропонує нестандартне визначення відродженню як таємної дії Бога, яким Він залучає нас до нове духовне життя. На думку Джона Веслі, відродження – це відновлення в нас образу Божого і початковий елемент освітлення [25]. Джон Пакер пояснює відродження як внутрішнє оновлення занепакої людської природи під дією Святого Духа. Загалом, хоча всі ці визначення здаються схожими, вони мають різну інтерпретаційну спрямованість. Еріксон говорить про оновлення і перетворення особистості, Пакер – про внутрішнє оновлення, то Спраул – про абсолютно новий початку, Веслі – про відновлення занепакого образу Божого.

Бачимо два основних напрями тлумачення відродження: 1) оновлення і перетворення особистості, 2) створення нової природи, нового начала, відновлення або занурення в духовне життя. Веслі і Грудемом тільки роз'яснюють змістовну базу поняття відродження. У євангельській церкві найчастіше береться до уваги друге визначення відродження – як створення нової природи і через це в житті християнина з'являється безліч нестиківок між його переконаннями і життям.

Звернувшись до Бога і виділяючи досвід покаяння і відродження, часто євангельський християнин перекреслює весь свій минулий життєвий досвід, освіту, навички. Також він вже ні до чого «мирського» не прагне. Освіта, кар'єра, успіх – все це його вже не цікавить. Він проектує себе на духовне, адже тепер рубіжною рисою є відродження і все, що було до цього, вважається сміттям і навіть підкріплюється словами Павла, де він говорить, що все, чого він досяг у житті, він сприймає за сміття. Цитуючи Павла, що всі його досягнення – це сміття, ніхто не звертає увагу на іншу сторону медалі: що він цими досягненнями та можливостями активно користувався і навіть примножував їх! Просто у порівнянні з тим, що дав Христос, всі матеріальні цінності є сміттям, але потрібно врахувати і те, що і вони є даром від Бога. Просто дари різні і в порівнянні вони кардинально відрізняються один від одного, але в принципі вони також потрібні. Іншими словами, не потрібно перекреслювати все те, що було до моменту відродження.

Як сприймається сьогоднішня життєва дійсність? Негативно. Все сприймається в темних або в кращому випадку в сірих тонах. Адже тому й не дивно, що прийшла свобода для багатьох євангельських віруючих сприйнялася не як поштовх до активного благовістя, а як заклик до еміграції. Іншими словами, щоб жити нормальним духовним життям, потрібно вийти із суспільства, відокремитися «від світу» і жити своїм замкненим життям. Звісно, «замкнуте» життя євангельського християнина не призводить у результаті до чернецтва, але «окремість» життя яскраво

проявляється. Сьогодення сприймається як незмінна негативна реальність, яку не можна ніяк не усунути, тому залишається тільки одне – формально будучи присутнім у ньому, внутрішньо відділитися. У результаті, євангельські церкви, відділяючись від суспільства і не впливаючи на нього, створюють своє співтовариство, яке перебуває в маргіналітеті життя.

Складність українського соціально-політичного й економічного контексту пов'язана з імітацією проведення необхідних реформ в усіх сферах життя [13, с. 146]. Проте не бачимо позитивних перетворень. Проєвропейський орієнтир України наштовхується на жорстку реальність.

З іншого боку, євангельські церкви не звернули увагу на необхідність формування трудової етики як дисципліни, яка нарівні з церковним євангелізмом, могла б позитивно впливати на суспільство. Церкви, зосередившись на «порятунку людських душ» [65, с. 22], випустили зі свого арсеналу довгострокову стратегію впливу через створення філософії «нового суспільства», яке б через відтворену протестантську трудову етику, могло перетворювати зсередини український соціум. Здається, що для церкви важливіше «короткостроковий» вплив на суспільство через кризову соціальну допомогу, в тому плані, що ми «зціляємо рани суспільства», прагнучи врегулювати проблемні зони, не борючись з їх причинами.

У цьому плані церква не будує атмосферу економічного зростання, заохочуючи своїх людей працювати для загального блага, розвивати економіку через працю. У підсумку, церква виявляється нездатною позитивно відреагувати на серйозні політичні зміни в країні і не займається підготовкою нового покоління пасіонарних лідерів для суспільства. У той же час, Україна, обравши проєвропейський вектор розвитку, повинна звернути свою увагу не тільки на високий рівень життя європейських країн, але і на трудову етику цих країн, яка сформувалася під впливом християнських цінностей і в першу чергу під впливом протестантизму в тих країнах, де він домінував. Дослідники спробували провести зв'язок між процвітанням,

економічним зростанням, господарською діяльністю і релігією, і прийшли до висновку, що капіталістичне виробництво в Європі початку ХХ століття є наслідком протестантської трудової етики. Релігійної мотивації для формування трудової етики в Україні практично не вистачає. Для багатьох християнських конфесій в Україні, церква – це «ковчег порятунку», а не авангард Божого Царства, тому головним завданням християни бачать у тому, щоб привести якомога більше людей до віри, не звертаючи увагу на розбіжності з християнською етикою, зокрема з трудовою.

Євангельським протестантам в Україні потрібно врахувати фактор впливу реформатського богослов'я праці і розробити його в своєму контексті таким чином, щоб воно привело до зростання євангельського підприємництва в країні. Ці зміни повинні виникнути в результаті того, що євангельські протестанти вийдуть за межі своєї деномінаційності і почнуть вести межконфесійний діалог. Однією з проблем євангельських церков в Україні є підкреслення власної переваги. Дискусії про правильність віри не вщухають і досі, і найчастіше вони супроводжують ті церкви, які, за суттю своєю, є відображенням модерністської культури.

Сьогоднішнім євангельським церквам, особливо з фундаменталістського блоку, необхідно припинити сперечатися. У цьому плані показовий досвід тих церков, які, уникаючи суперечок, визначили «коло ортодоксії» євангельських церков, таким чином знявши напругу в міжденомінаційному діалозі [20, с. 264]. Ця напруга знімається і всередині громади, направляючи її внутрішній потенціал на місію в професії і соціальний євангелізм. Це призводить до виходу громади за рамки своїх стін і необхідного впливу на суспільство для його подальшого преображення.

Тільки тоді, коли євангельські церкви усвідомлять свою роль у суспільстві, вони зможуть переглянути своє богослов'я праці. Євангельський нігілізм щодо світу повинен змінитися «теологією надії», а праця в світі, повинна перетворитися зі стану праці як «неминучого зла» в стан, коли праця

– це прославлення Бога з метою поширення Божого сьйва в цьому світі. Лише тоді у церкві з'являється віра в дієвість слів молитви Отче наш: «... нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі» (Мт.6: 10).

Необхідно по-новому підійти до ролі церкви в суспільстві. Вона не повинна бути на узбіччі соціального життя, хоча вже не може бути і в її центрі. Секуляризм не допустить церкву до свого центру, а якщо і станеться це, то в українському контексті так буде не на користь протестантів. Де ж тоді місце для євангельської церкви в суспільстві? Її місце бути в гуші подій і в епіцентрі проблем і викликів сучасного суспільства.

Церква в суспільстві – це спільнота Божого народу, яка складається з людей, що мають політичну зрілість, є соціально відповідальними і пасіонарними. Божа людина не може байдуже дивитися на те, що відбувається в країні, в якій живе. Її серце буде стискатися від болю або захоплюватися від радості, але не буде байдужим до того, що відбувається. Думаючи над цією сферою людського життя, хочеться згадати приклад пророків Старого Завіту, які були яскравим уособленням активної громадянської позиції в своєму суспільстві, були в центрі уваги народу і мали вплив на привителів.

Україна потребує нового покоління лідерів-пророків, які б, проявляючи безстрашність, будуть у центрі уваги політичного життя країни. Божа людина не закривається від актуальних проблем господарської і соціальної сторони життя суспільства. Така людина зацікавлена в тому, щоб кожний розкрив себе у всій повноті Божого образу і подоби, розвиваючись таким чином, щоб основні потреби людини були задоволені законним чином. Це означає, що необхідні серйозні економічні зміни в країні, щоб в ній хотілося жити, створювати сім'ї та виховувати своїх дітей! Ми бачимо кричущу економічну несправедливість і витік кращих і перспективних за кордон. Більшість української молоді мають серйозні наміри виїхати з країни, а нам потрібні ті, які готові змінити економічну ситуацію в державі.

Російський філософ Лев Гумільов вперше використав термін «пасіонарність», щоб показати, що в суспільстві час від часу з'являються люди, які готові «жити для інших» і перетворювати світ навколо себе [80, с. 137]. Це люди великої мети і потужної пристрасті до зміни суспільства. У духовному сенсі це ті, які готові втілювати в життя Ісусову молитву – «Нехай прийде Царство Твоє ...» (Мф.6: 10). Саме таких людей потребує Україна. За Гумільовим, пасіонарність – «це здатність і прагнення до зміни оточення ... Імпульс пасіонарності буває настільки сильний, що носії цієї ознаки – пасіонарії не можуть змусити себе розрахувати наслідки своїх вчинків. Це дуже важлива обставина, що вказує, що пасіонарність – атрибут не свідомості, а підсвідомості і важлива ознака, що виражається в специфіці конституції нервової діяльності» [80, с. 137].

Пасіонарна людина – це людина пристрасті, яка захоплена вищою метою. У християнстві – це прагнення висловити в собі Христа (Рим.8: 29), Який змінив обличчя єврейської релігійної громади I-го століття, яка згодом і стала родоначальницею християнської церкви. Для того, щоб Божі люди стали пристрасними, їм потрібен зразок, виражений у прикладі Христа, Який не собі догоджав, а служив іншим. Суспільство постійно змінюється, і проблеми, які були актуальними ще п'ять років тому, вже не здаються такими сьогодні. Тому завжди необхідно бути наготові.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

У четвертому розділі розкрито можливості використання принципів протестантської трудової етики в сучасній Україні.

Розкрито тему протестантської трудової етики, яка є актуальною, хоча і спірною для українського суспільства. Сполучені Штати, Англія, Швейцарія, держави північної Європи мають високі економічні показники і є переважно протестантськими країнами. Хоча не всі вбачають у цьому релігійний фактор, проте для України це приклади розвитку. Українські

протестанти, яким є євангельське християнство в країні, сприймаючи себе спадкоємцями Реформації, можуть бути також і носіями протестантської трудової етики.

Ідея протестантської етики має на увазі необхідність в постійних реформах у всіх сторонах життєдіяльності суспільства. Ця сторона взаємодії, що передбачає зміни не тільки в духовному і моральному житті, але і в економічній сферах, часто відхиляється в пострадянських українських церквах, які усвідомлюють, що їх вплив на державу невеликий, тому їх головним завданням є те, щоб утриматися на плаву в своїй країні, не вказуючи державі, в яких сферах воно потребує трансформації.

Акцентується на тому, що українським протестантам не можна нехтувати спадщиною Реформації і необхідно використовувати його для формування власної доктрини праці. З іншого боку, феномен протестантської етики, пов'язаний із трьома необхідними цінностями, а саме: 1) успіх протестантської етики залежить від сумлінної праці; 2) від старанності в роботі; 3) від розуміння того, що праця – це чеснота.

Отже, у дослідженні ми проаналізували ситуацію впливу протестантської етики праці на українське суспільство. Для цього визначились з поняттям протестантської трудової етики, з'ясували стан взаємозв'язку між етикою праці й українським контекстом, а також виявили і дослідили вплив протестантської етики праці на суспільство. Також бачимо перехід від протестантської трудової етики до етики лідерства через навчання і коучинг. Такий стан речей насамперед тому, що відсоток протестантів у пострадянських країнах доволі невеликий. Тому ідеї протестантської етики трансформувалися в ідеї підготовки молодих лідерів наступного покоління, які зможуть принести не тільки християнські цінності в суспільство, але і трансформуватимуть його, внівши докорінні етичні зміни задля загального блага усього громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження богослов'я і етики праці в сучасному протестантизмі свідчить про те, тема протестантської трудової етики трансформувалася в богослов'я праці, лідерства, коучингу і місії на своєму робочому місці. Результати дослідження знаходять своє висвітлення у наступних узагальнюючих висновках:

1. Аналіз поняття протестантської трудової етики, а також розгляд богослов'я й етики праці дав змогу побачити місце названих дисциплін у контексті всієї протестантської теології та етики. Таке дослідження, пов'язане з особливістю трудової етики і моральності в сучасну епоху, дозволяє побачити різноманітність інтерпретації етичної системи щодо праці у протестантів сучасності, що базується на біблійних текстах та принципах класичної протестантської етики праці.

2. Дослідження Р. Шрайтера щодо богослов'я допомагає зрозуміти, яким чином можемо розвивати богослов'я й етику праці в сучасному протестантизмі, застосовуючи методологію формування локальних богословських систем. Р. Шрайтер пропонує дев'ять кроків, які мають на увазі формування богослов'я в поєднанні як церковної традиції, так і культури суспільства. Першим кроком у процесі формування богословської системи є виявлення платформи попередніх локальних богословських систем. Другий крок – це відкриття і розуміння культури для формування локального богослов'я. Третій крок – визначення тем для локального богослов'я. Четвертий крок – це відкриття і дослідження впливу церковних традицій. П'ятий крок – розуміння розглянутих традицій, які представляють низку богословських систем минулого. Шостий крок – це зіставлення тем церковних традицій та актуальних тем місцевого значення, розкриття їхнього впливу як на локальне богослов'я, так і на культуру. Всі ці окреслені кроки допомагають нам у формуванні богослов'я і етики праці як у сучасному

протестантизмі, так і в його локальному контексті пострадянських євангельсько-протестантських церков в Україні. Адже локальне богослов'я призначається, як для церковних громад, в яких воно формується, так і для суспільства, в якому, в кінцевому підсумку, відбувається трансформація власного культурного простору. Богослов'я і етика праці – як тема і доктрина – тільки відкривається в сучасному пострадянському протестантизмі, сприймаючись як необхідна основа для життя християн у професійному вимірі та особистій місії.

3. Становлення богослов'я та етики протестантизму розпочалося в контексті реформаційних процесів, які відбувалися в Західній і Центральній Європі з кінця XV ст. до XVI століття. Як відомо, протестантизм обстоював право особистого тлумачення Біблії, відповідно до особистого розуміння та внутрішніх інтуїцій, замість того, щоб формально дотримуватися та коритися «офіційним» інтерпретаціям, які були ухвалені суворо централізованою релігійною владою. Реформація виразно вплинула на процес усвідомлення та реалізації суспільних перетворень, які відбулися під час кризи середньовічної церкви. Треба відзначити, що той час характеризувався властивим зростанням духовної активності й збільшенням незалежності мирян. Це також призвело до того, що трудова етика вже не вважалася релігійною, а стала орієнтуватися на світську, тобто нерелігійну діяльність. Іншими словами, вплив на світ і суспільство став пріоритетним для християн, які обрали протестантське розуміння християнської віри й тлумачення свободи людини. Світська професія вже розглядалася як найвища цінність морального життя і стала вираженням покликання людини. Це призвело до того, що професія перестала бути чимось не духовним чи «профаним» у житті людини, на відміну від сакралізованих форм церковно-культового й сакраментального життя. Професія – це прояв покликання, яка наділяла світську професійну діяльність виразом обов'язку виконання Божої волі.

4. Професійна етика раннього протестантизму в своїй суті була аскетичною і сформувала культ простоти, ощадливості, охайності, підкоренням правилам поведінки й здорового раціоналізму й практичності. Аскетичні ідеали ранніх протестантів здійснювалися в рамках своєї світської професії та світського укладу життя. Ця аскеза була спрямована проти прагнення будь-яких світських благ. Протестанти розуміли, що багатство містить у собі небезпеку та спокуси. Протестантський аскетизм приводив до накопичення благ, скорочував споживання та відкидав насолоду земним багатством. Протестантська аскеза витісняла прагнення до витрат на розкіш та пробуджувала працьовитість і бережливість, що тільки приводило до зростання статків. А це, в підсумку, призвело до того, що країни Європи, які прийняли протестантизм, стали економічно процвітаючими і заможними, підвищивши загальний соціальний рівень життя своїх громадян.

5. Протестантська трудова етика стимулювала виникнення та розвиток підприємництва, яке є однією з основних рис ринкової економіки. Класична економічна теорія розглядає підприємництво як один з основних факторів виробництва. Головні фактори, які спонукають людей до підприємницької діяльності, зокрема наполегливість, стійкість, впевненість у собі, цілеспрямованість та сенс життя, безпосередньо пов'язані зі світоглядом, який відкритий до зовнішнього світу й певною мірою відрізняє представників різноманітних протестантських деномінацій від християн католицької та православної віри. Іншими словами, принципи протестантської етики мотивують людей бути більш рішучими, мотивованими до успіху, працелюбними, дисциплінованими, організованими й зосередженими на своїй власній самореалізації. Ці атрибути стимулювали протестантів бути схильними до підприємницької діяльності. Богослов'я і етика праці невід'ємно реалізується як відкриття свого покликання. Отож, праця, професійна діяльність розглядається як реалізація талантів людини, якою наділив її Господь Бог.

6. Лідерство стало характерною рисою етики праці протестантів сучасності. Протестантський погляд на лідерство пов'язаний не стільки з фігурою самого лідера, стільки з джерелом бачення лідера та розумінням, куди слід йти йому самому і вести за собою інших людей. Іншими словами, протестантське розуміння лідерства має на увазі «вказування шляху» і розуміння себе на цьому шляху.

7. Протестантське лідерство втілюється в контексті специфічного середовища, в якому є взаємодія між Богом, християнською громадою і конкретною людиною. Лідерство вимагає особливого розуміння спільної мети, досягненням якої зайняті віруючі люди, осмисленням власної ролі й відповідальності кожного. Ця особливість пояснюється тим, що лідер-християнин має відповідальність за якість свого лідерства. При цьому не слід забувати про те, що християни є частиною соціуму.

8. Життєве завдання лідера полягає в тому, щоб бути людиною, яка концентрує свою увагу не на собі, а на команді покликаних людей. У такому випадку мова йде і про особисте покликання, і про покликання загальної діяльності. Наставництво – важливий фактор для формування християнського лідерства, а також значущий складник у справі реалізації християнської місії. Якщо принцип наставництва в громаді працює, то лідерство буде ефективно реалізуватися і передаватися.

9. Феномен протестантської етики, пов'язаний із трьома базовими цінностями. По-перше, успіх протестантської етики залежить від сумлінної праці. По-друге, він зумовлений старанністю в роботі. І по-третє, чітке розуміння того, що праця – це чеснота. Окреслені визначальні ціннісні принципи зумовлюють виразну мотивацію до активної й чесної професійної діяльності, що сприймається не тільки в аспекті соціальної респектабельності, але й вираження християнської віри та служіння в євангельському дусі.

10. У нашому дисертаційному дослідженні проаналізовано ситуацію впливу протестантської етики праці на українське суспільство. Для цього ми визначились з поняттям протестантської трудової етики, з'ясували стан взаємозв'язку між етикою праці й сучасним українським контекстом, а також виявили і дослідили вплив протестантської етики праці на суспільство. Також бачимо перехід від протестантської трудової етики до етики лідерства через навчання і коучинг. Це відбулося на самперед тому, що відсоток протестантів у пострадянських країнах доволі невеликий. Тому ідеї протестантської етики трансформувалися в ідеї підготовки молодих лідерів наступного покоління, які зможуть принести не тільки християнські цінності в суспільство, але і трансформувати його, принісши докорінні етичні зміни та впливаючи своїм прикладом на інших співгромадян.

10. Організація системного знання про лідерство – складне завдання, тому що воно є комплексним багатоаспектним феноменом, пізнання якого є важливим у християнському житті й служінні. Лідерство – це процес, в якому один індивід впливає на групу індивідів для досягнення спільної мети. Лідерство – процес впливу на інших людей із метою усвідомлення і досягнення згоди щодо того, що і як необхідно робити, а також процесу полегшення індивідуальних і колективних зусиль у рамках досягнення загальних організаційних цілей.

11. Християнська духовність на робочому місці – це комплексне поняття, яке стосується багатьох богословсько-практичних і соціально-філософських, економічних та культурологічних питань. Богослов'я праці передбачає опрацювання питань про Бога, Його працю, розуміння призначення людини і її співпраці з Богом, а також про важку, небезпечну і несправедливу працю як наслідок гріхопадіння і т. д. Богословські питання можуть і повинні зачіпати аспекти професійного покликання, трудової етики, богоугодної (творчої) або гріховної (шкідливої) праці. Християнська духовність – унікальна характеристика життєвого досвіду християнина, яка

виявляється у відносинах із Богом, собою й оточуючими та пов'язана з різними категоріями: ідентичності, сенсу життя, особистого покликання, приналежності й ефективності. Образ справжньої духовності відкритий нам Богом через Його Сина. У нашому досвіді християнська духовність виникає завдяки Духові, Який відроджує в нас здатність до співтворчості з Богом. З християнської точки зору, духовність є плодом Святого Духа. Християнин настільки духовний і цілісний, наскільки залучений до Христа: шукає Христа, живе з Христом, живе Христом, живе у Христі.

13. Будь-який професійний працівник буде успішний і принесе собі та іншій людині задоволення та користь, якщо до цієї праці він, по-перше, буде покликаний Богом, і, по-друге, якщо він працюватиме для Господа. Пізнання Бога і життя (включаючи трудову діяльність), відповідно до Його волі, можливе завдяки взаємодії творчих енергій у людині й діяння Бога в людині, про що говорили не тільки протестантські, але й православні богослови і філософи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д. Робінсон Д. Чому нації занепадають / пер. з англ. Олександра Дем'янчука. – 2-ге вид., випр. – К.: Наш формат, 2017, 440 с.
2. Бабій М. Державна політика щодо свободи совісті й релігії: сутність і практика// Людина і світ. - №3(522). - Березень, 2004. - 62 с.
3. Балаклицкий М. Влияние Реформации на общественные процессы в Европе и мире. Електроний ресурс. – Режим доступу: <https://r500.ua/vliyanie-reformatsii-na-obshhestvennye-protsessy-v-evrope-i-mire/>
4. Барбур И. *Этика в век технологии*. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – 380 с.
5. Барт К. *Церковная догматика*. – М.: ББИ, 2007. – 560 с.
6. Бачинин В.А. *Социология, Политология, Правоведение. Малая христианская энциклопедия: В 4т.* – СПб.: Шандал, 2004, - 368 с.
7. Бачинин В. *Мистерия гуманитарной аномии. Духовная война интеллектуалов*. – К.: «Книгоноша», 2014. – 338 с.
8. Бачинин В. А. Европейская реформація как духовная война. (Теология генезиса modernity). – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 436 с.
9. Бачинин В.А. *Социология, Политология, Правоведение. Малая христианская энциклопедия: В 4т.* – СПб.: Шандал, 2004, - 368 с.
10. Бедрач О. Церква, суспільство, держава: їх взаємовідносини на сучасному етапі. - Матеріали конференції 15-16.03.2001р.- К., 2001. - 205 с.
11. Беккет Д. Как полюбить понедельник / Д. Беккет. – М.: Триада, 2002.
12. Бондаренко В.Д., Єленський В.Є., Журавський В.С. *Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації*. - К.-1996. - 204 с.
13. Борейко Л. Проблеми взаємовідносин церкви і держави. - Християнство на межі тисячоліть.- К., 2001. - 210 с.
14. Бонхеффер Д. *Этика*. – М.: ББИ, 2013. – 501 с.
15. Булгаков С.Н. История экономических и социальных учений / вступ. статья, сост. и примеч. В.В. Сапова. – М.: Астрель, 2007, - 988 с.

16. Виговський Л. *Церква як фактор формування громадянського суспільства в Україні* // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 2. – С. 187-193.
17. Вебер М. *Избранные произведения*: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. (Социологич. Мысль Запада).
18. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. в *Избранные произведения*: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 44-272 с.
19. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма. в *Избранные произведения*: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 273-306 с.
20. Гончаров К. Ее величество традиция // Форум-20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе / ред. сост. М. Черенков. – К.: Дух і літера, 2011. – 259-264 с.
21. Горбачев А. Светская работа как служение // Богомыслие. – 2003. – №12.
22. Гореньков Д. Время профессионалов – время перемен. Пакет идей для лидеров служения в профессиональных сообществах. – Киев: Миссия Евразия, 2017, - 136 с.
23. Гренц С. Олсон Р. *Богословие и богословы XX века*. Пер. с англ.. – Черкассы: Коллоквиум, 2011. – 520 с.
24. Григулевт І. Р. Папство. Століття ХХ. – К., 1988.
25. Грудем У. *Систематическое богословие. Введение в библейское учение*. – СПб: Издательство «Мирт», 2004. – 1453 с.
26. Даннинг Р. *Благодать, вера и святость. Веслеевское систематическое богословие*. – СПб.: «Вера и святость», 1997. – 598 с.
27. Державно-конфесійні відносини: тенденції і проблеми. Електроний ресурс. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD119_ukr_3.pdf
28. Джеджора О. *Історія Європейської Цивілізації. Частина І. До кінця XVIII століття*. - Львів: Видавництво ЛБА, 1999 р., - 448 с.

29. Дмитриев М.В. Московский «Лютер или, скорее, Цвингли». Предшественники российских евангельских христиан в эпоху Ивана Грозного // История и перспективы: сборник статей. – М.: РС ЕХБ, 2013, - 261 с.
30. Доброер О. Католицька Церква в Україні. Статистика, аналізи, коментарі. - К., 2001. - 159 с.
31. Долматова Ю. Україна - стартова площадка місіонерства // Євангельська нива. 2005. - №1.- С.42-43. 50 с.
32. Епоха Реформації та сучасна Україна: зб. наукових праць Десятого Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. До 500-ліття Реформації в Європі». – Полтава: Астрєя, 2017, - 278 с.
33. Єленський В.Є. Релігія, церква і суспільство в Україні: початок 2002-го, // Людина і світ. - березень 2002.- 62 с.
34. Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. Релігія. Церква. Молодь. К., 1996.- 54 с.
35. Історія християнської церкви в Україні. – К., 1992.
36. Історія України ХХ ст. / За ред. С. В. Кульчицького. – К.,2001.
37. Історія України / За ред. В. М. Литвина. – К., 2006.
38. Історія європейської цивілізації.
39. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" ВВР від 23.04.1991. № 987-XXI.
40. Забаев И.В. Протестантская этика и дух капитализма: «критика» веберовской гипотезы 30-60 гг. XX в. // Вестник ПСТГУ I: Богословие, Философия. – 2008. – Вып. 1 (21). – С.61-79.
41. Любащенко, В. Реформація і протестантизм: український контекст : зб. наук. ст. – К.: Саміт-Книга, 2017, - 483 с.
42. Келлер Т. Зачем работать. Великие библейские истины о вашем деле / Пер. с англ. М.И. Завалова. – М.: Эксмо, 2015, - 368 с.

43. Кокс Х. *Мирской град: Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте.* – М.: «Восточная литература» РАН, 1995. – 263 с.
44. Кралюк П. Що дала Реформація Європі в Україні? Електроний ресурс. – Режим доступу: <https://dt.ua/HISTORY/scho-dala-reformaciya-yevropi-i-ukrayini-.html>
45. Кюнг Г. Великие христианские мыслители. – СПб.: Алетейя, 2000. – 442 с.
46. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / За загальною редакцією д. філос. н. Филипович Л. О. і канд. Філосо. н. Горкуші О. В. – К.: Самміт-Книга, 2014, - 656 с.
47. Маграт А. Богословская мысль Реформации. – Одесса: ОБШ «Богомыслие», 1994, - 316 с.
48. Мак-Грат А. Введение в христианское богословие / Пер. с англ. – Одесса: «Богомыслие», 1998, - 493 с.
49. МакГрат А. Інтелектуальні витоки європейської Реформації / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 344.
50. МакГрат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцять першого століття / Пер. з англ. Олексія Панича. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017, - 664 с.
51. Маргинал. Електроний ресурс. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Маргинал>
52. Маршал Т. Библейское понимание лидерства. Основы новозаветного лидерства. – К.: Институт развития христианского лидерства, 2009
53. Мелешко А. Тетерятников К. Черенков М. Миссия в Евразии: опыт и новые инициативы евангельских церквей (Часть 1: Обзор). Исследовательская инициатива “Re-Vision” – Киев: Миссия Евразия, 2017, - 198 с.
54. Негров А.И. Белов А.Э. Феномен лидерства в среде евангельских христиан Евразии: по материалам интервью, фокус-групп и онлайн-

- анкетирования / Серия «Евангельское христианство и лидерство». Выпуск 3. – СПб.: Санкт-Петербургский христианский университет, 2016, - 194 с.
55. Негров А.И. Белов А.Э. Лидерство и миссия христиан на работе: перспективы, исследования и рекомендации. – Киев: Миссия Евразия, 2017, - 200 с.
56. Негров А.И. Лидерство в служении. Краткое учебно-методическое пособие. – Коростень-Ирпень-Киев: МЧП «Триада С», 2016, - 88 с.
57. Негров А. Пеннер П. Черенков М. Вера и труд: христианская миссия и лидерство в профессиональной деятельности. – Киев: Миссия Евразия, 2017, – 320 с.
58. Нуллес П. Мичнер Р. *Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма.* – К.: Книгоноша, 2015. – 304 с.
59. Нибур, Ричард. Нибур, Райнхольд. *Христос и культура.* - М.: «Юрист», Серия «Лики культуры», 1996.
60. Особливості міжконфесійних відносин в Україні. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-6687.html>
61. Панич, Е. Протестантская трудовая этика в украинском контексте
62. Панич О. Деякі думки про протестантську трудову етику в українському контексті. [Електронний ресурс] / Олена Панич // Колонка Олени Панич на РІСУ (Релігійно-інформаційна служба України) https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/opanych_column - 2016. - Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/opanych_column/65461/
63. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / С. Плохій. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016, - 496 с.

64. Пеннер П. Миссиология и герменевтика. Прочтение библейских текстов в контексте миссии. Серия «Коллоквиум в монографиях» / П. Пеннер. – Черкассы: Коллоквиум, 2014. – 312 с.
65. Протестанти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://joshuaproject.net/countries/UP>
66. Релігія і віра в житті українців. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/additional/article_dudar_shangina_NSD10_ukr.pdf
67. Религиозная панорама Украины сегодня. Часть II. Протестантизм, неохристианство. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/8815-religioznaya-set-ukrainy-k-2011-godu-chast-ii-protestantizm-neoxristianstvo.html>
68. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р.М. Шеремета, О. Романенко, В.Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. освіти. – К.: Самміт-Книга, 2017. – 256 с.
69. РЕФОРМАЦІЯ В УКРАЇНІ: поширення раннього протестантизму і становлення баптизму / За ред. проф. А. Колодного і проф. П. Яроцького. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. – К.: Самміт-Книга, 2017, - 416 с.
70. Рибальченко Гавриил (игумен). О церковном отношении к властям и политическим акциям // Вісник прес-служби УПЦ. – 2002. – грудень. – № 15
71. Реєнт О. П. Коляда І. А. Україна між світовими війнами. – К., 2004.
72. Робинсон К. Призвание. Как важно найти призвание, чтобы все изменить / Кен Робинсон. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2009.
73. Рождение капитализма из духа протестантизма. [Електронний ресурс] // Исторический журнал для всех «Дилетант» – Режим доступу до ресурсу: <https://diletant.media/articles/36048576/>
74. Сарапулов В.А. Личностные факторы христианского лидерства. Научно-методическое пособие / Серия «Лидерство: теория и практика».

Выпуск 3. – СПб.: Санкт-Петербургский христианский университет, 2016, - 256 с.

75. Стотт Д. *Новые проблемы современных христиан.* – Черкассы: Издательство «Смирна», 2004. – 606 с.

76. Спраул Р. Основные истины христианской веры. – Одесса: «Содействие». 1998, 294 с.

77. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. – К., 1999.

78. Стретович В. Времена изменились, но изменились ли мы? \ журнал "Реалис" весна-лето 2003 кол.стр.-48с.

79. Тетерятников К. Протестантская этика в социально-политическом контексте Украины: от Макса Вебера к украинским реалиям // Евро-азиатский журнал богословия. Реформация: восточноевропейские измерения. – 2016. - №17. - 316-326 с.

80. Тетерятников К.В. Протестантська трудова етика та український контекст // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. – 2017. - №15. – 135-138 с.

81. Феномен лидерства в среде евангельских христиан Евразии: сборник интервью. / Составители и научные редакторы Негров А.И., Белов А.Э. / Серия «Евангельское христианство и лидерство». Выпуск 1. – СПб.: Санкт-Петербургский христианский университет, 2016, - 326 с.

82. Феномен лидерства в среде евангельских христиан Евразии: коллективная монография. / Под редакцией А.И. Негрова / Серия «Евангельское христианство и лидерство». Выпуск 2. – СПб.: Санкт-Петербургский христианский университет, 2016, - 468 с.

83. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. з англ. В. Циба. – К.: Наш формат, 2017, - 488 с.

84. ФОРУМ 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских

- церквей. Матеріали к дискуссиам. /Редактор-составитель Михаил Черенков. – К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2011. – 175-188 с.
85. Український «Тиждень» №50 10-16.12.2010.
86. Ходькова Л. П. Релігієзнавство. – Львів, 2001.
87. Эриксон М. *Христианское богословие*. – СПб.: Библия для всех,
88. Хант Д. Эффективный лидер. Создание наследия, которое переживет вас / Д. Хант. – СПб.: Русская Евангельская Ассоциация (TEAR), 2011.
89. Хейз Р. *Этика Нового Завета* / Пер. с англ. (Серия «Современная библеистика»). – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. – 712 с.
90. Церква в Українському суспільстві. Матеріали соціологічного дослідження / За ред. В.П. Перебенесюк – К.: "ВІП", 2004. – 52 с.
91. ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН. Електроний ресурс. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2000&cat=10&pos=34
92. Черенков М. *Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей*. – Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 291 с.
93. Черенков М. *Культура влиятельного меньшинства*. – Симферополь: ДИАЙПИ, 2010. – 204 с.
94. Черенков М. *Накануне. Предчувствие Реформации*. – К.: «Книгоноша», 2013. – 229 с.
95. Черенков М. *Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей*. – Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 291 с.
96. Черенков М. М. *Європейська реформація та український евангельський протестантизм: Генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія*. – Одеса: Християнська просвіта, 2008, - 566 с.
97. «Школа без стен»: следующий шаг. – Коростень: МЧП «Триада С», 2016. – 328 с.

98. «Школа без стен»: новые ресурсы для подготовки лидеров. – Киев: Миссия Евразия, 2018, - 468 с.
99. «Школа без стен»: как это работает и как это может работать у вас. – Киев: Миссия Евразия, 2018, - 116 с.
100. Шрайтер Р. Формирование локальных богословий: Пер. с англ. – СПб.: Христианское общество «Библия для всех», 2005, - 207 с.
101. Blanks R., Ledbetter B. Reviewing Leadership: A Christian Evaluation of Current Approaches. Grand Rapids, MI: Baker Books, 2004. P. 133-135.
102. Bystrom R.O. God as Worker: How it Affects Life and Ministry. // Direction 32, no. 2 (Fall 2003).
103. Cosden D.A. Theology of work: Work and the New Creation. Bletchley, U.K.: Paternoster, 2004.
104. Covey R.S. The 8th Habit: From Effectiveness to Creatness / Stephen R. Covey. – New York: Free Press, 2004, - 432 p.
105. Cupitt D. Life, Life (Santa Rosa, CA: Polebridge, 2003).
106. Dik B. J. Calling and vocation at work: Definitions and prospects for research and practice / B.J. Dik, R.D. Duffy // The Counseling Psychologist. – 2009. - №37. – P. 424-450.
107. Duffy R.D. Research on calling: What have we learned and where are we going? / Ryan D. Duffy, J. Dik Bryan // Journal of Vocational Behavior. – 2003. - №3. – P. 428-436.
108. Fry L. W. Maximizing the Triple Bottom Line through Spiritual Leadership / L.W. Fry, M.S. Nisiewicz. – Stanford, CA: Stanford University Press, 2013.
109. Fry L. W. Spiritual Leadership and Faith and Spirit at Work / L.W. Fry // Handbook of Faith and Spirituality in the Workplace: Emerging Research and Practice / ed. J. Neal. – New York: Springer Science and Business Media, 2013.
110. Fry L. W. Impact of Spiritual Leadership on Unit Performance // L.W. Fry, S.T. Hannah, M. Noel, F.O. Walumbwa // The Leadership Quarterly. – 2011. - №22.

111. Garder S. *The Fabric of Faithfulness: Weaving Together Belief & Behavior During the University Years*. (Downers Grove: InterVarsity Press, 1996).
112. Hamilton V.P. *The Book of Genesis: Chapters 1-17* (Eerdmans, 1990).
113. Hardy L. *The fabric of this world: Inquiries into calling, carrer choice, and the design of human work / L. Harby*. – Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1990.
114. Hauerwas S. 1985. *Character and the Christian Life: A Study in Theological Ethics*. San Antonio: Trinity University Press.
115. Hauerwas S. *A Community of Character: Toward a Constructive Christian Social Ethic*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1981.
116. Jonas H. *Das Prinzip Verantwortung, Versuch einer Ethik fur die technologische Zivilisation* (Frankhurt: Insel, 1979).
117. Keller T. *Every good endeavor: connecting your work to God’s work* (Dutton, 2012).
118. Kotter J. P. *Leading Change / John P. Kotter*. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 1996.
119. Marshall P. Gilbert L. *Heaven is not my home; Living in the now of God`s creation*. Nashville: Word Publishing. 1998.
120. Niebuhr, Reinhold. 1932. *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York: Charles Scribner’s Sons.
121. Northouse P. *Leadership: Theory and practice / Peter Northouse*. – 6th. ed. – Sage, 2013
122. Perkins W. *A Treatise of the Vocations*. London: John Havilad, 1631. P. 750-779
123. Piper J. *Desiring God: Meditations of a Christian Hedonist (Sisters, or: Multnomah Books, 1986)*.
124. Preece G. “Work” // *The Complete Book of Everyday Christianity: An A-To-Z Guide to Following Christ in Every Aspect of Life*, ed. Robert J. Banks and R. Paul Stevens (Downers Grove^ InterVarsity, 1997). P.1124-25.

125. Thach E.C. The impact of executive coaching and 360 feedback on leadership effectiveness / E.C. Thach // *Leadership Organization Development Journal*. – 2002, - Vol. 23(4). – P.205-214
126. Volf, Miroslav. *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation*. Nashville: Abingdon, 1996
127. Volf M. *Work in the Spirit: Toward a Theology of Work*. Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers, 1991.
128. White, Ronald. *Этические системы, христианство*. /Теологический энциклопедический словарь. Под редакцией Уолтера Элвелла – М.: Ассоциация «Духовное возрождение», 2003. – 1439 с.
129. Willis, Robert E. *The Ethiks of Karl Barth*. Leiden, The Netherlands: Brill, 1971.
130. Witherington B. *Work: A Kingdom Perspective on Labor* (Eerdmans, 2011).
131. Wolters A.N. *Creation Regained: A Transforming View of the World* (Eerdmans, 1985).
132. Wright D.F. Reformation, Protestant. *Evangelical dictionary of theoloy / D.F. Wright / Edited by Walter A. Elwee*. – 1997. – P. 985-988
133. Wright, Christopher J.H. *Walking in the Ways of the Lord: The Ethical Authority of the Old Testament*. Leicester: Apollos, 1995.
134. Yoder, John Howard. 1984. *The Priestly Kingdom: Social Ethics as Gospel*. Notre Dam, IN: University of Notre Dam Press.
135. Yukl G. *Leadership in Organizations / Gary Yukl*. 7th ed. – Upper Saddler River, NJ: Pearson Prentice Hall, 2010.